

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

EMİLE BOUTROUX'UN ZORUNSUZLUK
DOKTRİNİ ÜZERİNE KİŞİ VE TOPLUM
ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN BİR İNCELEME
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman Hazırlayan
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Türkan Gökhan Durmaz

MALATYA- 2025

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

EMİLE BOUTROUX'UN *ZORUNSUZLUK DOKTRİNİ* ÜZERİNE KİŞİ VE
TOPLUM ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Gökhan DURMAZ

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Mehmet TÜRKAN

MALATYA
2024

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “*Emile Boutroux’un Zorunsuzluk Doktrini Üzerine Kişi ve Toplum Özgürlüğü Açısından Bir İnceleme*” adlı bu araştırmanın bilimsel gelenek kurallarına ve ahlak ilkelerine ters düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem dipnotta olsun hem de kaynakçada olsun yöntemine uygun bir biçimde gösterilenlerden oluşturulduğunu belirtirim. Ayrıca tez çalışmamda hiçbir intihal ürünü olan cümle ya da paragraf bulunmadığını beyan eder, bunu onurumla doğrularım.

Gökhan DURMAZ

ÖNSÖZ

İnsan varoluşunun temel problemlerinden biri olan özgürlük, felsefi düşüncenin tarih boyunca odaklandığı başlıca konulardan biri olmuştur. Tarih boyunca farklı filozoflar, özgürlüğe dair birbirinden farklı tanımlar ve yorumlar sunmuşlardır. Bu çalışmada, özgürlük kavramının karmaşıklığı ve derinliği, Emile Boutroux'un "zorunsuzluk doktrini" üzerinden incelenmektedir. Özgürlük, varoluşun anlamını sorgulayan ve insanı diğer varlıklardan ayıran temel bir kavramdır.

Tezimiz, Emile Boutroux'un "*Doğa Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*" adlı eseri üzerinden bireysel ve toplumsal özgürlük kavramları üzerine bir inceleme yapmayı amaçlamaktadır. Boutroux'un felsefi mirasının, Türk felsefe literatüründe yeterince yer almadığı görülmektedir. Eserlerinin Türkçeye çevirilerinin yetersiz olması, bu düşünürün fikirlerinin derinlemesine incelenmesini sınırlamaktadır. Bu nedenle araştırmamız, öncelikle orijinal metinler ve ikincil kaynaklar üzerinden yürütülüp, Filozofun konferans ve makaleleri de dahil olmak üzere geniş bir kaynakça taranarak, Boutroux'un felsefi sisteminin özgün yönleri ve özellikle özgürlük kavramına yaptığı katkılar analiz edilmektedir.

Üç bölümden oluşan tezimizin birinci bölümünde, Boutroux'un hayatı, başlıca eserleri ve felsefi görüşleri özetlenerek düşünürün genel bir portresi çizilmektedir. Bu çerçevede, felsefede "zorunluluk" kavramının farklı disiplinlerdeki bilimsel tanımları incelenerek kavramın çok boyutluluğu vurgulanmaktadır. Özellikle Boutroux'un "zorunluluk" fikrine yönelik eleştirileri, düşünürün özgün felsefi yaklaşımını anlamak amacıyla detaylı bir şekilde analiz edilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, felsefe tarihindeki temel tartışmalardan biri olan özgürlük kavramı incelenmektedir. Determinizm, indeterminizm, mekanizm ve nedensellik gibi özgürlüğe dair felsefi perspektifler, tarihsel gelişimleri ve güncel tartışmalarıyla birlikte ele alınıp, Boutroux'un felsefi sistemindeki "zorunsuzluk doktrini" genel hatlarıyla analiz edilmektedir. Bu bağlamda, Boutroux'un özgün olarak kabul edilen zorunsuzluk kavramı ve bu kavramın felsefedeki özgürlük tartışmalarına yaptığı katkıların ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Böylelikle; çalışmanın genel amacı doğrultusunda, özgürlük kavramının Boutroux'un özgün felsefi tezlerinin içindeki

yeri belirlemek ve felsefedeki özgürlük tartışmalarına yeni bir bakış açısı sunulması hedeflenmektedir.

Üçüncü bölümde, Boutroux'un özgün felsefi sisteminin temel taşlarından biri olan '*zorunsuzluk*' doktrini, özgürlük kavramı ekseninde derinlemesine incelenmektedir. Filozofun farklı dillerde yayımlanmış makale, konferans ve eserlerine başvurularak, onun özgürlük anlayışı bütüncül bir perspektifte ele alınmaktadır. Özellikle Boutroux'da olasılık, kanun, tesadüf, alışkanlık ve vicdan gibi kavramların bireysel ve toplumsal özgürlük arasındaki karmaşık ilişki, özgürlüğün oluşumundaki rolü ve önemi analiz edilerek, onun özgürlük anlayışına dair temel ilkelerin ne olduğu gibi sorulara bu bölümde yanıt aranmaktadır. Ayrıca Boutroux'un ahlak ve demokrasi kavramlarını özgürlükle nasıl ilişkilendirdiği ve bu ilişkinin onun felsefi sistemindeki yerini belirlemek amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkışında ve gelişiminde bana destek olan herkese şükranlarımı sunmak isterim. Özellikle özgürlük kavramına olan ilgimden hareketle bana ilham kaynağı olan ve Boutroux'un düşüncelerini daha derinlemesine anlamama yardımcı olan değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Türkan'a minnettarım. Hocamın kılavuzluğunda özgür irade ve determinizm gibi temel felsefi sorulara, farklı bir bakış açısı kazanma fırsatı buldum. Kendisine gönülden teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca İnönü Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün çok değerli hocalarından, felsefeyi bizlere sevdiren ve bu alana olan merakımızı artıran Prof. Dr. Emin Çelebi, Prof. Dr. Mehmet Önal, Doç. Dr. Yakup Yıldız'a ve felsefeye olan merakımı besleyen tüm Felsefe Ana Bilim Dalı hocalarıma, sundukları destek ve ilgi için teşekkür ederim.

Son olarak, bu süreçte bana her zaman destek olan ve beni motive eden aileme ve eşime sonsuz teşekkürler. Onların koşulsuz sevgisi ve desteği olmadan bu çalışmayı tamamlayamamış olurum.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
ÖZET	viii
ABSTRACT.....	ix
KISALTMALAR	x
Araştırmanın Konusu	xi
Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	xi
Araştırmanın Yöntemi.....	xi
Araştırmanın Sınırlılığı	xi
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: EMİLE BOUTROUX ve ZORUNLULUK KAVRAMI.....	7
1.1. Hayatı	7
1.2. Eserleri	10
1.3. Felsefi Görüşleri	10
1.4. Felsefede Zorunluluk Kavramı ve Boutroux'un Zorunluluk Hakkındaki Görüşleri	22
2. BÖLÜM: ÖZGÜRLÜK TEORİLERİ VE BOUTROUX'UN ZORUNSUZLUK DOKTRİNİ	28
2.1. Felsefede Özgürlük Fikrine Genel Bir Bakış.....	28
2.2. Özgürlük Konusundaki Temel Yaklaşımlar	41
2.2.1. Determinizm	41
2.2.2. İndeterminizm	45
2.2.3. Mekanizm	48
2.2.4. Nedensellik.....	51
2.3. Felsefede Zorunsuzluk Kavramı.....	56
2.3.1. Boutroux'un Zorunsuzluk Doktrini	68
2.3.2. Boutroux'un Zorunsuzluk Fikri Hakkında Yorumlar.....	75
3.BÖLÜM: BOUTROUX' NUN ZORUNSUZLUK DOKTRİNİ ÜZERİNDEN KİŞİ VE TOPLUM ÖZGÜRLÜĞÜNE GEÇİŞ.....	80
3.1. Özgürlük Teması.....	80

3.1.1. Tesadüf ve Özgürlük.....	91
3.1.2. Olasılık ve Hareket.....	95
3.1.3. Kanun ve Alışkanlık.....	98
3.2. Boutroux'da Ahlaki Özgürlükten Toplumsal Özgürlüğe: Demokrasi Tartışması	101
3.2.1. Vicdan Özgürlüğü	101
3.2.2. Ahlak ve Yurttaşlık Eğitimi	108
3.2.3. Ahlak ve Demokrasi.....	111
3.2.4. Yakın Gelecekte Özgürlüğü Tehdit Edebilecek Olası Fikirler.....	127
SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME.....	133
KAYNAKÇA.....	139

ÖZET

Özgürlük kavramı, düşünce tarihinin en köklü ve tartışmalı konularından biri olarak, insanlık tarihi boyunca felsefi ve siyasi diskurun merkezinde yer almıştır. İnsan varoluşunun temel bir parçası olarak görülen özgürlük üzerine yürütülen tartışmalar bireysel varoluşu aşarak, toplumların siyasal varoluşunun şekillenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Bu nedenle özgürlük kavramı, insanın dünyadaki yerini ve ontolojik statüsünü sorgularken sıklıkla başvurulan bir kavram olmuştur. Tarih boyunca pek çok filozof, yazar ve düşünür tarafından ele alınan özgürlük, farklı disiplinler ve perspektifler doğrultusunda çeşitli tanımlar ve yorumlar kazanmıştır. Bu çeşitlilik; özgürlüğün evrensel ve tek bir tanımının olmadığını aksine kültürel, sosyal ve tarihsel bağlamlara göre şekillenen çok boyutlu bir kavram olduğunu göstermektedir. Özgürlük soruşturmasında determinizme getirdiği eleştirilerle öne çıkan önemli filozoflardan biri de Emile Boutroux'dur. Özellikle "*Doğa Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*" (*De La Contingence Des Lois De La Nature*) adlı eseriyle, dönemin hâkim determinist ve mekanist anlayışlarına karşı özgür iradeyi savunarak felsefe tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Çok yönlü bir düşünür olan Boutroux; felsefe tarihi, edebiyat eleştirisi, dilbilim ve ahlak felsefesi gibi çeşitli alanlarda da önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çalışmada, Boutroux'un felsefi sisteminde özgürlük kavramının çeşitli açılardan incelenmesi amaçlanmaktadır. Özellikle bireysel ve toplumsal düzeyde özgürlüğün doğası, ahlak felsefesi bağlamında özgür irade ve sorumluluk ilişkisinin nasıl kurulduğu; bilgi, din ve sanat gibi alanlardaki yaratıcılığın özgürlük ile olan içsel bağlantısı gibi konular detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Boutroux'un "zorunsuzluk" doktrininin, bu farklı alanlardaki özgürlük anlayışını nasıl şekillendirdiği ve özgürlüğün insan varoluşundaki temel yerini nasıl tanımladığı sorularına cevap arayarak, onun özgün felsefi mirasına yeni bir bakış açısı getirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Determinizm, Nedensellik, Zorunsuzluk, Tabiat Kanunlarının Değişmezliği, Kişi ve Toplum Özgürlüğü.

ABSTRACT

The concept of freedom, as one of the most deep-rooted and controversial issues in the history of thought, has been at the center of philosophical and political discourse throughout human history. Discussions on freedom, which is seen as a fundamental part of human existence, have transcended individual existence and played a central role in shaping the political existence of societies. For this reason, the concept of freedom has been a concept frequently referred to when questioning the place and ontological status of humans in the world. Freedom, which has been addressed by many philosophers, writers and thinkers throughout history, has gained various definitions and interpretations in line with different disciplines and perspectives. This diversity shows that freedom does not have a universal and single definition, but rather is a multidimensional concept shaped according to cultural, social and historical contexts. One of the important philosophers who stands out with his criticisms of determinism in the investigation of freedom is Emile Boutroux. In particular, with his work "On the Necessity of the Laws of Nature" (*De La Contingence Des Lois De La Nature*), he gained an important place in the history of philosophy by defending free will against the dominant determinist and mechanist understandings of the period. A versatile thinker, Boutroux has made significant contributions to various fields such as the history of philosophy, literary criticism, linguistics and moral philosophy. This study aims to examine the concept of freedom in Boutroux's philosophical system from various perspectives. In particular, the nature of freedom at the individual and social level, how the relationship between free will and responsibility is established in the context of moral philosophy, and the inherent connection between creativity and freedom in areas such as knowledge, religion and art will be discussed in detail. It is aimed to bring a new perspective to his unique philosophical legacy by seeking answers to the questions of how Boutroux's doctrine of contingency shapes the understanding of freedom in these different areas and how he defines the fundamental place of freedom in human existence.

Key Words: Determinism, Causality, Necessity, Immutability of Natural Laws, Freedom of Person and Society.

KISALTMALAR

A.g.e: Adı geen eser

A. g. t.: Adı geen tez

Akt.: Aktaran

bkz.: Bakınız

C.: Cilt

ev.: Çeviren

haz.: Hazırlayan

trans.: Translator

ed.: Editör

e.d.: Eş deyişle

krş.: Karşılaştırınız

ö.: Ölümü

s.: Sayfa numarası

Ss.: Sayfa sayısı

Yay. h.: Yayına hazırlayan

ykl.: Yaklaşık

Y.y.: Yüzyıl

vb.: Ve benzeri

Araştırmanın Konusu

Tezimizin konusu Emile Boutroux'un "*Doğa Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*" adlı doktora tezi üzerinden kişi ve toplum özgürlüğüne dair görüşlerinin incelenip, onun özgürlük anlayışını ortaya çıkarmaktır. Özellikle; Boutroux'un doğa yasalarının zorunluluğu hakkındaki görüşlerinin, özgür irade ve toplumsal düzen arasındaki ilişkiye nasıl yansıdığı sorusu bu çalışmanın merkezinde yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, Boutroux'un zorunsuzluk prensibinden yola çıkarak kişi ve toplum özgürlüğü kavramına nasıl bir geçiş yaptığı ve bu geçişi destekleyen temel fikirleri, argümanları ve felsefi gerekçeleri felsefi bir perspektifte incelemektir. Bu bağlamda, Boutroux'un determinizm, mekanizm ve nedensellik gibi kavramlara ilişkin eleştirel analizleri, özellikle özgür irade ve özgürlük felsefesinin ahlaki boyutları arasındaki bağlantıyı kurabilmek için merkezi bir rol oynamaktadır. Özgürlük kavramı, günümüzün karmaşık siyasi ve felsefi tartışmalarında merkezi bir konumda yer almasına rağmen hala tam olarak anlaşılmış ve tanımlanmış bir kavram olmaktan uzaktır. Bu çalışmada kişisel, siyasi ve toplumsal özgürlük kavramlarına, Boutroux'un özgün bakış açısının, önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Boutroux'un özgürlük anlayışı, literatür taraması ve nitel araştırma yöntemlerinin bir araya getirilmesiyle incelenmiştir. Filozofun özgürlükle ilgili görüşleri, hem Türkçeye çevrilmiş eserleri hem de orijinal dilindeki makaleleri, konferansları ve ikincil kaynaklar (biyografik çalışmalar, makale incelemeleri vb.) aracılığıyla elde edilmiştir. Boutroux'un zorunsuzluk tezinin kişisel, toplumsal, siyasi ve ahlaki özgürlük kavramlarına etkileri araştırılmış ve bu kavramların değerlendirilmesiyle elde edilen veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir.

Araştırmanın Sınırlılığı

Bu araştırmanın temel metodolojik zorluğu, Boutroux'un özgürlük felsefesi bağlamında Türkçe literatürdeki kaynak eksikliği ve mevcut çevirilerin konuya dair yeterli derinlikten yoksun olmasıdır. Özellikle; Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay'ın

Boutroux'un felsefesine dair ÷lkemizdeki en kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul edilen "*Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*" başlıklı doktora tezinde bile özgürlük kavramının sınırlı bir biçimde incelenmesi, araştırmanın ilerleyişini önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Bu durum çalışmanın yabancı dil kaynaklara olan bağımlılığını artırarak Boutroux'un özgürlük anlayışını bütüncül bir perspektiften değerlendirme amacımızı önemli ölçüde sınırlamaktadır.

GİRİŞ

Başlangıçta tamamen haz ve acı duygularına odaklanan insan, dış dünyayı düşünmez; hatta onun varlığından bile habersizdir. Ancak zamanla kendi duyularında iki öğeyi ayırt eder; bunlardan biri nispeten basit ve tekdüze olan kişinin kendi hissi, diğeri ise daha karmaşık ve daha değişken olan yabancı nesnelere temsilidir.¹

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında pozitivist, bilimsel yöntem aracılığıyla evrenin tüm olgularını açıklama iddiası felsefe dünyasında derin izler bırakır. Ancak bu dönemde, pozitivist indirgeyici yaklaşımına karşı çıkarak insan deneyimini daha kapsamlı bir perspektifte ele alan düşünürler de ortaya çıkar. Bu düşünürlerden biri olan Emile Boutroux, felsefe tarihinde özgün bir sentez ortaya koyarak önemli bir yer edinir. Klasik felsefe mirasıyla çağdaş bilimsel gelişmeleri bir araya getiren Boutroux, pozitivist alternatif bir bakış açısı sunar. Leibniz, Spinoza, Pascal ve Kant gibi önemli filozoflardan etkilenen Boutroux, bu düşünürlerin fikirlerini kendi felsefi sistemine entegre ederek klasik felsefenin zenginliğini çağdaş sorunlarla ilişkilendirir. Bu yaklaşımı, onu hem geleneksel felsefi düşüncenin mirasçısı hem de çağının felsefi tartışmalarına yenilikçi bir katkı sunan bir filozof konumuna getirmektedir.

Charles Bernard Renouvier (1815-1903) yılları arasında yaşamış, Leibniz ve Kant'ın etkisi altında kalıp, pragmatizmin kurucusu William James'i (1842-1911) de etkilemiş olan Fransız düşünürdür. Renouvier'in "*Scientism*" adını verdiği düşünce akımı özellikle 19. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde H. Spencer (182-1903), Büchner (1824-1899) ve birçok düşünürün, yaptığı çalışmalar sayesinde hem gelişir hem de yaygınlaşır. Bilimcilik (Scientism)'e göre evrendeki olaylar, değişmez yasalara bağlı olarak meydana gelir. Her şeyin bir nedeni vardı ve nedenler arasında değişmeyen güçlü bir bağlantı söz konusuydu. Bilim ilerledikçe bu anlayış daha da pekişir ve pozitivist, mekanik anlayışların zeminini oluşturan determinizm fikrine ulaşılır. Determinizm âlemde ve ruhta değişmez yasaların varlığını kabul etmenin yanında kozmostaki olayların ve olguların önceden bilinebileceği sonucuna götürür. Bu anlayışın insanın ahlaki karar ve eylemlerini kapsayacak denli genişletilmesiyle özgürlük problemi temel

¹ Boutroux, Emile, *De La Contingence Des Lois De La Nature*, (3.Baskı), Ancienne Librairie Germer Baillière et c' Félix Alcan Editeur, Paris 1898, s. 1.

problem olarak karşımıza çıkar. Asıl mesele yalnızca dış gerçekliğin zorunlu olup olmadığı değil aynı zamanda ahlakın ve değerlerin insan iradesinden koparılarak mekanik bir yasaya indirgenmesidir. İnsanın ahlaki ve toplumsal özgürlük alanını sınırlayan bu determinist ve mekanik anlayışa karşı, Boutroux ve bazı öncüleri tarafından güçlü itirazlar geliştirilmiştir.

Boutroux'un zorunsuzluk tezinin çıkış noktası da işte tam olarak burasıdır. “Ya materyalizm ya da Spiritüalizm işte 19. Yüzyıl Fransa'sında felsefi hareketten çıkan alternatif”² diyerek aslında mutlak determinizme ve mekanist anlayışa yol açan materyalizme karşı idealist bir felsefe olan spiritüalizmi benimsediğini açıkça ilan eden Boutroux, Spiritüalist bir anlayışa sahip öncülleri olan Felix Ravaisson (1813-1900), Jules Lachelier (1832-1918) gibi evrensel mekanizme ve determinizme cephe alır.

Çağdaşları arasında büyük ses getiren ünlü doktora tezi “*Doğa Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*” insan özgürlüğünü kısıtlayan, yok sayan tüm felsefi akımlara karşı reddiyesinin temelini oluşturur. Boutroux'ya göre insanın duygusal deneyimleri ve dış dünya ile olan ilişkisi arasındaki karmaşık etkileşim, temel duygulardan karmaşık duygusal yapıların inşasına doğru evrilen bir süreçte incelenebilir. Başlangıçta haz ve acı gibi temel duygulara odaklanan birey, zamanla daha nüanslı ve çok boyutlu bir duygusal dünyaya adım atar. Bu duyusal evrilme sadece bireyin içsel deneyimleriyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda dış dünyadaki nesnelere zihinde temsil edilmesiyle de yakından ilişkilidir.

Bireyin epistemolojik gelişim süreci, doğumla birlikte başlar ve dünyayla kurduğu ilk temas anında en yoğun haline ulaşır. Boutroux'ya göre bu ilk karşılaşma birey için yeni bir bilgi alanına açılma deneyimi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir tür epistemolojik şok etkisi yaratır. Zihin, duyu verileri işleyerek dünyayı anlamlandırmaya çalışır. Bu süreçte duyular, bireyin zihninde dünyanın temel yapı taşlarını oluşturan kavramların yerleşmesini sağlar. Böylece birey, dünyanın sonsuz bir çeşitliliğe sahip olduğu gerçeğiyle yüzleşir. Bu süreçte zihin, sadece pasif bir alıcı olmaktan çıkarak, elde ettiği verileri analiz edip, sınıflandırarak ve aralarındaki ilişkileri

² Bolay, Süleyman Hayri, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (2. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s. 31.

kurarak aktif bir bilgi inşa edici haline gelir. Birey, doğadaki fenomenlerin birbirinden bağımsız varlıklar değil aksine karmaşık bir sistem içindeki unsurlar olduğunu fark eder. Duyular bu ilişkileri gözler önüne sererek daha derinlemesine bir inceleme için zihni teşvik eder.

Boutroux, bireyin deneyimlerini anlamlandırma sürecinde zihnin aktif bir rol oynadığını savunur. Zihin, duyuşal verileri işleyerek anlamlandırma ve kavramsal yapı oluşturma işlevi görür. Bu süreçte, yalnızca duyuşal veriler değil, aynı zamanda bilişsel süreçler de devreye girer. Zihin, fenomenleri sınıflandırmak ve açıklamaya yönelik kavramsal çerçeveler oluşturarak, deneyimleri daha derinlemesine ve bütüncül bir şekilde anlamaya çalışır. Bu bağlamda, Boutroux, "*Doğa Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*" adlı eserinde, duyum ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi ele alırken, bilimsel bilginin temelini oluşturan doğa yasalarının yanı sıra insan zihninin karmaşık işleyişinin de göz ardı edilemeyeceğini vurgular. Zihnin, doğa yasalarının belirlediği sınırlar içinde olsa da deneyimleri anlamlandırma sürecinde özgün bir rol oynadığını ve böylece bilimsel bilginin oluşumunda aktif bir katılımcı statüsünde olduğuna işaret eden Boutroux, bilimsel bilginin nesnel ve değişmez olduğu yönündeki geleneksel görüşe meydan okuyarak, bilginin sosyal ve kültürel bir yapı içinde üretildiğini öne sürer.

Boutroux, klasik mekanik anlayışın temelini oluşturan deterministik yaklaşımı sorgulayarak, doğa yasalarının göreceli ve bağlamsal olduğunu savunur. Felsefesinin merkezinde olasılık kavramını epistemolojik ve ontolojik bir temel olarak gören Boutroux, doğada meydana gelen olayların kesin ve önceden belirlenmiş sonuçlara sahip olmadığını aksine olasılık dağılımları içinde gerçekleştiğini öne sürer. Bu yaklaşım, her olayın bir dizi olası sonuç içerdiği ve bu sonuçların gerçekleşmesi için belirli koşulların bir araya gelmesi gerektiği düşüncesine dayanır. Boutroux'a göre, doğa bir makine gibi çalışan, önceden belirlenmiş kurallara göre işleyen bir sistem değil sürekli değişim ve dönüşüm içinde olan dinamik bir yapıdır. Bu nedenle doğa olaylarını anlamak için deterministik modeller yerine, olasılıkçı ve istatistiksel yöntemlere başvurmak daha uygun olacaktır.

Evrensel determinizm, tüm olayların önceden belirlenmiş bir nedensellik zinciri içerisinde meydana geldiği ve insan eylemlerinin bu zincir içindeki özgünlüğünün sorgulanabilir olduğu iddiasında bulunur. Bu determinist bakış açısı, özgür irade

kavramıyla bağdaşmaz ve bireysel özgürlüğe dair epistemolojik ve ontolojik sorunlar ortaya atar. Determinizm, insan eylemlerini ve deneyimlerini bir dizi zorunlu sonuç olarak değerlendirerek, bireylerin kendi hayatları üzerindeki kontrol illüzyonunu sorgular. Böylece, bireysel sorumluluk bilincini erozyona uğratar ve pasif bir yaşam felsefesini teşvik eder. Tarih boyunca kadercilik olarak bilinen bu düşünce sistemi insanın özgür iradesini sınırlayan baskın bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Boutroux bu konuda şöyle söyler:

Eski Yunan'da insan, şuurunun farkına varıp, durumunu düşündüğünde, kendisini dışsal, anlaşılmasız ve karşı konulamaz bir gücün oyuncuğu olarak gördü ve bu güce Kader adını verdi. Bu inanca göre gizemli emirlere itaat etme yükümlülüğü vardı ve kaçınılmaz suçların bedelini ödemeye mahkûmdu. Köleliği üzerine inledikten sonra bu katı gücü yargılamaya cesaret etti. Onu zalim ve adaletsiz buldu, kendisinden daha iyi olduğunu düşündü. Bu utanç verici boyunduruğu sorgulamadan kabul ettiğine şaşırıldı. Ondaki kurtulmaya, onu kırmaya çalıştı: gerçekten de onu kırdı. Artık dünya ona yasalar dikte etmiyordu, o dünyaya yasalar dikte ediyordu. Özgürlüğünün farkına vardı.³

Felsefi düşüncenin gelişimiyle birlikte bireyler, kendi bilinçlerinin ve eylemlerinin sorumluluğunu üstlenerek deterministik bir evren anlayışına karşı çıkmaya başlamışlardır. Bu farkındalık, özgür iradeye dair güçlü bir inancı beraberinde getirerek, bireylerin kendi yaşamlarını aktif olarak şekillendirmelerine olanak tanımaktadır. Boutroux, 19. yüzyılın baskın felsefi paradigması olan determinizmi eleştirerek, insan eylemlerinin zorunlu bir nedensellik çerçevesinde tam olarak açıklanamayacağını savunur. Bu düşünceden hareketle özgür irade ve insanın yaratıcı potansiyeli üzerine odaklanan bir felsefi yaklaşım geliştiren Boutroux'a göre insan, yalnızca doğal determinizmin etkisi altında kalan pasif bir varlık değil aynı zamanda bu determinizmi aşan ve yeni anlamlar üreten aktif bir öznedir. "Zorunsuzluk" ilkesinden yola çıkan Boutroux determinizmin mutlak zorunluluk anlayışına karşı çıkarak, insanın özgürlük ve sorumluluk alanını genişletir. Bu sayede; pozitivizm, mekanizm ve deterministik felsefelerin insanı indirgeyici yaklaşımına alternatif bir ontoloji sunan Boutroux'un felsefesi, insanın şans, kader veya dışsal güçler tarafından yönlendirilmiş çaresiz bir varlık olmadığını, aksine kendi hayatını şekillendirebilen özgür bir birey olduğunu vurgular.

³ Boutroux, *De La Contingence Des Lois De La Nature*, s. 6.

Boutroux'un felsefesi, özellikle pozitivistin etkili olduğu bir dönemde alternatif bir bakış açısı sunması bakımından önemlidir. Pozitivistin tek boyutlu bilim anlayışına karşı çıkan Boutroux, daha kapsamlı ve insan merkezli bir felsefi yaklaşım geliştirir. Bu anlayışa göre insan deneyimini sadece bilimsel yöntemlerle değil aynı zamanda ahlaki, estetik ve metafizik boyutlarıyla ele almak mümkündür. Ona göre bilimsel bilgi önemli olsa da sınırlı ve göreceli bir doğaya sahiptir. Bilim, evrenin tüm yönlerini açıklamakta yetersiz kalabilir; zira insan deneyimi, ahlak ve özgür irade gibi alanlar bilimsel yöntemin dışında kalır. Bu nedenle Boutroux, felsefenin bu eksiklikleri tamamlayıcı bir rol oynadığını savunmaktadır. O, insanın özgür iradesi ve yaratıcılığı olan bir varlık olduğunu vurgulamakla birlikte bilimsel determinizmin, insanın deneyimini ve davranışlarını tam anlamıyla açıklayamayacağını savunur. Ona göre insan, yaratıcı eylemleriyle evrene anlam katar ve kendi kaderini belirleme gücüne sahip olur.

Boutroux, akli hem teorik bilgi üretiminde hem de pratik eylemlerde yönlendirici bir unsur olarak görmektedir. Aklin ahlakla olan ilişkisini de önemseyen filozof, ahlaki değerlerin rasyonel temellere dayanması gerektiğini öne sürer. Bu bağlamda akıl ve ahlak arasındaki ilişki, onun felsefesinin temel taşlarından biridir. Boutroux, bilimsel bilgiye büyük saygı duymakla birlikte, bilimin sınırlarını da açıkça ortaya koyar. Bilimsel yöntem, evrenin fiziksel ve maddi yönlerini açıklamada etkili olsa da, insanın manevi dünyasını anlamada yetersizdir. Bu noktada devreye giren felsefe, bilimin ötesine geçerek insan deneyiminin daha derin boyutlarını anlamaya çalışır. Boutroux'a göre her varlık, belirli bir amaca yönelik olmakla birlikte sonlu bir doğaya sahiptir. Bu görüş, onun evrene teleolojik bir bakış açısıyla yaklaşmasına olanak tanır. Evrenin her parçası bir amaca hizmet eder; ancak bu amaçlar sınırlıdır ve sürekli değişim halindedir.

Boutroux'a göre özgür eylem, deterministik bir evrende bile mümkün olan bir olgudur. Diğer bir deyişle her şeyin önceden belirlenmiş olduğu bir evrende yaşasak bile insanın kendi eylemlerini belirleme ve seçim yapma yeteneği vardır. Bu, onun felsefesindeki en önemli noktalardan biridir. Boutroux, evrende mutlak bir kesinlik olmadığını, her olayın birden fazla olasılığı olduğunu savunur. Bu olasılıklar içinde insanın seçim yapma özgürlüğü vardır. İnsan iradesi, Boutroux'a göre, evrenin belirleyici bir gücü olarak görülmelidir. İnsan, kendi eylemleriyle dünyayı şekillendirebilir ve geleceği değiştirebilir. Boutroux, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi

de özgürlük bağlamında ele alır. Ona göre toplum, bireylerin bir araya gelmesiyle oluşur ve toplumun gelişimi bireylerin özgürlüklerine bağlıdır. Ancak, bireysel özgürlükler, toplumun genel çıkarlarıyla da dengede tutulmalıdır.

Boutroux, insanı evrenin bir parçası olarak görmekle beraber insanın özgür iradesi ve yaratıcılığı sayesinde evrene anlam katabileceğini de savunmaktadır. İnsan, sadece evrenin pasif bir unsuru değil aynı zamanda aktif bir öznesidir. İnsanın evrendeki yerini dinamik bir şekilde ele alan bu yaklaşım Boutroux'un statik olmayıp aksine dinamik bir yapı arz eden evren anlayışından kaynaklanmaktadır. Ona göre evren ve bilgi sürekli bir değişim içindedir; bu değişim ise evrimsel bir gelişimin parçasıdır. Statik dünya görüşüne karşı çıkarak, değişimi varoluşun temel bir unsuru olarak gören Boutroux'un düşünceleri, özellikle 20. yüzyıl felsefesi üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Onun özgün perspektifi, yalnızca geçmişteki tartışmaları değil; aynı zamanda günümüzün bilim-felsefe-din ilişkisine dair soruları da şekillendirmeye devam etmektedir. Bu nedenle Boutroux'un felsefesi, modern düşünce dünyasında hâlâ ilham verici bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

1.BÖLÜM: EMİLE BOUTROUX ve ZORUNLULUK KAVRAMI

1.1. Hayatı

Emile Boutroux 28 Temmuz 1845'te Montrouge'de doğar. Kültürlü bir aile ortamında yetişen Boutroux, on yaşında IV. Henri lisesine yerleşir. Klasik eğitimini bu okulda sürdüren Boutroux, o dönemde girdiği birçok yarışmada ödüller kazanarak, başarılı bir öğrencilik hayatı geçirir. Aynı dönemde Saint-Etienne-du Mont kilisesinde aldığı dini eğitim kendisinde derin izler bırakır. Yaklaşık olarak yirmili yaşlarda Ecole Normale'e kaydolur. 1864 yılında Ecole Normale Superieure'a⁴ girer ve o dönemdeki akımların hala etkisini sürdürdüğü bir döneme denk gelir. Kendine güvenen ve duyarlı kişiliği, içsel güç eksikliğini telafi etmek amacıyla, hassasiyeti ve düşünce çeşitliliği olan zihinleri etkilemeyi kolaylaştıran, imgelemeye dayalı bir üslubun gerekliliğini idrak etmesine yol açar.⁵

Boutroux, aynı yıllarda Jules Lachelier'nin öğrencisi olur.⁶ Hocasının psikoloji derslerini dikkatle takip eder ve ondan çok etkilenir. Sonradan Boutroux matematik ve fizik bilimleri üzerine uzun incelemeler ve etüt çalışmaları yapar. Boutroux 23 yaşında felsefeyle ilgilenmeye başlar ve kendisine verilen görev gereği Almanya'ya gider. Orada iki yıl kalır. Heidelberg'de felsefe tarihçisi Zeller'in, düşüncelerinden yararlanarak psikoloji ve felsefe sahalarında ufku genişletir. Boutroux, Almanya'da geçirdiği yılların ardından Shell'in ve Hegel'in doktrinlerini antik fikirlerle birleştirerek romantik bir idealizm oluşturur. Bu idealizme ek olarak İskoçya'da "*Common Sense School*"

⁴ Ecole Normale Superieure'a (ENS), Fransa'nın en prestijli yüksek öğrenim kurumlarından biridir. Dünya çapında en başarılı öğrencilerin ağır sınavlardan geçerek kabul edildiği bu okul, Fransa'nın en önemli bilim insanları ve filozoflarının ders verdiği bir eğitim merkezidir. Kuruluşu 1794 yılında Fransız Devrimi sırasında lise öğretmenlerine homojen eğitim sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiş ancak kısa bir süre sonra kapatılmıştır. ENS yüksek öğrenimdeki önemiyle tanınır ve birçok alanda bilimsel ve akademik yetiştirme görevini üstlenir. Ecole Normale Superieure'a (ENS) mezunları, çeşitli alanlarda tanınmış isimlerdir. Bu kişilerden bazıları şunlardır: Jean-Paul Sartre- Ünlü Fransız filozof, romancı ve oyun yazarı, varoluşçuluğun önde gelen temsilcilerinden biridir. Simone de Beauvoir- Filozof, yazar ve feminist düşünür; "İkinci Cins" adlı eseriyle tanınır. Micheal Foucault- Filozof ve sosyolog; toplumsal kurallar, iktidar ve bilgi üzerine çalışmalarıyla bilinir. Louis Pasteur- Mikrobiyoloji ve aşı geliştirme alanında öncü olan bilim insanı. Raymond Aron- Sosyolog, felsefeci ve gazeteci; modern düşünceye katkılarda bulunmuştur. Henri Bergson- Filozof; zaman ve bilinç üzerine çalışmalarıyla Nobel Edebiyat Ödülü kazanmıştır. Gilles Deleuze- Filozof; post-yapısalcı düşüncenin önemli figürlerindedir. Bkz. Renaud, J, *Ecole Normale: Bir Eğitim Devrimi*, Eğitim Yayınları, Paris, 2020.

⁵ Lenoir, Raymond, *The Philosophical Review (Felsefi İnceleme)*, 1923/32 (5), ss. 491-511.

⁶ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, s. 22.

(*Ortak Akıl Okulu*)' ndan gelen bazı doktrinleri de entegre eder.⁷ Sonra Victor Cousin'in etkisi altında kalarak felsefe tarihine olan ilgisi artar ve onun teşvikiyle felsefe tarihini incelemeye, araştırmaya başlar. Boutroux'un çalışmaları, felsefe tarihine olan ilgiyi canlandırır ve bu disiplinin gelişimine katkıda bulunur. Hatta Boutroux'un bu alanda farklı düşünce akımlarını sentezleyen bir yaklaşımın temellerini attığı ve felsefe tarihi alanında önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.⁸

Almanya'da iki yıl kaldıktan sonra Fransa'ya dönen ve Cean Lisesinde Felsefe hocalığı görevine başlayan Boutroux bu yıllarda tanıştığı iyi bir matematikçi olan Jules Tannery ile çalışır ve matematik hakkında önemli ölçüde ondan yararlanır.⁹ 1872-1874 yılları arasında hazırladığı "*De La Contingence Des Lois De La Nature*" (*Doğa Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*) adlı ünlü tezini 1874'te Sorbonne'da Prof. Caro ve Paul Janet'in karşısında savunur ve başarıyla kabul gören tezini yayımlatır. 1876 yılında Nancy'de profesör olarak göreve atanır. Yaklaşık on yıl burada hizmet ettikten sonra 1888 yılında Sorbonne'da klasik ve modern felsefe tarihi dersleri vermeye başlar.¹⁰

Özellikle Boutroux, 1892-1893 yıllarında Sorbonne'da verdiği "*De L'idee de la Loi Naturelle dans la Sciens et la Philosophie Comtemporeinnes*", (*Çağdaş Bilim ve Felsefede Doğal Hukuk Kavramı Üzerine*) başlıklı derslerinde özgürlük sorununu, bilimsel determinizm ile insanın özgür iradesi arasındaki gerilimin bir tezahürü olarak ele alır. Bu derslerde Boutroux, özgürlüğü hem bilim hem de felsefe için kaçınılmaz bir problem olarak tanımlar.¹¹

Boutroux'un spiritüalist felsefenin gelişimindeki başlıca ünü ve önemi daha çok "*Doğa Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*" tezi üzerinde yatmaktadır. 1894 yılında, Sorbonne'da verdiği 1892-1893 derslerinden derlediği "*On the Idea of Natural Law*"

⁷ İskoç Ortak Akıl Okulu, 18. yüzyıl İskoç Aydınlanmasında ortaya çıkan etkili bir felsefi düşünce akımıdır. Bu okulun temelinde, insan bilgisinin ve aklının doğuştan getirdiği temel ilkelere dayandığı ve dış dünyanın gerçekliğinin bu ilkeler aracılığıyla bilinebileceği fikri yatar. Britannica, T. Encyclopaedia Editörleri (2007), "*Sağduyu Felsefesi*", <<https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-common-sense>> (02.02.2025).

⁸ Gunn, J. Alexander, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, The Monist, 1922/32, (2), ss. 164-179.

⁹ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, s. 22.s. 22.

¹⁰ Bolay, s. 23.

¹¹ Gunn, ss. 164-179.

adlı kitabıyla bu tezi genişletir ve derinleştirir. Boutroux bu eserinde doğanın yasalarının sadece deterministik bir şekilde değil aynı zamanda olasılık temelli bir yaklaşımla anlaşılması gerektiğini savunur. Bu da onun spiritüalist felsefesinin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Boutroux hem kendi döneminde ve hem de günümüzde bazı filozoflar ve akademisyenler tarafından önemli bir referans kaynağı olarak kabul edilmektedir. Özellikle onun bu eseri, doğa felsefesi ve epistemoloji alanında yapılan çalışmalara yeni bir perspektif getirmekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda bu alandaki düşünsel gelişmelere de önemli ölçüde katkı sağlar. Öyle ki Boutroux'un ilgili eseri spiritüalist felsefenin evrensel ve kalıcı bir değeri olduğunu kanıtlar niteliktedir.¹²

Kariyeri başarılarla dolu olan Boutroux Ecole Normale'de görev yapar ve 1888 yılında Sorbonne Üniversitesi'nde Felsefe Tarihi Profesörü unvanını alır. Ayrıca Caen, Montpellier ve Nancy gibi çeşitli üniversitelerde felsefe tarihi profesörü olarak görevlerde bulunur. 1902 yılında ise "Fondation Thiers" veya "Institut Thiers" adıyla bilinen kurumun direktörlüğünü üstlenir.¹³ O, bir fikir adamı, bir filozof olduğu kadar aynı zamanda aksiyoner kişiliğiyle de bu süreçte topluma hizmet etmeye devam eder. 1914 yılında "Academie Française'e" üye olur. Burada Fransız idealizminin günlük hayatta nasıl yansıtılabileceğini de gösterir.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi maalesef Emile Boutroux üzerinde olumsuz etkiler bırakır. Savaşı konu alan bazı konferanslarda konuşmacı olarak görev alan Boutroux, bu süreçte sağlığını kaybetmeye başlar. Boutroux'un sağlık problemleri gittikçe artar ve 22 Kasım 1921 tarihinde hayata veda eder.¹⁵ Fikirleri ve eserleriyle ardılları üzerinde geniş bir etkide bulunan Boutroux günümüz akademik tartışmalarında önemli bir yere sahiptir.

¹² Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

¹³ Gunn, ss. 164-179.

¹⁴ Gunn, ss. 164-179.

¹⁵ Boutroux, Emile, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, (çev. Hasan Katipoğlu), (1. Baskı), MEB, İstanbul 1997, s. IX.

1.2. Eserleri

- *Des Idées Eternelles Chez Descartes*, 1874.
- *De la Contingence des Lois de la Nature*, Alcan 1.ed 1874, bu kitap Hilmi Ziya Ülken tarafından “*Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*” İstanbul, 1947 adıyla Türkçeye çevrilmiştir.
- *La Philosophie des Grecs*, E. Zeller’den çeviri Hachette, 1877.
- *De L’idée de la Loi Naturelle dans la Sciens et la Philosophie Comtemporeinnes*, Alcan, 1. Ed., 1895.
- *Questions de Morale et d’Education*, 1895.
- *La Philosphie de Kant*, Vrin, Paris, 1926.
- *Etudes d’Histoire de la Philosophie*, ed. 1897.
- *Pascal*, Hachette, Paris, 1902.
- *Science et Religion dans la Philosophie Contemporaine*, Flammarion, Paris, 1908.
- William James, 1911.
- *La Philosophie Allemande au XVIeme Siecle (La Philosophie de Leibniz)*, 1948.
- *Morale et Religion*, 1925.
- *La Nature et l’Esprit*, 1926.
- *Nouveles Etudes d’Histoire de la Philosophie*, 1927.

1.3. Felsefi Görüşleri

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın başlarındaki Fransız felsefesinde önemli bir yer tutan süreklilik felsefesi akımı, evrenin ve bilginin statik değil sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olduğu tezine yaslanır. Newtoncu mekaniğin deterministik ve materyalist dünya görüşüne bir tepki olarak ortaya çıkan bu akım, idealizmin varlık ve bilgi hakkındaki temel sorularına yeni cevaplar arama çabasında bulunur. Bu akımın önemli temsilcilerinden biri olan Boutroux, Victor Cousin’in eklektik idealizminin aksine daha özgün ve sistematik bir felsefi yapı ortaya koymayı hedefler. Boutroux, özellikle doğanın sürekli bir değişim ve gelişim içinde

olduğu ve bu sürecin temelinde bir amaçlılık içerdii inancıyla yola çıkar ve teleolojik bir evrim anlayışı geliştirir.¹⁶

Leibniz'in monadolojisi, Spinoza'nın panteizmi, Pascal'ın dini deneyimlere verdiği önem ve Kant'ın ahlak felsefesi gibi çeşitli felsefi miraslarla kurduğu derin bağlar, Boutroux'un felsefesine eklektik bir karakter kazandırır. Ancak bu eklektiklik, farklı felsefi gelenekleri keyfi bir şekilde bir araya getirmekten ziyade, bu gelenekler arasında tutarlı ve özgün bir sentez kurma çabası olarak değerlendirilmelidir. Descartes'ın rasyonalist mirasına olan bağlılığına rağmen pozitivist bilim anlayışına yönelik eleştirel yaklaşımıyla, felsefesine özgün bir derinlik kazandırır. Boutroux'un felsefesinin en dikkat çekici özelliklerinden biri; düşüncelerinin genç yaşta sistematik bir yapıya kavuşmuş olmasıdır. Bu durum, onun erken dönemde felsefi olgunluğa ulaştığını ve düşüncelerinin tutarlı bir bütünlük içinde olduğunu gösterir.¹⁷

Boutroux'un felsefi arayışlarının başladığı dönem pozitivist bilimin yükselişine karakterize edilen, deneyime ve gözlemlenebilir olgulara öncelik veren bir çağdır. Bu dönemde; metafizik ve dinsel inançlara karşı derin bir kuşku hakimdir. Bilim, evrenin ve insan deneyiminin tüm yönlerini rasyonel ve deneysel yöntemlerle açıklayabileceğine dair iddialı bir söylem geliştirerek daha önce dinin tekelinde olan alanlara da sızar ve rasyonalitenin egemen olduğu bir dünya görüşünü benimser. Descartes, Bacon ve Newton gibi düşünürler bu yeni bilimsel paradigmanın öncüleri olarak kabul edilirken, Darwin'in evrim teorisi de bu paradigmanın en çarpıcı örneklerinden biri olarak görülmektedir. Kant, Hegel, Comte, Mill ve Spencer gibi filozoflar da bilimsel yöntemin evrensel geçerliliğine olan inançlarını vurgulayıp, metafizik ve dini değerlere karşı eleştirel bir tutum sergilerler. Bu dönemde bilgiye ulaşmanın tek yolu olarak deneyim ve gözlem kabul edilmekte, soyut kavramlar ve metafizik spekülasyonlar ise şüpheyle karşılanmaktadır.¹⁸

Boutroux, Kant'ın eleştirel felsefesinden hareketle teorik ve pratik akıl arasındaki geleneksel düalist ayrımı sorgular. Hegel'in diyalektik idealizmine karşı çıkarak, Kant'ın üçüncü kritikini merkeze alır ve aklın hem bilgi üretiminde hem de eylemleri

¹⁶ Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

¹⁷ Crawford, Lucy Shepard, *Emile Boutroux*, *The Harvard Theological Review*, 1923/16, (1), ss. 63-80.

¹⁸ Crawford, ss. 63-80.

yönlendirmede merkezi bir rol oynadığını savunur. Boutroux'a göre, aklın özünü, bilgi ve eylem arasındaki içkin birlik oluşturur. Bu birlik, Descartes'ın 'ortak akıl' kavramıyla paralellik göstererek, öznel ve nesnel arasındaki temel birliği ifade eder. Akıl, bilimsel bilgi ve pratik deneyimlerle beslenirken, aynı zamanda varlıkla doğrudan etkileşim içinde olan, eylem ve düşüncenin iç içe geçtiği dinamik bir süreç olarak işler.¹⁹

Pozitivist bilim anlayışı, deterministik bir evren modelini benimseyerek, şans ve olasılık gibi kavramları indirgeyici bir yaklaşımla ele alır. Bilim insanı, nesnel ve gözlemlenebilir olguların nedensel ilişkilerini ortaya koymayı hedeflerken, insanın özgür iradesi ve subjektif deneyimini genellikle göz ardı eder. Boutroux ise, insanın rasyonel ve özgür bir varlık olduğu tezinden hareketle, bilimsel determinizmin insan deneyimini tam olarak açıklayamayacağını savunur. Ona göre; "Akıl, şansın varlığı karşısında şaşkınlık duyar"²⁰ sözüyle ifade ettiği gibi, bilimsel yöntemlerin ötesinde, insan varoluşunun daha derin anlamlarına işaret eden bir bilinçaltı boyut mevcuttur. Boutroux, felsefenin görevinin, bilimsel yöntemlerin ulaşamadığı bu derinlikleri keşfetmek olduğunu düşünür. Bu bağlamda, "Bilim insanı, yarattığı bilimde var mıdır?"²¹ sorusunu sorarak, bilimin insanı ve insan deneyimini tam olarak kapsayıp kapsamadığını sorgular. Boutroux, bilimin değerini küçümsemek yerine, bilimin sınırlarını ve eksikliklerini ortaya koymayı amaçlar. Bilim, kendi alanında tartışmasız bir otoritedir. Ancak tüm bilgiye sahip tek disiplin midir? Boutroux, bu soruya net bir şekilde hayır cevabını vererek, felsefenin de insan deneyimini anlamada önemli bir role sahip olduğunu vurgular.²²

Boutroux, Comte'un pozitivist birlik projesine de karşı çıkarak, bilimsel bilginin tarihsel ve göreceli doğasına vurgu yapan daha nüanslı bir epistemolojik yaklaşım benimser. Comte'un tüm bilimsel disiplinleri tek bir pozitivist sistem altında birleştirme iddiasını, Boutroux, bilimsel bilginin üretimi ve doğası hakkındaki daha derin bir

¹⁹ Crocco, Gabriella, *Emile Boutroux's "Scientific" Philosophy And The Value Of Philosophical Systems*, Aix-Marseille University / CNRS French National Scientific Research Center, Symposium on Scientific Philosophy, ss. 3-18; < <https://www.academia.edu/107795858>> (14.07.2021).

²⁰ Boutroux, Emile, *Hasard Ou Liberté?*, Revue de Métaphysique et de Morale, Presses Universitaires de France, 1910/12 (2), ss. 137-146.

²¹ Boutroux, ss. 137-146.

²² Crawford, *Emile Boutroux*, ss. 63-80.

incelemeyle sorgular. Ona göre, bilimsel bilginin birliği, önceden verilmiş bir ontolojik gerçeklik değil, bilimsel araştırmanın ilerlemesiyle birlikte ortaya çıkan epistemolojik bir problem olarak ele alınmalıdır. Her bilimsel disiplin, kendine özgü metodoloji ve araştırma alanına sahip olduğundan, tek bir bütünsel çerçeveye indirgenemez. Ancak bu disiplinler arasında derinlemesine ilişkiler bulunmaktadır ve bu ilişkilerin keşfi, bilimsel bilginin bütünlüğüne dair daha kapsamlı bir anlayış geliştirmemizi sağlar.²³

On dokuzuncu yüzyılda doğal bilimlerin kesinlik iddiası sorgulandıkça felsefi düşünce, öznel deneyim ve bilinç alanına yönelir. Bu içe dönüş, felsefeyi bilimden bağımsız bir disiplin haline getirerek bilinç, zihin ve deneyim gibi öznel olguların felsefi analizini ön plana çıkarır. Aynı dönemde bilim kendisini felsefi temellerden arındırma çabasında olur ve bu çabasıyla büyük ölçüde başarılı olduğunu iddia eder. Bu durum, felsefe ve bilim arasında metodolojik bir kopuşa yol açar ve bilimsel yöntemlere yabancılaşmış bir felsefe ile bu yöntemlere tamamen bağımlı bir bilim anlayışı arasında derin bir karşılık yaratır.²⁴

Boutroux, “Başlangıç noktam bilimdir. Bu, bir gerçek olarak kendini dayatır ve ben de bunu böyle kabul ediyorum”²⁵ ifadesiyle, felsefi düşüncesinin epistemolojik temelinin bilimsel bilgiye sıkı sıkıya bağı olduğunu kabul eder. Ancak, Boutroux'un felsefi yaklaşımının, pozitivist bir "bilimsel felsefe" anlayışına indirgenemeyeceği de göz önünde bulundurulmalıdır.²⁶

Boutroux'un felsefi analizine göre pozitivist bilim anlayışı aşağıdaki temel iddialara dayanmaktadır:

Epistemolojik Monizm: Gerçeğe ulaşmanın tek güvenilir yolu, deneysel ve mantıksal yöntemlerdir. Diğer bilgi türleri ya bu yöntemlere indirgenebilir ya da bilimsel olarak anlamsızdır.

Bilimin Evrenselliği: Bilimsel yöntem, evrenin tüm olgularını açıklayabilecek evrensel bir araçtır. Bilimsel bilginin sınırları yoktur ve her türlü bilgiye ulaşabilir.

²³ Crocco, *Emile Boutroux's "Scientific" Philosophy And The Value Of Philosophical Systems*, ss. 3-18.

²⁴ Crocco, ss. 3-18.

²⁵ Crocco, ss. 3-18.

²⁶ Crocco, ss. 3-18.

Bilimsel Bilginin Üstünlüğü: Bilimsel olmayan her türlü bilgi iddiası, kanıtlanamadığı sürece geçersiz sayılır. Bilimsel bilginin kesinliği, diğer bilgi türlerinin belirsizliğine karşı üstünlük taşır.

Bilimin Sınırları: Bilim, henüz açıklayamadığı olguların varlığını kabul eder ancak bu, bilimsel bilginin yetersizliği anlamına gelmez. İnsan bilgisinin sınırı, bilimsel bilginin sınırları ile aynıdır.

Bilimin Ahlaki Rolü: Bilim, sadece olguları açıklamakla kalmaz, aynı zamanda doğru ve yanlış arasındaki ayrımı belirleyerek insanlara ahlaki bir rehberlik sunar.

Bilimin Kültürel Yeterliliği: Bilimsel düşünce, insanın tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek tek ve yeterli bir kültürel çerçevedir.

Bilimin İnsan Ruhunu Kapsaması: İnsan ruhunun tüm yönleri, bilimsel yöntemlerle incelenebilir ve açıklanabilir. Bilimsel olmayan hiçbir yöntem, insan ruhunu anlamada bilim kadar etkili değildir.²⁷

Boutroux, tüm varlık düzeylerinde bilimsel yöntemlerin tam olarak kavrayamayacağı bir tesadüf unsurunun varlığını öne sürerek, deterministik bir dünya görüşü ile özgürlükçü bir ilke arasındaki temel çelişkiyi vurgular. Bilimsel bilginin temeli olan deterministik yaklaşım, evrendeki olayların önceden belirlenmiş neden-sonuç ilişkileri içinde meydana geldiğini savunurken; gerçekliğin daha derin katmanlarında işleyen özgür irade ve tesadüf gibi unsurlar, bu deterministik çerçeveyi aşan bir boyut sunar. Bu çelişkiyi çözmek amacıyla Boutroux, epistemolojik ve ontolojik düzeyler arasındaki farklılığa dikkat çeker. Epistemolojik düzeyde, bilimsel yöntemler deterministik bir çerçeve içinde çalışırken, ontolojik düzeyde gerçeklik, özgür irade ve tesadüf gibi unsurları içeren daha karmaşık ve çok katmanlı bir yapı olarak karşımıza çıkar.²⁸

Gabriella Crocco, "*Emile Boutroux's 'Scientific' Philosophy And The Value Of Philosophical Systems*" adlı çalışmasında, Boutroux'un felsefi sisteminin temelini oluşturan bilgi ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceler. Crocco'ya göre; felsefenin en temel görevlerinden biri, bilgi ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi, özellikle de

²⁷ Crawford, *Emile Boutroux*, ss. 63-80.

²⁸ Crocco, *Emile Boutroux's "Scientific" Philosophy And The Value Of Philosophical Systems*, ss. 3-18.

bilimsel bilginin bu ilişki içindeki yerini ve önemini sorgulamak ve bu sorgulamalar yoluyla evrensel bir bilgi bütünlüğüne ulaşmaktır. Ona göre felsefe, tüm olguları kapsayan tutarlı ve kapsamlı bir açıklama sunma amacıyla farklı bilimsel disiplinlerin bağımsız gelişimlerine rağmen evrensel bir gerçeklik perspektifinden bir araya gelerek tutarlı bir bilgi bütünlüğü oluşturabilir. Bu bağlamda, felsefe hem bilimsel bilginin epistemolojik temellerini sorgular hem de bu bilginin ontolojik implikasyonlarını araştırır.²⁹

Boutroux'un karakteristik özelliklerinden biri de geçmişe değil geleceğe dönük bir bakış açısına sahip olmasıdır. Onun zihin dünyası, öğrencisi Henri Bergson'un "elan vital" (yaşam atılımı) kavramıyla uyumlu bir şekilde sürekli bir devinim halindedir.³⁰

Boutroux, 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da yükselen ve Yeni Spiritüalistler ya da Bergsoncu evrimci idealistler olarak adlandırılan felsefi akımın öncü isimlerinden biri olarak kabul edilir. Materyalizm ve pozitivistizmin hâkim olduğu bir dönemde Boutroux ve takipçileri, idealist bir bakış açısını yeniden canlandırma çabası içinde bulunurlar. Ancak bu yeni idealist akım, önceki neslin eklektik idealizmiyle önemli farklılıklar gösterir. Özellikle Victor Cousin gibi düşünürlerin yabancı kaynaklara olan aşırı bağımlılığı, Boutroux'un eleştirileri arasında yer alır. Boutroux, Cousin'in eklektik yaklaşımını aşarak, Fransız düşüncesine özgü, özgün ve evrimci bir felsefi sistem inşa etmeyi hedefler.³¹

Onun felsefesinin tam olarak kavranabilmesi için özellikle yetiştiği entelektüel ortamın derinlemesine bir analizi gerekmektedir. Cousin, Comte ve Renouvier gibi düşünürlerden başlayıp Ravaisson ve Lachelier ile devam eden bu felsefi gelenek, Boutroux'un düşünsel gelişiminde belirleyici bir rol oynar. Bu bağlamda Boutroux'un felsefesinin Bergson, Le Roy ve Blondel gibi düşünürlerin fikirlerine nasıl zemin hazırladığı sorusu, bu felsefi geleneğin sürekliliği ve evrimi hakkında daha derin bir anlayış sunmak açısından oldukça önemlidir.³²

²⁹ Crocco, *Emile Boutroux's "Scientific" Philosophy And The Value Of Philosophical Systems*, ss. 3-18.

³⁰ Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

³¹ Gunn, ss. 164-179.

³² Gunn, ss. 164-179.

Yeni Spiritüalistler, “özgürlük ve ruhun spontanitesi” (*freedom and of the spontaneity of the spirit*) kavramlarını felsefelerinin merkezine taşıyarak, entelektüel arenada özgün bir mücadele verirler. Boutroux’un çalışmaları ve etkisiyle bu fikirler daha da netleşir ve modern bilimin determinist yapısına karşı, her şeyde bir olasılık barındıran bir bakış açısı ortaya koyarak, daha net bir şekil almaya başlar. Boutroux’un spiritüalist felsefedeki en önemli katkısı, kuşkusuz "*The Contingency of the Laws of Nature*" tezi olur. 1894'te yayımlanan "*Doğa Kanunlarının Olumsuzluğu*" adlı eseriyle bu tezi derinleştiren filozof, eserinin kısa sürede büyük ilgi görmesi üzerine bir yıl sonra yeniden baskıya gider. Bu durumun başlıca nedeni, Ravaisson ve Lachelier gibi öncü düşünürlerin çalışmalarının daha geniş kitlelere ulaşmaya başlaması ve Boutroux’un düşüncelerine zemin hazırlamasıdır.³³

Boutroux'un felsefi düşüncesi, öğrencileri arasında Henri Bergson'un “Zaman ve Özgür İrade” (*Time and Free-Will*) (1889) ile Maurice Blondel'in “Eylem” (*L'Action*) (1893) eserlerine ilham vererek 19. yüzyıl sonlarında önemli bir felsefi hareketin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Ayrıca Boutroux, Ravaisson ve Lachelier'in felsefi mirasını sentezleyerek evrenin yasalarının tesadüfi bir karakter taşıdığını ve bu tesadüfün özgür iradeye olan inancı pekiştirdiğini ileri sürer. Bu perspektif, Bergson, Le Roy ve Blondel gibi düşünürlerin özgürlük ve bilinç konularındaki araştırmalarına temel bir çerçeve sunarken, Boutroux’un bilim eleştirisi de Hannequin, Payot ve Milhaud gibi çağdaş düşünürler üzerinde etkili olur ve 20. yüzyıl felsefesinde bilim felsefesi tartışmalarına öncülük eder. Bu bağlamda, Boutroux'un kayınbiraderi Henri Poincaré'nin bilim felsefesi üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar, alanındaki en önemli eserler arasında gösterilmektedir.³⁴

Henri Poincaré, bilim felsefesi alanında önemli katkılarda bulunmuş bir Fransız matematikçi, fizikçi ve filozoftur. Bilimsel bilginin doğası, matematiksel akıl yürütme ve bilimsel keşif süreçleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Poincaré'nin bilim felsefesi, bilimsel bilginin göreceliği, matematiksel sezginin rolü ve bilimsel hipotezlerin önemi gibi konulara odaklanır. Poincaré, bilimsel bilginin mutlak ve değişmez olmadığını aksine bilimsel teorilerin ve yasaların belirli bir bağlamda ve

³³ Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

³⁴ Gunn, ss. 164-179.

belirli varsayımlar altında geçerli olduğunu savunmuştur. Bu, bilimsel bilginin sürekli olarak gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi gerektiği anlamına gelir. Poincaré, matematiksel yaratıcılıkta ve keşifte sezginin önemli bir rol oynadığını vurgular. Ona göre matematiksel sezgi, matematikçilerin yeni teoremleri ve çözümleri keşfetmelerine yardımcı olan bir tür içgördür. Ayrıca Poincaré, bilimsel hipotezlerin, bilimsel araştırmaların temelini oluşturduğunu belirtir. Bilim insanları, gözlemlerden ve deneylerden elde ettikleri verilere dayanarak hipotezler kurar ve bu hipotezleri test ederek bilimsel teoriler geliştirirler. Poincaré, hipotezlerin sadece ampirik verilere dayanmaması, aynı zamanda matematiksel ve mantıksal olarak tutarlı olması gerektiğini de vurgulamaktadır.³⁵

Boutroux'un felsefi sistemi, özgürlük ve rastlantısallık kavramlarını, teleolojik bir evren anlayışıyla bağdaştırarak özgün bir sentez sunar. Özgürlüğün mutlak egemenliğini savunan Bergson'dan ayrılan Boutroux, Renouvier ile özgürlüğün deneyimsel bir nesne değil, gerçekleşme potansiyelinin kaynağı olduğunu vurgular. Boutroux kalıtım, içgüdü, karakter ve alışkanlık gibi faktörlerin özgür iradeyi yadsıdığı yanlılığına yol açtığını belirtmekle beraber, bu faktörlerin insanın seçme özgürlüğünü tamamen belirlemeyip, aksine özgür iradenin aşması gereken koşullar olduğunu belirtir. Hatta alışkanlıkların bile özgür irade tarafından oluşturulduğunu ve değiştirilebilir yapılar olduğunu savunarak, alışkanlık ve özgürlük arasında bir çelişki olmadığını tam tersine alışkanlığın da özgür irade eyleminin bir sonucu olduğunu ifade eder.³⁶

Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle bilim ve din arasında keskin bir ayrışma yaşanırken "İki efendiye hizmet edilemez" söylemi bu ikilemi net bir şekilde ifade eder. Ernest Havet'in de vurguladığı gibi doğa bilimleri ile din arasında uzlaşmaz bir çatışma olduğu düşüncesi o dönemde yaygınlaşır. Bu gerilimli atmosferde yetişen Boutroux, genç yaşlarından itibaren bu yapay karşıtlığı sorgular ve doktora tezinde dogmatizme ve mutlakçılığa karşı çıkar. Hayatını, din ve bilim arasında yapıcı bir diyalog kurmaya adanmış Boutroux, hem dinin ruhsal boyutunu koruyarak hem de bilimin rasyonel yöntemlerini savunarak dönemin entelektüel iklimine yeni bir soluk getirir. Onun bu

³⁵ Browder, F. E. (ed.), 1983, *The Mathematical Heritage of Henri Poincaré*, Proceedings of Symposia in Pure Mathematics of the American Mathematical Society, < <https://plato.stanford.edu/entries/poincare> > (03.09.2013).

³⁶ Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

öncü çalışmaları, Renouvier gibi düşünürlerle de ilham kaynağı olur. Boutroux bu alanda en etkili ve özgün seslerden biri olarak zorlu bir dönemde ortaya attığı bu bakış açısıyla, günümüzde bile hala güncelliğini korumaktadır.³⁷

Boutroux'un felsefi sorgulamalarının merkezinde, dinsel problemler de bulunmaktadır. Dönemin yaygın cinsiyetçi kanısı, özellikle bu tür varoluşsal soruların kadınlara ve çocuklara özgü olduğu, yetişkin erkeklerin ise daha çok rasyonel konulara yönelmesi gerektiği yönündedir. Boutroux ise bu indirgeyici görüşe karşı çıkar ve dinsel problemlerin insanın en temel varoluşsal sorularından biri olarak her birey tarafından ele alınması gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, dönemin entelektüel iklimi içinde oldukça cesur ve yenilikçi bir duruş sergilemektedir. Zira dinsel problemlerin bilimsel bir titizlikle incelenmesi, o dönem için oldukça provokatif bir fikir olarak değerlendirilmektedir.³⁸

Boutroux'a göre Tanrı, evrenin mutlak ve zorunlu ilk nedeni olarak kabul edildiğinde, varlıkların özünü ve varoluş amacını belirleyen bir güç olarak görülür. İlahi iyilik, tüm varlıkların kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerine ve böylece ilahi plana uygun hareket etmelerine yönlendirildiği bir ilkedir. Bu bağlamda, Tanrı'nın yaratıklara özgür irade vererek onları iyiliğe teşvik etmesi, ilahi planın bir parçası olarak değerlendirilebilir. Boutroux'un felsefesi bu teistik çerçevede, Tanrı'nın yaşayan, her şeye gücü yeten ve özgür bir varlık olduğu inancına dayanır.³⁹

"Yapmalısın"⁴⁰ şeklinde ifade edilen ahlaki imperatif, dinin temelini oluşturur. Bu içsel çağrı, bireyi fiziksel dünyanın kısıtlamalarından kurtararak özgürlüğe ulaştırır. Din, insanı bir amaç olarak görerek onurunu yüceltir ve hem bireysel hem de toplumsal düzeyde insanlık değerlerine katkıda bulunur. Bu evrensel yaklaşım, dini insanlığın ortak bir mirası haline getirir. Dogmalar, dinin temel yapı taşlarıdır ve Tanrı'nın varlığı, insanla Tanrı arasındaki ilişki gibi temel gerçeklikleri ifade eder. Boutroux'un "Tüm yoğun dini yaşam, mistiktir"⁴¹ tespiti, mistik deneyimin dinin canlılığını koruduğunu

³⁷ Crawford, *Emile Boutroux*, ss. 63-80.

³⁸ Crawford, ss. 63-80.

³⁹ Crawford, ss. 63-80.

⁴⁰ Boutroux, Emile, *Science and Religion*, (çev. Jonathan Nield), Cornell Üniversitesi Kütüphanesi, London 1909, ss. 397-398; < <https://archive.org/details/cu31924028967862>> (03.11.2009).

⁴¹ Boutroux, ss. 397-398.

vurgular. Mistik deneyim, pasif ve aktif olmak üzere ikiye ayrılır. Pasif mistisizm içe dönükkenliği, aktif mistisizm ise dış dünyayla etkileşimi ve ilahi sevgiyi eyleme dönüştürmeyi hedefler. Bu bağlamda, din sadece duygusal bir deneyim değil aynı zamanda inanç ve eylem gibi rasyonel ve pratik boyutları da içeren bir olgudur.⁴²

Boutroux, dinin insanın varoluşsal anlam arayışına cevap veren temel bir insan ihtiyacı olduğunu vurgular. Bu bağlamda dinsel inançların çeşitliliğini, doğadaki biyolojik çeşitliliğe benzetir. Tıpkı her türün kendine özgü bir ekolojik nişi olduğu gibi her din de insan ruhunun farklı yönlerine hitap eder. Boutroux, 18. yüzyıl Fransız düşünürlerinin din karşıtı tutumunu eleştirerek bu tutumun insan doğasının karmaşıklığına yeterince değinmediğini savunur. Bu düşünürler, dinsel inançları yalnızca rasyonel kanıtlara dayalı bir çerçevede değerlendirerek dinin duygusal ve iradi boyutlarını göz ardı ederler. Bu yaklaşım, din ile bilim arasında gereksiz bir karşıtlık yaratmakta ve dinin insan hayatındaki olumlu işlevlerini görmezden gelir.⁴³

Lucy Shepard Crawford'a göre bir felsefe tarihçisi, bir düşünürün eserlerine hakkaniyetli bir değerlendirme getirebilmek için öncelikle o düşünürün zihinsel evrenini yeniden inşa etme çabasında bulunmalıdır. Bu yaklaşım, yazarın perspektifini benimseyerek, düşüncelerini derinlemesine analiz ederek ve felsefi duyarlılığını paylaşarak, tarihçinin incelenen felsefi sistemin içsel mantığını kavramasını hedefler. Bu süreç, bir bakıma tarihçi ile incelenen felsefi sistem arasında bir empatik diyalog kurmaya benzer. Zira Crawford'a göre felsefi sistemler, statik yapılar olmaktan ziyade sürekli dönüşüm içinde olan ve canlı organizmalara benzetilebilecek dinamik oluşumlardır.⁴⁴

Boutroux'un felsefe tarihçiliğine en önemli katkılarından birisi de incelediği filozofların zihin dünyalarına yaptığı derinlemesine nüfus etme çabasıdır. Özellikle Yunan felsefesi üzerine yaptığı kapsamlı çalışmalarla tanınan Boutroux, Herakleitos'tan Kant ve Hegel'e kadar geniş bir yelpazedeki düşünürlerin zihinsel süreçlerini titizlikle analiz eder. Bu sayede okurlarını filozofların zihinsel evrenlerinde bir keşif yolculuğuna çıkarır. Boutroux'un bu detaylı incelemeleri, onun Yunan filozoflarıyla derin bir zihinsel

⁴² Crawford, *Emile Boutroux*, ss. 63-80.

⁴³ Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

⁴⁴ Crawford, ss. 63-80.

uyum içinde olduğunu düşündürmektedir. Bu uyumun, ortak bir ilham kaynağı veya doğrudan bir etkileşim gibi faktörlerden kaynaklanmış olması mümkündür. Ancak Boutroux'un Yunan filozoflarıyla benzer konuları sorgulaması, benzer kavramlarla ilgilenmesi ve hatta bazen aynı sonuçlara varması, aralarında güçlü bir entelektüel bağın varlığını daha belirgin hale getirir. Bu durum, Boutroux'un Yunan felsefesini sadece tarihsel bir konu olarak değil aynı zamanda kendi felsefi sorgulamalarına ilham veren canlı bir düşünce sistemi olarak gördüğünü göstermektedir.⁴⁵

Ayrıca Boutroux tarih anlayışı ile determinist bir tarih anlayışına da radikal bir alternatif sunar. Tarihi, mekanik bir nedensellik zinciri ile değil özgür irade ve tesadüfün belirleyici olduğu bir alan olarak görür. Bu bakımdan, Krebsgang gibi tarihsel gelişimi doğrusal ve kaçınılmaz bir süreç olarak gören determinist görüşlere karşı çıkar. Her felsefi sistemin özgün tarihsel koşullarının bir araya gelmesi ve insan iradesinin özgür seçimlerinin bir sonucu olduğunu iddia eder. Bu bağlamda, tarihsel süreçte nihai neden olarak özgürlüğü öne sürer ve aslında insanın tarihsel olaylar üzerindeki etkinliğini vurgular.⁴⁶

Ona göre tarih disiplini, geçmişe yönelik yüzeysel bir turizm veya etnografik inceleme ya da tarihsel figürlerin psikolojik derinliklerine dair öznel bir araştırma olmaktan ötedir. Benzer şekilde, güncel sorunlara pratik çözümler üretmek için geçmişten rastgele örnekler derleyen bir hazine de değildir. Tarihin asıl amacının bu türden dar kapsamlı ve öznel yaklaşımların ötesinde, insanlık deneyimini bütüncül bir perspektifte kavramaya yönelik sistematik bir inceleme olduğunu vurgular. Geçmişte yaşanmış olayları ve süreçleri titizlikle analiz ederek insanlık hakkında daha derin ve kapsamlı bir anlayış geliştirmeyi hedefler.⁴⁷

Boutroux, insan zihnini, rasyonel bir organ olmasının ötesinde, duygusal ve iradi boyutları da içeren karmaşık bir yapı olarak tanımlar. Bu nedenle, aşırı rasyonalist bir yaklaşımın insan doğasını eksik bir şekilde kavrayacağını savunur. Voltaire'in tamamen rasyonel bir düşünce sistemine dayanan yaklaşımının aksine, Boutroux, hem bilimsel hem de dini değerlere önem veren Pascal'ın düşünce yapısını benimser. Yunan

⁴⁵ Crawford, *Emile Boutroux*, ss. 63-80.

⁴⁶ Crocco, *Emile Boutroux's "Scientific" Philosophy And The Value Of Philosophical Systems*, ss. 3-18.

⁴⁷ Crocco, ss. 3-18.

felsefesindeki 'nous' kavramına atıfta bulunarak, zihnin bilgi edinme, duygusal deneyimler yaşama ve irade etme gibi çok yönlü bir kapasiteye sahip olduğunu belirtir. Boutroux'a göre, 'nous', zihnin tüm bu boyutlarının uyum içinde çalıştığı ve hem bilgiye hem de ahlaki değerlere ulaşma amacını güttüğü bir durumu ifade eder.⁴⁸

Boutroux, klasik fiziğin temel prensibi olan maddenin korunumu ilkesini, evrenin tüm süreçlerini açıklayabilecek mutlak ve evrensel bir doğruluk payı taşımayan daha ziyade belirli koşullar altında geçerliliği olan sınırlı bir önerme olarak değerlendirir. Bunun yerine, rastlantısallık, özgürlük ve yaratıcılık gibi kavramların, varlık hiyerarşisinde daha üstün bir konuma sahip olduğunu ve evrendeki değişim ve dönüşümün temel itici güçleri olduğunu savunur. Evrende madde ve enerjinin korunumu gözlemlenirken aynı zamanda yeni oluşumlar, değişimler ve evrimsel süreçler de devam ettiğine dikkat çekerek, evrenin statik ve değişmez bir yapıya sahip olmadığını aksine dinamik ve sürekli bir evrim içinde olduğunu öne sürer. Boutroux, evrenin gelişimini; cansızdan canlıya, maddeden ruha ve nihayetinde insanın yüksek zihinsel ve iradi kapasitelerine kadar uzanan bir süreç olarak görerek evrensel bir ilerleme ve gelişimin varlığını savunan bir evrimci dünya görüşü benimsemektedir. Bu perspektifte, evren statik bir yapıdan ziyade sürekli bir değişim ve dönüşüm halindedir.⁴⁹

Boutroux, insanın özgür ve yaratıcı iradesinin, zihinsel yetilerle birleştiğinde etkin hale geldiğini savunur. Bilinçli benlik, pasif bir varlık değil sürekli gelişim gösteren ve bireyin bilinçli çabalarıyla şekillenen dinamik bir yapıdır. Bu yaratıcı güç, deha olarak adlandırılan üstün zihinsel yeteneklerde en belirgin şekilde gözlemlenir. Deha, mevcut paradigmaları aşarak deneyimlerin ötesine geçer ve toplumsal normları yeniden yapılandırarak insanlık tarihinde dönüm noktaları yaratır. Ancak yaratıcılık, sadece dehalarla sınırlı değildir; bebeklerin gelişim süreçleri ve toplumsal hareketler de yaratıcılığın farklı boyutlarını ortaya koymaktadır.⁵⁰

Boutroux sonluluğu, bireyi belirli hedeflere yönelten ancak özgür iradesini kısıtlamayan bir ilke olarak tanımlar. Yaşayan ve düşünen dünyalar arasında net bir

⁴⁸ Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

⁴⁹ Crawford, *Emile Boutroux*, ss. 63-80.

⁵⁰ Crawford, ss. 63-80.

ayrım yapan filozof, her iki dünyanın da sonluluk ilkesine tabi olduğunu savunur. Canlılar, biyolojik yapılarının belirlediği bir sona doğru içsel bir eğilim gösterirler. Örneğin, bir pangolinin karıncalarla beslenmesi, türün genetik yapısının belirlediği bir yaşam amacına yönelik içgüdüsel bir davranıştır. İnsan ise maddi ve biyolojik varlığının yanı sıra özgür bir ruhla, kendi hedeflerini belirleme ve bu hedeflere ulaşmak için araçlar seçme özgürlüğüne sahiptir. O, insanın doğal çevreyi kendi ihtiyaçlarına ve arzularına göre şekillendirebilecek bir yaratıcılık gücüyle donatılmış olduğunu ve bu nedenle insanın özgür bir varlık olduğunu belirtir.⁵¹

Boutroux'a göre tarih boyunca insan iradesi, bilimsel determinizm veya mekanik zorunluluklar gibi dışsal faktörlere kıyasla tarihsel süreci daha belirleyici bir şekilde şekillendirir. Birinci Dünya Savaşı gibi büyük çaplı çatışmalar, bu tezin çarpıcı bir göstergesidir. Savaşın yıkıcı etkilerine rağmen insan ruhunun dayanıklılığı ve idealize edilmiş amaçlara ulaşma arzusu, tarihsel süreçte önemli dönüşümlere yol açan hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Özellikle idealizm, insanları yaratıcı potansiyellerini kullanmaya teşvik ederek daha önce düşünülemez görünen hedeflere ulaşmalarını sağlamaktadır. Günlük yaşamda ise insanlar, evrenin pasif birer parçası olmak yerine, evrende yaratıcı bir potansiyele sahip varlıklar olarak kendilerini konumlandırıp, varoluşlarına anlam atfetmektedirler.⁵²

1.4. Felsefede Zorunluluk Kavramı ve Boutroux'un Zorunluluk Hakkındaki Görüşleri

Bazı sözlüklerde zorunluluk, zorunsuzluğun tam tersi olarak tanımlanmaktadır. Foulquie, zorunluluğu "olmaması imkânsız olan şey" ve "yokluğu kavranamayan şey" olarak ifade eder.⁵³ Orhan Hançerlioğlu'nun *Felsefe Sözlüğü* 'nde ise doğada ve yasada zorunluluk kavramı, yasallığın bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle yasanın işlediği her yerde, o yasanın gereği bir zorunluluk söz konusudur.⁵⁴ Franck ise zorunluluğu; "zorunsuzluğun zıttı" ve "özgürlüğün karşıtı" olarak niteler.⁵⁵ Ahmet

⁵¹ Crawford, *Emile Boutroux*, ss. 63-80.

⁵² Crawford, ss. 63-80.

⁵³ Foulquie, Paul, *Dictionnaire De La Langue Philosophique*, (2. Baskı), Paris 1969, s. 473.

⁵⁴ Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, (7. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s. 472.

⁵⁵ Franck, M. Ad, *Dictionnaire Des Sciences Philosophiques*, (2. Baskı), Librairie Hachette, Paris 1875, s. 1180.

Cevizci de zorunluluğu; genel olarak "olumsal olmaya, olduğundan başka türlü olabilmeye karşıt olarak, olduğundan başka türlü olamama durumu" şeklinde tanımlar. Daha doğrusu "Bu onsuz olunamaz bir haldir, yani; bir şeyin kendisi olmadan belli bir şeyin yapılamaması ya da varlığa gelememesi durumu" olarak ifade etmektedir.⁵⁶

Rene Le Senne (1880-1954) ise zorunluluğu; "çokluğun zıddı olarak birlik ve soyut ya da somut mümkünlerin çokluğuna karşı onların birliği" olarak tanımlar. Ona göre aslında imkânın birliği, zorunluluğun tam olarak ifadesidir.⁵⁷

Zorunluluk kavramı felsefe tarihi boyunca farklı dönemlerde ve çeşitli filozoflar tarafından ele alınarak, derinlemesine tartışılır. Bu tartışmalardan bazıları zorunluluğun doğası, anlamı ve insan yaşamındaki yeri gibi konuları kapsamaktadır. Ayrıca zorunluluğun mantıksal, etik ve ontolojik boyutları da felsefi düşüncenin önemli alanlarından biri haline gelmektedir. Bu bağlamda zorunluluk yalnızca teorik bir mesele olarak değil aynı zamanda insan deneyimi ve varoluşu üzerinde derin etkileri olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın ilk ciddi tartışmaları İlk Çağ filozoflarıyla birlikte başlar. Atomcu öğretiyi geliştiren Demokritos (MÖ 464) evrendeki her olayın önceden belirlenmiş nedenlere dayandığını savunarak mekanik bir zorunluluk anlayışının ilk tohumlarını atar. Ona göre atomların hareketleri ve çarpışmaları evrendeki her şeyi meydana getiren zorunlu bir süreçten meydana gelmektedir.⁵⁸

Batı felsefesinin temel taşlarından biri olan Aristoteles (MÖ 384-322) zorunluluk kavramını daha da derinlemesine inceler ve üç farklı zorunluluk türü belirler. Mutlak Zorunluluk: Doğası gereği başka türlü olamayacak olan şeylerin zorunluluğudur. Örneğin, bir bütünün parçalarından büyük olması mutlak bir zorunluluktur. Tabi ve Basit Zorunluluk: Bir şeyin başka bir şeye bağlı olarak zorunlu olması durumudur. Örneğin bir üçgenin iç açılarının toplamı 180 derece olması, üçgen olmanın bir zorunlu sonucudur. Şartlı Zorunluluk: Belirli koşullar altında gerçekleşen zorunluluktur. Örneğin, bir tohumun uygun koşullarda filizlenmesi şartlı bir zorunluluktur.⁵⁹

⁵⁶ Cevizci, *Ahmet, Felsefe Sözlüğü*, (3. Baskı), Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 954.

⁵⁷ Senne, R. Le, *Introduction a la Philosophie*, (5. Baskı), Paris 1970, s. 25.

⁵⁸ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, s. 37.

⁵⁹ Bolay, *Aristo Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması*, (1. Baskı), Kültür Bakanlığı, Ankara 1976, s. 62.

Aydınlanma Dönemi'nin en etkili düşünürlerinden biri olarak kabul edilen David Hume (1711-1776)' a göre insan zihni, deneyimlerden elde ettiği izlenimleri temel alarak farklı fikirleri birbirine bağlar. Bu bağlantıları mümkün kılan başlıca üç ilke vardır: benzerlik, yakınlık ve neden-sonuç. Benzerlik ilkesi, zihnin benzer özelliklere sahip nesnelere birbirine bağlamasına olanak tanır. Yakınlık ilkesi ise zaman ve mekânda birbirine yakın olan nesnelere arasında bir ilişki kurulmasına imkân verir. Ancak Hume'a göre; bu ilkelerin en önemlisi ve tartışmalı olanı neden-sonuç ilkesidir.⁶⁰

Hume, neden-sonuç ilişkisinin, genellikle düşünüldüğü gibi bir nesnenin diğerine zorunlu olarak yol açtığı anlamına gelmediğini savunur. Onun yerine, neden-sonuç ilişkisini, bir olayın diğerini düzenli olarak takip ettiği gözlemi olarak tanımlar. Esasında bir olayı diğerinin nedeni olarak görmemiz, aslında geçmiş deneyimlerimizden kaynaklanan bir alışkanlıktan ibarettir. Hume'a göre, nedensellik hakkında a priori bir bilgiye sahip değiliz ve deneyim de bize nedenselliğin zorunlu olduğunu göstermez. Bu nedenle nedensellik ilkesi, temellendirilemeyen bir inançtan başka bir şey değildir.⁶¹

Hume'un bu analizi, determinizm kavramına ciddi bir meydan okuma getirir. Determinizm, evrendeki tüm olayların önceden belirlenmiş nedenlere dayandığı ve bu nedenle özgür irade gibi bir kavramın mümkün olmadığı iddiasındadır. Oysa Hume'a göre; nedensellik ilişkisi kesin bir bilgiye dayanmadığı için geleceği kesin olarak tahmin etmek mümkün değildir. Bu da insan eylemlerinin bir ölçüde özgür olabileceği ihtimalini güçlendirir.⁶²

Aydınlanma Dönemi'nin bir diğer önemli filozofu Immanuel Kant (1724-1804) ise Hume'un nedensellik ilişkisine dair şüpheciliğinin tam tersi olarak zorunluluğu insan zihninin dünyayı algılama ve anlama biçiminin temel bir unsuru olarak kabul etmektedir. Ona göre; sebep-sonuç ilişkisi gibi bazı kavramlar deneyimden önce zihnimize var olan apriori bilgi parçalarıdır. Bu nedenle Kant “Bana empoze edilen

⁶⁰ Hume, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul 2016, s. 29.

⁶¹ Hume, s. 53.

⁶² Hume, s. 53.

şey, zorunludur” demekle, zorunluluğun dış dünyadan değil insan zihninden kaynaklandığını savunmaktadır.⁶³

Boutroux daha çok “Bir şeyin zorunlu olması hangi kriterlerle bağlıdır?”⁶⁴ sorusuyla zorunluluk kavramını irdelemeye başlar. Ona göre mutlak bir zorunluluğun yerine izafi bir zorunluluğun işaretlerini anlamak gerekir. Çünkü mutlak zorunluluk her türlü sentetik çoğunluğu, şeyler ve kanunların her türlü imkânını dışarıda bırakır.⁶⁵ Bu düşünceye göre varlıkların doğası asla değişmez ve zorunlu olarak öyledir. Boutroux’a göre: “hiçbir amacın zorunlu olarak gerçekleşmesinin gerektiği söylenemez. Çünkü hiçbir olgu yalnız başına bütün olarak mümkün olan şey değildir.”⁶⁶

Boutroux’a göre zorunluluk analitik ve sentetik olmak üzere şu şekilde ifade edilebilir. Analitik zorunluluk bir önermenin kendi içinde barındırdığı anlamdan doğrudan çıkarılabilen bir zorunluluktur. Örneğin; 'Tüm bekarlar evli değildir' önermesi, mantıksal yapısı gereği doğru olduğu için analitik bir zorunluluk taşır. Sentetik zorunluluk ise deneysel gözlemler ve kanıtlarla desteklenen bir zorunluluktur. Örneğin; 'Su 100 derecede kaynar' önermesi, sayısız deneyle doğrulanmış olduğu için sentetik bir zorunluluk olarak kabul edilir. "A=A" ifadesi kendi başına tamamen zorunludur; çünkü bir şeyin kendisiyle eşit olması mantıksal bir zorunluluktur. Ancak, "A = B + C + D" gibi bir ifade parçalarının bir araya gelmesiyle A'nın zorunlu olarak var olup olmadığını sorgular. Bu bağlamda zorunluluğun en yetkin tipi tasımdır.⁶⁷

Aslında Boutroux’a göre tasım, bütünle parça arasında bulunan analitik bir oran kanıtlamasından ibarettir. Analitik ilişkiler, A ile parçaları arasındaki bağlantıyı açıkça ortaya koyar. Fakat parçalarla bütün arasındaki bağlantı sentetiktir. Çoğunluk, birliğin sebebini içine almaz. Bilim, A’yı parçaları bir bütün gibi görmek, onları parçalarına bölmekten ibarettir. Bu noktada, analiz ve tasım; eğer bir şey kabul edilirse, o şeyin

⁶³ Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (1. Baskı), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s. 124.

⁶⁴ Boutroux, Emile, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, (çev. Hilmi Ziya Ülken), (1. Baskı), ME Basımevi, İstanbul 1988, s. 3.

⁶⁵ Boutroux, s. 3

⁶⁶ Boutroux, s. 9.

⁶⁷ Boutroux, s. 5.

yanlış olacağını kanıtlar. Bir sentezin zorunlu olmaya elverişli bulunması için a priori olarak bilinmesi gerekir.⁶⁸

Boutroux, “Bir hükmün a priori olduğu nasıl anlaşılır?”⁶⁹ sorusuna verdiği yanıtta, incelenen unsurların ve terimlerin deneyimden bağımsız daha doğrusu; a priori olarak elde edilmiş olması gerektiğini belirtir. Ancak terimlerin soyut olması tek başına bu koşulu sağlamaz; çünkü deneyim, tamamen soyut veya tamamen somut veriler sunmak yerine, her iki özelliği de içeren bir karmaşıklık sergiler. Örneğin; bir nesnenin hem rengini hem de kokusunu aynı anda tek bir duyumla algılayamamak gibi... Bu nedenle, bir terimin a priori kabul edilebilmesi için, ne doğrudan deneyimsel verilere ne de tamamen soyutlamaya dayanması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle düşünce yoluyla kavranamayan her şey, deneyimde verilmiş olmalıdır. Deneyimde verilen âlem, gelişiminin bazı evrelerinde zorunluluk ilkesinin belirgin özelliklerini göstermektedir.⁷⁰

Boutroux, varlığın zorunluluğunun, madde olarak adlandırdığımız şeyde gözlemlenen, önceden var olan bir mantıksal düzen aracılığıyla mümkün kılındığını öne sürer. Uzay ve hareket kavramları bu bağlamda incelendiğinde, bunların temelde ilişkilerden ibaret olduğu görülür. Uzay, bir çoğulculuk değil sanki özdeş bir çoğulculuk ve birliktir. Hareket ise zamanın sürekliliği gibi bir yerden başka bir yere sürekli bir geçiştir. Olaylar sona erse bile mekân ve zaman gibi kavramların tek ve sonsuz temel unsurlar olarak algılanması, aklın sezgisel bir yeteneğidir. Zihin üçgen, daire, küre gibi geometrik kavramları a priori olarak oluşturur. Zihin maddeyi bu kavramlardan yaratmasa bile maddenin şeklini bu kavramlar aracılığıyla tanımlar. Doğa, bu kadar mükemmel geometrik şekilleri tam olarak üretemez. Gerçek bir doğru, daire veya denge deneyimde tam olarak bulunmaz. Deney, matematiksel kesinliği bozan eksiklikleri gidermeye çalışır. Bu bağlamda, deney bize şekil ve hareketi tanıtır ancak bu özelliklerin tüm varlıklar için zorunlu olduğunu kanıtlayamaz.⁷¹

Boutroux, zorunluluk kavramını eleştirerek doğa yasalarının mutlak ve değişmez olmadığını savunur. Tezinde zorunluluğun temelini sarsan güçlü argümanlar sunarak,

⁶⁸ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 6.

⁶⁹ Boutroux, s. 7.

⁷⁰ Boutroux, s. 7.

⁷¹ Boutroux, s. 8.

doğa yasalarının daha esnek ve değişken bir yapıya sahip olabileceğini öne sürer. Boutroux'un bu görüşleri determinizm, mekanizm ve nedensellik gibi felsefe ve bilimde sıkça tartışılan kavramlarla yakından ilişkilidir. Bu kavramların zorunlulukla olan bağlantısını incelemek, Boutroux'un kişi ve toplum özgürlüğüne alan açan felsefesini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

2. BÖLÜM: ÖZGÜRLÜK TEORİLERİ VE BOUTROUX'UN ZORUNSUZLUK DOKTRİNİ

2.1. Felsefede Özgürlük Fikrine Genel Bir Bakış

Özgürlük, insanın özüne dair arayışın ve varoluşsal anlam arayışının temel bir bileşeni olarak, felsefi düşüncenin odak noktalarından biri olmuştur. Bireyin kendi hayatını şekillendirme, düşüncelerini özgürce ifade etme ve dışsal baskılardan bağımsız olma arzusunu ifade eden evrensel bir değerdir. Bu kavram, felsefe tarihinde de merkezi bir konuma sahip olup, birçok düşünür tarafından derinlemesine incelenmiştir. Sokrates gibi özgürlük ideali uğruna hayatını feda eden düşünürler, bu kavramın insanlık tarihi boyunca ne kadar önemli bir yer tuttuğunun en çarpıcı örneklerindedir. Bu bölümün amacı sadece düşünceleriyle değil aynı zamanda hayatlarıyla; özgürlüğün hem tanımını hem de amacını ortaya koymaya çalışan düşünce tarihinin önemli temsilcilerinden bazılarının paradigmalarından genel bir özgürlük portresi sunmak, olacaktır.

İnsan varoluşunun merkezinde yer alan bu kavram, bireyin kendi tercihleri, akıl ve iradesi doğrultusunda hareket edebilme yeteneği olarak tanımlanabildiği gibi bireyin mevcut alternatifler arasından seçim yapma ve bu seçimin sonuçlarını üstlenme gücünü içerdiği de söylenebilir. Ayrıca bireyin dışsal koşulları aşarak kendi ideallerine ve hedeflerine ulaşabilme kapasitesini de ifade eder. Özgürlük kavramı; hem bireysel hem de toplumsal bir boyuta sahiptir. Bireysel özgürlük, kişinin iç dünyasında ve dış dünyada kendi kararlarını alabilme yeteneğini ifade ederken, toplumsal özgürlük ise bireyin toplum içinde diğer bireylerle eşitlik ve adalet içinde yaşayabilme hakkını ifade eder. Özgürlük, insanın iradesine ve özgünlüğüne dayanan içsel bir durum olarak görülmektedir. Birey, özgür olduğu ölçüde kendi hayatının sorumluluğunu üstlenir ve kendi değerlerine göre hareket eder.⁷²

Ahlaki özne, özgürlük kavramı ile yakından ilişkilidir. Ahlaki özne, kendi tercihlerine ve iradesine göre eyleyebilen, dolayısıyla da ahlaki kararlar alabilen bireyi ifade eder. Özgürlük, ahlaki özne olmanın temel koşuludur. Zira birey, ancak özgür olduğu takdirde kendi ahlaki değerlerini belirleyebilir ve bu değerlere göre hareket edebilir. İçsel özgürlük, bireyin kendi iç dünyasında duygusal ve psikolojik olarak özgür

⁷² Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 667.

olabilmesi durumunu yansıtır. Bireyin içsel özgürlüğe sahip olması, duygusal ve ruhsal deneyimlerini özgürce yaşaması ve bu deneyimleri yönlendirebilmesi anlamına gelir. Bu özgürlük, bireyin kendi iç dünyasına dair kontrol sahibi olması, duygularını tanıması, anlamlandırması ve ifade edebilmesiyle ilgilidir. Toplumsal özgürlük ise bireyin toplumsal normlardan bağımsız olarak hareket edebilme özgürlüğüne karşılık gelir. Birey, toplumsal özgürlüğe sahip olduğunda kendi değerleri doğrultusunda yaşayabilmekte ve toplumsal normların dışında bir yaşam sürdürebilmektedir.⁷³

Özgürlük, felsefi tartışmaların odak noktasında yer alan bireyin kendi varoluşunu belirleme, yönlendirme ve düzenleme yetkisini ifade eden çok boyutlu bir kavramdır. Bireyin, içsel veya dışsal zorlayıcı etkenlerden bağımsız olarak, rasyonel tercihlerine ve değer yargılarına uygun eylemlerde bulunabilme kapasitesi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda özgürlük, bireyin kendi öznel deneyimini şekillendirme ve dışsal belirlenimciliği aşma çabası olarak da görülebilir. Ahlaki bir perspektifte, özgür irade ile yakından ilişkili olan özgürlük, bireyin sorumluluk bilinciyle hareket ederek, alternatif eylem seçenekleri arasında rasyonel bir tercih yapma ve bu tercihin sonuçlarını üstlenme yetkisini ifade eder.⁷⁴

Özgürlük duygusu; bireyin bir eylem gerçekleştirme anında veya sonrasında, bu eylemin alternatifleri arasında özgürce bir seçim yapma kapasitesine sahip olduğunu deneyimlemesiyle ortaya çıkan öznel bir yaşantıdır. Bu deneyim bireyin, o anki koşullar altında farklı bir karar verebilme olasılığını zihninde canlandırması ve bu olasılığın farkında olmasıyla güçlenir. Özgürlük duygusu, bireyin, dışsal zorlayıcı etkenlerden bağımsız olarak, kendi iradesiyle hareket ettiğine dair bir inanç ve bu inançtan kaynaklanan bir tatmin duygusunu ifade eder. Bu duygu, bireyin geleceğin belirsizliği karşısında sahip olduğu ‘agency’ (etkinlik) duygusunu güçlendirerek, varoluşsal bir anlam arayışına katkıda bulunur.⁷⁵

Bir bireyin, başkasının emri yerine kendi iradesiyle hareket etmesi, baskı altında olmaksızın kendi istek ve tercihlerine göre yaşam sürmesi, tarih boyunca felsefe ve siyasetin temel problemleri arasında yer almıştır. Bu durum, bireyin iyiyi ve kötüyü

⁷³ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 668.

⁷⁴ Cevizci, ss. 667-668.

⁷⁵ Cevizci, ss. 667-668.

kendi değer yargıları çerçevesinde belirleme ve kendi ilkelerine göre hareket etme özgürlüğünü ifade eder. Latince "*libertas*" terimi, kölelik bağlarından kurtulan özgür bir bireyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Antik dönemde özgürlük, genellikle üst sınıflara ait bir ayrıcalık olarak görülür ve kölelik sistemi içerisinde sadece sınırlı bir kesim tarafından yaşanabilir, bir durumdur. Orta Çağ'da ise serfler, feodal düzenin hiyerarşisinde hem krala hem de senyöre bağlı bir konumda bulunarak sınırlı haklarla bu özgürlüğü kısmı olarak yaşarlar. Bu dönemde özgürlük, günümüzdeki anlamından oldukça farklı bir şekilde algılanmaktadır.⁷⁶

Diyalektik maddecilik felsefesine göre; özgürlük, zorunluluğun reddi değil onun bilinçli bir şekilde yönetilmesidir. Bu perspektifte özgürlük, doğanın ve toplumun nesnel yasalarını tanıyarak, bu yasaların sunduğu imkanları kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilme yeteneği olarak tanımlanır. Bu felsefi yaklaşımı benimseyen bir düşünür, özgürlüğü doğa yasalarından bağımsızlık olarak değil bu yasaları öğrenerek ve belirli amaçlar doğrultusunda kullanabilme yeteneği olarak tanımlar. Bu durum, hem dış dünyadaki doğal olaylar için hem de insanın iç dünyasını yöneten psikolojik ve biyolojik süreçler için geçerlidir. İrade özgürlüğü, bu bakış açısına göre, nedensellik ilkesini göz önünde bulundurarak bilinçli kararlar verme yeteneğidir. Bir kararın özgürlüğü, o kararın tutarlılığına temel teşkil eden zorunluluklara bağlıdır. Kararsızlık ise bilgi eksikliği nedeniyle farklı seçenekler arasında seçim yapamama durumudur. Özgürlük hem içsel hem de dışsal zorunlulukları tanıyarak ve yöneterek elde edilen tarihsel bir sürecin ürünüdür.⁷⁷

Felsefe tarihinde, filozoflar özgürlük kavramını çeşitli perspektiflerden ele alarak farklı tanımlamalarda bulunmaktadırlar. Antik Yunan filozofları, özgürlüğü insanın içsel bir durumu olarak görürler. Örneğin; Platon, özgürlüğü insan ruhunun özgürlüğü olarak tanımlamakta ve insanın içsel dünyasında hüküm süren arzularla mücadele etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aristoteles ise özgürlüğü, insanın erdemli bir yaşam

⁷⁶ Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, (5. Baskı), Bulut Yayınları, İstanbul 2004, s. 396.

⁷⁷ Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, s. 323.

sürmesi için gerekli olan bir özellik olarak görür ve insanın kendi iradesiyle doğru kararlar alabilmesi gerektiğini savunur.⁷⁸

Sokrates'e göre özgürlük, bilgelikten (sophia) gelir. Bilge kişi, doğruyu ve yanlış ayırt edebilen ve buna göre davranabilen kişidir. Bu nedenle, bilge kişi dış etkenlerden bağımsız olarak özgürdür.⁷⁹

Platon, Sokrates'in öğrencisiydi ve özgürlük anlayışını daha da ileriye götürdü. Platon'a göre özgürlük, ruhun bedenine esaretinden kurtulmasıdır. Ruh, idealar dünyasına aittir ve bedenin maddi sınırlamalarına tabi değildir. Bu nedenle, ruh bedenin esaretinden kurtulduğunda gerçek özgürlüğe ulaşır.⁸⁰

Aristoteles de Platon'un öğrencisiydi ve özgürlüğü iradenin seçme yeteneği olarak tanımladı. Ona göre insan aklı sayesinde doğruyu ve yanlış ayırt edebilir ve bu bilgiye dayanarak seçim yapabilir. Aristoteles, özgürlüğü sadece bir eylem veya tercih olarak değil aynı zamanda insanın erdemli bir yaşam sürme yeteneği olarak görür. Ona göre özgürlük, insanın kendi doğasına uygun olarak yaşama, başka bir ifadeyle aklını kullanarak doğru kararlar verme ve erdemli bir hayat sürme yeteneğidir. Bu bağlamda, özgürlük, insanın kölelikten kurtulması ve kendi potansiyelini gerçekleştirebilmesi anlamına gelir. Aristoteles'in özgürlük anlayışı, siyasi ve sosyal bir boyut taşımasının yanı sıra, ahlaki bir boyut da içerir. İnsan, sadece dışsal zorlamalardan özgür olmakla kalmaz, aynı zamanda içsel dürtüler ve arzuların kölesi olmaktan da kurtulmalıdır. Bu nedenle, özgürlük, erdemli bir yaşam sürmek için gerekli bir koşuldur.⁸¹

Epiktetos'a göre özgürlük, dışsal koşullara değil, içsel durumlara bağlıdır. Onun özgürlük anlayışı, modern liberalizmde öne çıkan dışsal özgürlüklerden ziyade, kişinin kendi zihninde ve ruhindaki özgürlüğe odaklanır. Epiktetos, gerçek özgürlüğün, dış dünyadaki olaylara ve nesnelere bağımlılıktan kurtulmak, kendi iç dünyamızı yönetmeyi öğrenmek ve akıl yoluyla duygularımıza hâkim olmakla mümkün olduğunu savunur. Ona göre, mal, mülk, güç gibi dışsal faktörlere duyulan aşırı bağlılık, insanı bir

⁷⁸ Russell, B., "A History of Western Philosophy". The American Scholar, 1945, 14(3), ss. 256-262.

⁷⁹ Platon, *Menon*, (çev. Özlem Bayoğlu), (2. Baskı), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2018, ss. 69-71.

⁸⁰ Platon, *Menon*, ss. 69-71.

⁸¹ Yıldız, Mehmet Ali, *Aristoteles'in Özgürlük Görüşünün Mitolojik Kökenleri*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2024, (37), ss. 151-170.

nevi köle haline getirir. Bu nedenle, Epiktetos'un felsefesi, bireylere içsel huzur ve mutluluğa ulaşmak için bir yol haritası sunar.⁸²

Orta çağ filozofları da özgürlüğü din kapsamında değerlendirir. Farabi, insanın eylemlerinin belirlenmiş olduğu fikrini savunurken aynı zamanda insanın bazı seçimler yapabildiğini de kabul eder. Bu, belirlenimcilik ve özgürlük arasındaki klasik bir sorunsalı yansıtır. Farabi'ye göre insanın özgürlüğü, tamamen sınırsız bir özgürlük değil belirli koşullar içinde gerçekleşen bir özgürlüktür.⁸³ İbn Sina'nın insanî nefsin yapıcı ve bilici kuvvetler üzerine olan görüşü, insanın irade özgürlüğünü dolaylı olarak destekler niteliktedir. Bu iki kuvvetin birlikte çalışması, insanın hem kendi eylemlerini belirleme hem de bu eylemlerin sonuçlarını değerlendirme yeteneğini mümkün kılar. Bu durum, insanın ahlaki sorumluluk, insanlık haysiyeti ve dinî inanç gibi temel kavramlarla ilişkilendirildiği irade özgürlüğü anlayışına önemli bir katkı sağlar.⁸⁴

Öte taraftan Hristiyan düşünürler, insanın özgürlüğünü Tanrı'nın verdiği bir hediye olarak görmektedirler. Augustinus, özgürlüğü insanın Tanrı'ya olan inancını seçme özgürlüğü olarak belirtir ve insanın özgürlüğünü Tanrı'ya olan sadakatine bağlar. Thomas Aquinas ise özgürlüğü, insanın ahlaki kararlar alabilme yeteneği olarak benimser ve insanın özgür iradesiyle iyi ile kötü arasında seçim yapabilmesi gerektiğini vurgular.⁸⁵

Yeniçağ filozofları da özgürlüğü kendi perspektifleriyle ele alır. Rönesans döneminde özgürlük kavramı daha bir önem kazanır ve insanın özgür iradesiyle kendi kaderini belirleme yeteneği olduğu vurgulanır.⁸⁶

Descartes, modern felsefenin kurucularından biridir ve özgürlüğü düşünme yeteneği olarak tanımlar. Descartes, "*Meditations On First Philosophy*" adlı eserinde

⁸² Yıldız, Yakup, *Epiktetos'un Özgürlük ve İrade Felsefesi*, Beytulhikme Int J Phil., 2019/9 (4), ss.1123-1138.

⁸³ Taylan, Necip, *Ana hatlarıyla İslam Felsefesi*, (2. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 1983, s. 160.

⁸⁴ Taylan, s. 211.

⁸⁵ Augustinus, *İtiraflar*, (çev. Dominik Pamir), (1.Baskı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 181.

⁸⁶ Kenny, Anthony, *A New History of Western Philosophy, The Rise Of Modern Philosophy*, Oxford Universty, New York 2006, ss. 247-274.

özgürlüğü insanın düşüncelerini ve eylemlerini kontrol edebilme yeteneği olarak kabul eder ve insanın kendi iradesiyle doğru kararlar alabilmesi gerektiğini savunur.⁸⁷

Descartes'e göre "Düşünüyorum, öyleyse varım" (Cogito, ergo sum) sözü, özgürlüğün temelini oluşturur. İnsan, düşünebildiği sürece varlığını ve özgürlüğünü sorgulayabiliriz. Ona göre insanın irade özgürlüğü en temel ve açık deneyimlerimizden biridir. Karar verme ve tercih yapma eylemlerimiz, bu özgürlüğün somut kanıtıdır. Ancak Descartes, Tanrı'nın ezeli ve ebedi bilgisinin varlığı ile insanın özgür iradesinin nasıl bağdaştırılabileceği sorusunu da gündeme getirir. Tanrı'nın her şeyi önceden bildiği gerçeğini kabul etmesine rağmen Descartes, insanın iradesinin tamamen özgür olduğunu savunur ve bu çelişkiyi çözmek için iradenin sınırsız olduğunu ve hatalarımızın nedeninin bilgi eksikliğinden kaynaklandığını öne sürer. Yani irademiz bilgiye kıyasla daha geniş bir alana yayıldığından, yanlış kararlar verme potansiyeli taşır. Descartes'ın bu görüşü felsefe tarihinde özgür irade ve determinizm arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmalara önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.⁸⁸

Spinoza, determinizme inanan bir filozoftur. Determinizm, her olayın bir önceki olayın nedensel sonucu olduğunu savunan felsefi görüştür. Spinoza'ya göre insan eylemleri de determinizm tarafından belirlenir. Buna rağmen Spinoza özgürlüğü reddetmez. Spinoza'ya göre özgürlük, kendi kaderimizi anlama yeteneğidir. Kendi eylemlerimizin nedenlerini anladığımızda onları daha iyi kontrol edebilir ve daha özgürce yaşayabiliriz. Spinoza'da insanın özgürlüğü, klasik anlamda irade özgürlüğü kavramından oldukça farklıdır. İnsan, duyguların ve tutkuların esiri olduğu için gerçek anlamda özgür değildir. Spinoza, evrendeki her şeyin belirlenmiş olduğunu ve insan eylemlerinin de bu belirlenmişlikten kaçamayacağını savunur. Ancak akıl, bu belirlenmişliğin farkına varmamızı sağlar. Gerçek özgürlük, duyguların ve tutkuların esareti altından kurtulup aklın emirlerine uymaktır. Spinoza'ya göre, insan evrenin bir parçasıdır ve evrenin yasalarına boyun eğmek zorundadır. Bu gerçeği kabul etmek, insanı özgürleştirir. Yani Spinoza'nın özgürlük anlayışı, daha çok bir içsel özgürlüktür

⁸⁷ Kenny, *A New History of Western Philosophy*, ss. 247-274.

⁸⁸ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, (çev. Mesut Akın), (15. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2017, ss. 91-92.

ve akıl yoluyla elde edilir. Bu anlayış, insanın evrenle olan ilişkisini daha iyi kavramasını ve iç huzura ulaşmasını hedefler.⁸⁹

Modern felsefenin en önemli temsilcilerinden biri olan Kant ise özgürlüğü ahlaki özerklik olarak tanımlar. Kant özellikle “*The Critique of Practical Reason*” adlı çalışmasında özgürlüğü, insanın ahlaki yasaları kendi iradesiyle kabul etme yeteneği olarak görür ve insanın özgür iradesiyle ahlaki kararlar alabilmesi gerektiğinin altını çizer. Ona göre ahlaki özerklik, aslında kendi ahlaki yasalarımızı koyma yeteneğini ifade etmektedir. Bu nedenle, ahlaki özerklik sahibi olan insan, dış etkenlerden bağımsız olarak özgürdür.⁹⁰

Kant, özgürlüğü ahlak felsefesinin temel taşlarından biri olarak görmekle kalmaz, özgürlüğü bütün ahlak yasalarının ve ödevlerin tek ilkesi olarak tanımlar. Ona göre, özgürlük salt bir deneyim değil aklın bir idesidir. Diğer bir deyişle, özgürlüğü deneysel olarak kanıtlamak mümkün olmazsa bile ahlaki bir varlık olarak kendimizi özgür kabul etmek zorundayız. Bu özgürlük, herhangi bir dışsal zorlamaya bağlı olmaksızın, kendi yasalarını kendine koyan bir iradenin ürünüdür. Kant ahlak yasasını, özgürlüğün özerkliği olarak niteler. Bu demektir ki; ahlaki eylemlerimiz, dışsal zorlamalardan veya kişisel çıkarılardan değil kendi içsel ilkemiz olan özgür irade tarafından belirlenir. Bu içsel ilke, tüm maksimlerimizin (eylemlerimizin genel kuralları) biçimsel bir koşuldur ve yalnızca bu koşul altında en yüksek pratik yasa ile uyum sağlayabilir. Eğer kişisel seçimlerin özerk olmadığını kabul edersek, o zaman ahlaki sorumluluktan da söz edemeyiz. Çünkü ahlaki sorumluluk, özgür bir iradeye sahip olmayı gerektirir.⁹¹

Hegel, diyalektik felsefenin kurucusudur ve özgürlüğü toplumsal bir olgu olarak görür. Hegel'e göre özgürlük, bireyin kendi iradesini toplumun iradesiyle uyumlu hale getirmektir. Bu uyum sağlandığında hem birey hem de toplum özgürleşir. Hegel, özgürlüğü bireysel bir tercih ya da hak olarak değil, toplumsal bir süreç ve bilinçlenme olarak görür. Ona göre özgürlük, bireyin kendi öznel iradesini, toplumun objektif genel

⁸⁹ Türkben, Yaşar, *Spinoza'ya Göre Tanrı ve İrade*, Fırat Üniversitesi İF. Dergisi, 2010, 15 (1), ss.117-125.

⁹⁰ Baykan, Fehmi, *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, (1. Baskı), Bilgesu Yayınları, Ankara 2000, ss. 208-209.

⁹¹ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, (çev. Aziz Yardımlı), (5.Baskı), İdea Yayınevi, İstanbul 2017, ss. 345-351.

iradesine uydurmasıyla gerçekleşir. Bu uyum hem bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirmesine hem de toplumun daha yüksek bir bilinç düzeyine ulaşmasına olanak tanır. Yani Hegel'de özgürlük, bireyin toplumdaki kopuk bir şekilde değil tam tersine toplumla bütünleşerek kendini gerçekleştirme anlamına gelir. Bu bakımdan Hegel'in özgürlük anlayışı, bireysel özgürlük ile toplumsal özgürlüğün bir sentezini oluşturur.⁹²

Rousseau, insanların doğal durumdan uygar toplum düzenine geçiş sürecinde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan çatışmaları ve düzensizliği, toplumsal sözleşme ile çözmeye çalıştıklarını savunur. Bu sözleşme, insanların hem doğal özgürlüklerini korumak hem de toplumsal bir düzen kurmak gibi iki temel amacı güder. Rousseau'ya göre, insanlar doğa durumunda mutlak bir özgürlüğe sahiptirler. Ancak bu özgürlük, belirsizlik ve güvensizlik içinde yaşama anlamına gelir. Toplumsal sözleşme, bu özgürlüğün bir kısmından feragat edilerek ortak bir iyi için bir araya gelmeyi amaçlar. Ancak bu feragat, bireylerin özgürlüğünü tamamen yok etmek yerine, onu daha güvenli bir zeminde yeniden inşa etmeye yöneliktir.⁹³

Locke, özgürlüğü zihnin bir eylemi yapıp yapmama konusunda karar verme yeteneği olarak tanımlar. İki seçenek arasından birini seçme ve bu seçimi gerçekleştirme gücü, özgürlüğün temelini oluşturur. Eğer bir kişi bu güce sahip değilse, o zaman zorunluluk altındadır. Örneğin, kilitli bir odada bulunan bir kişi, dışarı çıkmak istese bile bu isteği yerine getiremezse özgür değildir. Çünkü özgürlük, sadece istemekle değil aynı zamanda seçme ve yapma gücüne sahip olmakla ilgilidir. Locke'a göre özgürlük için farklı alternatiflerin varlığı esastır. Eğer bir kişinin sadece tek bir seçeneği varsa, o zaman özgürlükten söz edilemez. Özgürlük, farklı seçenekler arasından bilinçli bir tercih yapma yeteneğidir.⁹⁴

Bu nedenle Locke, insanın istemli eylemlerini hayvanların istemli eylemlerinden ayıran en önemli özelliğin özgür irade olduğunu savunur. Locke'a göre, insanlar doğası gereği özgürdür ve bu özgürlük, devletlerin kurulmasından önceki “doğa durumunda”

⁹² Pinkard, Terry, *Hegel*, (çev. Mehmet Barış Albayrak), (3. Baskı), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, ss. 469-470.

⁹³ Rousseau, Jean J., *Toplum Sözleşmesi*, (çev. Vedat GÜNYOL), (6.Baskı), Adam Yayınları, İstanbul 1994, s. 26.

⁹⁴ Magee, Bryan, *Felsefenin Öyküsü*, (çev. Bahadır Sina Şener), (1. Baskı), Dost Kitabevi, Ankara 1998, s. 126.

bile mevcuttur. Bu özgürlük yalnızca fiziksel hareket özgürlüğünü değil, aynı zamanda düşünce, ifade ve inanç özgürlüğünü de kapsar. Locke'un özgürlük anlayışı, bilinçli bir öznenin varlığını gerektirir. İnsan, düşünme ve karar verme yeteneği sayesinde özgürdür. Bu özgürlük, sadece fiziksel eylemleri değil aynı zamanda düşünceleri ve inançları da kapsar. Locke'un bu özgürlük anlayışı, bireysel özgürlüğün önemini vurgulayan liberal düşüncenin temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir.⁹⁵

David Hume, insanın özgürlüğü konusunu, insan doğası ve psikolojik süreçler bağlamında ele alır. Onun için özgürlük, daha çok bir felsefi sorun değil deneysel bir sorundur. Hume, insan davranışlarının nedensellik ilkesi tarafından belirlendiğini ve özgür irade kavramının bu bağlamda bir yanılsama olduğunu öne sürer. Hume, iradeyi belirlenmiş bir izlenim olarak görür. Yani irademiz, geçmiş deneyimlerimiz, karakterimiz ve mevcut durumumuz gibi faktörlerin bir sonucudur. Bu anlamda, irademiz dışsal bir zorunluluktan ziyade, içsel bir nedensellik tarafından yönlendirilir. Hume, bu içsel nedenselliği de doğadaki nedenselliğe benzer şekilde görür. Tıpkı bir taşın yukarıya atıldığında aşağı düşmesi gibi, insan davranışları da belirli nedenlerin bir sonucudur.⁹⁶

Hume'a göre özgürlük duygusu, bu nedensellik ilişkisini görmezden gelmemizden kaynaklanan bir yanılsamadır. Biz, eylemlerimizin kendi irademizden kaynaklandığını düşünme eğiliminde olsak da aslında bu eylemler, belirli nedenlerin bir sonucudur. Örneğin, bir bardak suyu elimize aldığımızda, bu eylemimiz susuzluğumuz, bardağın konumu gibi birçok faktörün bir sonucudur. Hume, özgürlük kavramının reddedilmesinin hem birey hem de toplum bilimleri için faydalı olduğunu savunur. İnsan davranışlarının nedensellik ilkesi çerçevesinde incelenmesi, psikoloji, sosyoloji gibi bilim dallarının gelişmesine katkı sağlar. Örneğin, bir suçlunun davranışlarını anlamak için onun geçmiş deneyimleri, ailesel yapısı gibi faktörler incelenir. Bu sayede, suç davranışlarının nedenleri daha iyi anlaşılabilir ve önleyici tedbirler alınabilir. Hume'a göre özgürlük, bir metafizik kavram değil psikolojik bir olgudur. İnsanlar, eylemlerinin sorumluluğunu almak istediklerinden ötürü, kendilerini özgür zannederler.

⁹⁵ Magee, *Felsefenin Öyküsü*, s. 126.

⁹⁶ Esenyel, Adnan, *Arthur Schopenhauer'in Özgürlük Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Bursa (TC.), 2009.

Ancak gerçekte insan davranışları, belirli nedenlerin bir sonucudur. Bu nedenle özgürlük kavramı, bilimsel bir perspektifle ele alındığında, yerini nedensellik ilkesine bırakır.⁹⁷

Schopenhauer, özgürlüğü, insanın "isteme" ve "tasarım" olarak adlandırdığı iki temel gücün etkileşimi içinde değerlendirir. İsteme, insanı sürekli olarak yeni deneyimlere ve tatminlere iten temel bir dürtüdür. Tasarım ise insanın dünyayı anlamlandırma ve kendine bir yer edinme çabasıdır. Bu iki güç arasındaki sürekli çatışma, insanın özgürlük arayışını şekillendirir. Schopenhauer'a göre özgürlük, insanın isteme gücünü aşarak, tasarım gücünü etkin bir şekilde kullanabilme yeteneğidir. Başka bir ifadeyle insan, kendi isteklerinin kölesi olmaktan kurtulup daha yüksek bir amaç için çabalayarak özgürleşebilir. Ancak bu özgürlük mutlak değildir ve insanın varoluşsal koşulları tarafından sınırlandırılmaktadır.⁹⁸

Kierkegaard'a göre, insan tindir ve bu tin; kendine bağlı bir ilişki olan "ben" ile ifade edilir. İnsan, özgürlük ve zorunluluğun bir sentezidir. Bu özgürlük, herhangi bir dışsal zorlamaya bağlı olmaksızın bireyin kendi seçimlerini yapma yeteneğidir. Ancak bu özgürlük, sınırsız değildir; olasılıklar ve zorunluluklar arasındaki bir denge üzerine kuruludur. Ben'in ölçüsü ise bilinçtir. Bilinç ne kadar gelişirse, irade de o kadar güçlenir ve benlik de o kadar belirginleşir. İradesi olmayan bir insanın, gerçek anlamda bir benliği de yoktur. Kierkegaard için ben, var olan değil olmaya çalışan bir süreçtir. Benlik, sürekli olarak inşa edilen ve şekillendirilen bir yapıdır. Bu inşa sürecinde, insanın Tanrı ile olan ilişkisi merkezi bir rol oynar. Kierkegaard'a göre, gerçek benlik ancak Tanrı ile bağ kurarak ortaya çıkabilir. İnsan, kendi başına var olamaz, var olmak için Tanrı'ya ihtiyaç duyar. Bu bağlamda özgürlük, insanın kendi varoluşunu Tanrı ile ilişki içinde anlamlandırması ve şekillendirmesi anlamına gelir.⁹⁹

Montesquieu'ya göre ise özgürlük, basitçe yasaların izin verdiği her şeyi yapabilme durumudur. Ancak bu keyfi bir özgürlük anlayışından çok yasaların

⁹⁷ Hume, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev. Ergün Baylan), (2. Baskı), Bengisu Yayınları, Ankara 2015, s. 65.

⁹⁸ Esenyel, *Arthur Schopenhauer'in Özgürlük Anlayışı*, ss. 47-49.

⁹⁹ Kierkegaard, S., *Ölümçül Hastalık Umutsuzluk*, (çev. M. Mukadder Yakupoğlu), (8.Baskı), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, ss. 21-29.

güvencesi altındaki bir durumdan ibarettir. Birey, yasalar tarafından çizilen sınırlar içerisinde istediği her şeyi yapabilir. Bu sınırların dışına çıkmak ise özgürlük sayılmaz ve hatta yasa ihlali olarak değerlendirilir. Montesquieu'nun bu yaklaşımı, özgürlüğün bireylerin kendi arzularını gerçekleştirme hakkı olduğu kadar toplumun düzenini ve diğer bireylerin haklarını koruma görevi de olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁰

William James, özgürlüğün varlığını kanıtlamaya çalışmak yerine onu bir ön kabul olarak alır. Ona göre özgürlüğün varlığını göstermek için en büyük kanıt, özgür bir seçim yapma eyleminin kendisidir. İnsan eylemlerinin tekrarlanamaz olması ve nesnel bir kanıtın bulunamaması, determinizmin geçersizliğini ve özgürlüğün varlığını destekler. James, özgür iradeyi, deneyimle doğrudan ilişkili görür ve kavramsal analizlerin bizi yanıltıcı bir şekilde nedenselliğe götürebileceğini savunur. Çoğulcu bir karaktere sahip olan deneyim ise özgürlüğü teyit eder. James, özgürlüğün köklerinin bireysellikte yattığını ancak aynı zamanda sosyal bir boyut taşıdığını belirtir. Özgürlük, hem bireyin kendi içindeki potansiyellerini gerçekleştirmesi hem de toplumla uyumlu bir şekilde yaşamasını gerektirir. James'e göre evrenin belirlenmemiş olması, özgürlüğün mümkün olmasını sağlar. Evren, sürekli yenilenen ve değişen bir yapıdadır. Her an yeni bir durum ortaya çıkar ve gelecek, belirsiz bir potansiyeller bütünüdür. Bu durum, insanlara sürekli olarak yeni başlangıçlar yapma ve farklı kararlar alma imkânı sunar. James özgürlüğün, insanın bu sürekli değişen evrende kendine yön verme ve karar verme yeteneği olduğunu savunur.¹⁰¹

Karl Marx, özgürlüğü bireysel bir tercih ya da hak olarak değil toplumsal bir olgu olarak görür. Ona göre, gerçek özgürlük ancak sınıfsız bir toplumda mümkün olabilir. Kapitalist sistemde, üretim araçlarının özel mülkiyete ait olması nedeniyle, emekçiler kapitalistler tarafından sömürülür. Bu sömürü ilişkisi, emekçilerin kendilerini yabancılaştırmasına ve özgürlüklerini kaybetmelerine neden olur. Marx'a göre, kapitalist toplumda bireyler, kendi emeğinin ürünlerinden tam anlamıyla yararlanamazlar ve dolayısıyla özgür değillerdir. Komünist bir toplumda ise üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyete geçmesiyle birlikte sömürü ortadan kalkacak ve insanlar

¹⁰⁰ Valpe, Galvano Della, *Sosyalizm ve Özgürlük*, (çev. Hasan Ataol), (1. Baskı), Belge yay., İstanbul 1991, s. 143.

¹⁰¹ Türer, Celal, *William James'in Ahlak Anlayışı*, (1. Baskı), Elis Yayınları, Ankara 2005, ss. 116-118.

kendi emeklerinin ürünlerinden tam anlamıyla yararlanabileceklerdir. Bu sayede, bireyler kendilerini yabancılaştırmadan ve özgürce gelişebilecekleri bir topluma kavuşacaklardır. Marx'a göre komünizmde özgürlük, sadece siyasi bir kavram olmaktan çok ekonomik ve sosyal bir kavramdır. Bu durumda özgürlük, sadece devlet tarafından tanınan bir hak olmakla kalmayıp, aynı zamanda bireyin günlük yaşamında deneyimlediği bir durum olmaktadır.¹⁰²

Varoluşsal filozof Jean-Paul Sartre, özgürlüğü insanın varoluşunun temel bir özelliği olarak görür. Sartre'a göre, bireyler kendi seçimleriyle varlıklarını yaratırlar. "İnsan özgürdür, çünkü o seçim yapmak zorundadır" ifadesi, özgürlüğün sorumluluğuyla birlikte geldiğini vurgular.¹⁰³ Sartre, "*Varlık ve Hiçlik*" adlı eserinde, insanların kendi varlıklarını tanımlama özgürlüğünü ele alır ve özgürlüğü sorumluluk ile özdeşleştirir. Sartre'a göre insan, "mahkûm edilmiş özgürdür". Bu, insanın her zaman özgürce seçim yapma yeteneğine sahip olduğu, ancak bu seçimlerin sonuçlarından sorumlu olduğu anlamına gelir.¹⁰⁴

John Stuart Mill, özgürlüğü bireyin kendi hayatını seçme hakkı olarak tanımlar. Mill, "Üzerine düşünülmeden kabul edilen fikirler; bu fikirlerin yanlışlığına dair bir kanıt olmaksızın yok sayılmamalıdır" der.¹⁰⁵ Bu bağlamda, bireylerin düşünce ve eylem özgürlüğünün korunması gerektiğini savunur. Mill'in "*On Liberty*" adlı eserinde, bireysel özgürlüğün toplumsal ilerleme için elzem olduğunu belirtir.¹⁰⁶

Isaiah Berlin de özgürlüğü iki ana kategoriye ayırır: "negatif özgürlük" ve "pozitif özgürlük". Negatif özgürlük, bireyin dışsal engellerden uzak olmasını ifade ederken; pozitif özgürlük, bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirme kapasitesini ifade eder. Berlin'in "*Dört Özgürlük*" adlı makalesinde, bu iki özgürlük türünün çatışmasını ve birbirini nasıl etkilediğini inceler.¹⁰⁷

¹⁰² Marx, K. ve Engels, F., *Komünist Manifesto*, (Çev. Tanıl Bora), (1. Baskı), İletişim Yayıncılık, İstanbul 2018, ss. 11-27.

¹⁰³ Sartre, Jean Paul, *Varoluşçuluk*, (çev. Asım Bezirci), (32. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2024, s. 47.

¹⁰⁴ Sartre, s. 47.

¹⁰⁵ Berlin, Isaiah, *Two Concepts of Liberty, Four Essays On Liberty*, Oxford University Press, Oxford 1969, ss. 118-172.

¹⁰⁶ Berlin, ss. 118-172.

¹⁰⁷ Berlin, ss. 118-172.

20. yüzyılın önemli siyasi filozoflarından Hannah Arendt, özgürlüğü bireysel bir hak olmaktan öte toplumsal bir eylem ve ortak bir dünyanın inşası olarak görür. Arendt'e göre gerçek özgürlük, bireylerin yalnızlıktan sıyrılıp diğerleriyle birlikte hareket etme, karar alma ve ortak bir gelecek inşa etme kapasitelerinde gizlidir. "*İnsanlık Durumu*" adlı çalışmasında Arendt, özgürlüğün sadece düşünce alanında değil, siyasi eylemde somutlaştığını savunur. Ona göre, özgürlük, bireylerin kamusal alanda bir araya gelerek, fikirlerini paylaşarak ve ortak bir yaşam dünyası oluşturarak gerçekleşir. Bu perspektifte, özgürlük, sadece bir hak değil, aynı zamanda bir sorumluluktur. Bireyler, özgürlüklerini kullanarak hem kendi hayatlarını zenginleştirirler hem de yaşadıkları toplumun gelişimine katkıda bulunurlar. Arendt'in özgürlük anlayışı, totaliter rejimlerin yükselişi ve bireylerin yabancılaşması gibi yirminci yüzyılın önemli sorunlarına cevap arayan bir perspektif sunar.¹⁰⁸

Michael Foucault, post modern felsefenin en etkili düşünürlerinden biri olarak, özgürlük kavramını geleneksel anlayışların ötesine taşır. O, özgürlüğü güç ilişkileri ile iç içe geçmiş bir metafor haline getirir. Foucault'a göre özgürlük, evrensel ve değişmez bir hak değil tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamlarda şekillenen, sürekli olarak yeniden üretilen ve dönüştürülen bir olgudur. Özgürlük, bireyin kendi iradesiyle hareket etme yeteneği olarak görülse de Foucault, bu iradeyi belirleyen ve sınırlayan güç ilişkilerine dikkat çeker. Disiplin, kontrol mekanizmaları ve bilgi üretimi gibi süreçler, bireylerin özgürlüklerini şekillendirir ve sınırlar.¹⁰⁹

Foucault özgürlüğün, bireyin kendi kendini yönetme ve yaşamına anlam verme yeteneği olduğunu söylerken, bu yeteneğin de yine güç ilişkileri içinde şekillendiğini vurgular. Bu nedenle Foucault'un özgürlük anlayışı, bireyin kendi özgürlüğünü sürekli olarak yeniden tanımlaması ve güç ilişkileri içinde mücadele etmesi gerektiği üzerine kuruludur. Foucault'un bu özgün özgürlük anlayışı, günümüzde de büyük ilgi görmektedir. Özellikle, sosyal medya, gözetim ve güvenlik gibi konularda bireylerin özgürlüklerinin nasıl şekillendiği sorusu, Foucault'nun düşüncelerinin güncelliğini ortaya koymaktadır. Ancak Foucault'nun özgürlük anlayışı, bireylerin özgür iradesini

¹⁰⁸ Yılmaz, Zafer, *Hannah Arendt'in Özgürlük Anlayışı*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2010, 9 (1), ss. 227-235.

¹⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz. Micheal Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), (8. Baskı), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2019, ss. 167-245.

göz ardı ettiği ve aşırı determinist bir yönü olduğu gerekçesiyle eleştirilere de maruz kalmaktadır.¹¹⁰

Jürgen Habermas, özgürlüğü bireyin diğer bireylerle eşitlik ve özgürlük içinde iletişim kurabilme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Bu anlayışa göre, özgürlük sadece bireysel bir hak değil aynı zamanda toplumsal bir süreçtir. Habermas, insanın özgür iradesiyle demokratik bir toplumda yaşayabilmesinin bu iletişimsel özgürlüğe bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Habermas'ın özgürlük anlayışı, onun iletişimsel eylem kuramıyla yakından ilişkilidir. Bu kurama göre, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü ve ortak bir zemin bulunması, rasyonel tartışma ve karşılıklı saygıya dayalı bir iletişimle mümkündür. Demokrasi de bu iletişimsel sürecin siyasal alandaki tezahürüdür. Dolayısıyla, Habermas için özgürlük, sadece dışsal engellerden arınmış bir durum değil aynı zamanda diğerleriyle anlamlı bir ilişki kurabilme ve ortak bir geleceği inşa etme imkanıdır.¹¹¹

Farklı felsefi, sanatsal ve düşünsel geleneklerdeki özgürlük kavramına ilişkin çoklu perspektifler, bu kavramın felsefi derinliğini ve karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Her bir perspektif, felsefe tarihinde belirleyici bir konuma sahip olmakla birlikte, özgürlüğün ontolojik, epistemolojik ve etik boyutları üzerine süregelen tartışmaları beslemektedir. Özgürlük kavramı, insanın varoluşsal durumunu anlama çabalarının merkezinde yer alan temel bir felsefi sorun olarak günümüzde de güncelliğini korumaktadır.

2.2. Özgürlük Konusundaki Temel Yaklaşımlar

2.2.1. Determinizm

Determinizm, felsefe tarihinde "belirlenimcilik", "gerekircilik" veya "nedensellik" gibi çeşitli isimlerle anılan ve evrendeki olayların tamamının gözlemlenebilir veya gözlemlenemeyen belirli nedenler sonucu meydana geldiğini savunan bir felsefi görüştür. Bu doktrin, evrenin işleyişini temel alan bir nedensellik zinciri olduğunu ve her olayın önceden var olan koşulların zorunlu bir sonucu olduğunu

¹¹⁰ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, ss. 167-245.

¹¹¹ Bkz., Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, (çev. Mustafa Tüzel). (1. Basım), Alfa Yayınları, İstanbul 2019.

öne sürer. Determinizm, fiziksel dünyadaki tüm olguların, belirli nedensel yasalara tabi olduğunu ve hiçbir olayın rastlantısal olmadığını iddia ederek, evrenin işleyişinde bir tür zorunluluk ilkesi benimser. Antik Yunan felsefesine kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip olan determinizm, evrenin önceden belirlenmiş bir plana veya amaca göre işlediği fikrini de beraberinde getirir. Bu perspektifte, evrendeki her şeyin varoluşu ve gelişimi daha önceki nedenlerin bir sonucu olarak görülür ve özgür irade kavramı sorgulanabilir hale gelir.¹¹²

Thales gibi bazı filozoflar evrendeki her şeyin temelde tek bir maddeden yani (su)'dan oluştuğunu düşünerek, evrende bir birlik ve düzen olduğunu öne sürerler. Anaksimandros ise sonsuzluk kavramıyla evrenin başlangıcı ve sonu olmadığını, sürekli bir değişim içinde olduğunu ifade ederek evrensel bir yasaya işaret etmektedir. Herakleitos'un "her şey akar" sözü ise sürekli değişimi ve evrendeki her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğuna vurgu yapmakta ve aslında deterministik bir bakış açısına kapı aralamaktadır. Platon, İdealar Dünyası ve mağara alegorisi ile gerçekliğin ötesinde değişmez bir düzen olduğunu savunarak, deterministik bir evren anlayışına katkıda bulunmaktadır. Aristoteles ise dört neden teorisi ile her şeyin bir nedeni olduğunu ve evrenin doğal bir düzen içinde işlediğini belirterek determinizmi daha ileri bir seviyeye taşır. Marcus Aurelius gibi stoacıların da evrenin akılcı bir düzen içinde işlediğini iddia etmeleri onların da determinizme yakın bir görüşü benimsediklerinin işareti olarak kabul edilebilir.¹¹³

Rönesans dönemi bilimsel devrimin başlangıcı olarak kabul edilir ve bu dönemde yaşanan gelişmeler determinist anlayışın yükselişinde önemli bir rol oynar. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, Galileo, Descartes ve Newton'un matematik, geometri, astronomi ve fizik alanındaki çalışmaları evrende determinizmin hâkim olduğu bir anlayışın doğmasına zemin hazırlar. Descartes'tan belirgin bir şekilde etkilenen Spinoza, matematiksel düzeni temel alarak evreni de benzer bir düzen ve zorunluluk içerisinde görür ve felsefesini bu temel üzerine inşa eder. Akılcılığın ulaştığı mutlak belirlenimcilik (determinizm) Spinoza (1632-1677) döneminde en üst düzeyde tezahür eder. Spinoza, '*Etika*' adlı eserinde; özellikle Tanrı kavramını ele aldığı bölümde,

¹¹² Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 475.

¹¹³ Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, (6. Baskı), Bulut Yayınları, İstanbul 2019, ss. 52-53.

evrendeki her olayın belirli nedenlere bağlı olduğu deterministik bir dünya görüşünü detaylı bir şekilde açıklar. Bu görüşe göre evrende gerçekleşen her şeyin bir nedeni vardır ve hiçbir şey tesadüfi değildir.¹¹⁴

18. yy. Aydınlanma Çağı, Newton'un fizik yasaları ve Descartes'ın rasyonalist felsefesiyle şekillenen Batı düşüncesinde köklü bir dönüşümün yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, deneysel verilere dayalı İngiliz ampirizmi ile akıl ve mantığa önem veren Alman rasyonalizmi bir araya gelerek bilginin doğası ve evrenin işleyişi üzerine kapsamlı tartışmaların yaşanmasına zemin hazırlar. Özellikle David Hume gibi şüpheci filozofların katkılarıyla, bilginin kesinliği ve insanın bilgi edinme yetenekleri sorguya tabi tutulmaktadır.¹¹⁵

Newton'un evrensel çekim yasası gibi keşifler, doğa olaylarının mekanik bir düzen içinde işlediği ve her olayın belirli nedenlere bağlı olduğu fikrini güçlendirerek, deterministik bir dünya görüşünün yaygınlaşmasına katkıda bulunur. Bu yaklaşım, insanı da doğanın diğer tüm unsurları gibi mekanik bir sistemin parçası olarak ele alır ve insanın evrendeki merkezi konumu hakkındaki geleneksel inançları sorgulamaya yol açar.¹¹⁶

Aydınlanma düşünürleri, bilginin kaynağı olarak deneyimi ve akılı öne çıkarır ve bilginin elde edilme yöntemleri konusunda radikal bir dönüşüm yaratır. Böylece modern bilimin metodolojik temellerini atılır. Özellikle bu süreçte, insanın doğa karşısındaki konumu yeniden değerlendirilmekte ve insanın hem doğanın bir parçası olduğu hem de onu anlama ve dönüştürme kapasitesine sahip olduğu vurgulanmaktadır. Aydınlanma felsefesi, insan aklının evreni anlama ve insanlığın sorunlarına çözüm bulma yeteneğine olan inancını güçlendirerek bilimsel yöntemlerin gelişmesine ve toplumsal değişimlere öncülük etmektedir.¹¹⁷

Determinist düşünce özgür iradenin Tanrı tarafından belirlendiğini ve insanın eylemlerinin de dış etkenlerin etkisiyle ortaya çıktığını öne sürerek ahlak felsefesi

¹¹⁴ Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 15.

¹¹⁵ Akarsu, s. 15.

¹¹⁶ Akarsu, s. 15.

¹¹⁷ Akarsu, s. 15.

açısından yeni tartışmalara neden olur. Böylelikle insanın tercihlerinin, seçimlerinin, davranışlarının belirli bir zorunluluk içerisinde gerçekleşmesi özgür iradeye dayalı bir eylemde bulunma imkânını ortadan kaldırır. Dolayısıyla insan için ödev, görev sorumluluk ve suç kavramlarının nasıl değerlendirileceği konusu gündeme gelir. Zira eylemlerinde kontrolü olmayan bir bireyin eylemlerinin sonuçlarından sorumlu tutulması, adalet açısından problemlere neden olur.¹¹⁸

Determinist anlayışla birlikte nedensellik, zorunluluk ve tesadüf kavramları yeniden tartışılarak, bu konuda farklı yorumlarının ortaya çıkmasına neden olur. Özellikle şans, tesadüf kavramlarını kabul etmeyen Boutroux'un zorunluluk ile determinizmi birbirinden ayırması bu nedenden kaynaklanmaktadır. Boutroux'da zorunluluk, değişmezlik olarak kabul görülürken, determinizm ise "Bir olayın bütün varoluş tarzlarıyla birlikte olduğu gibi konmuş olmasını gerektiren şartlar bütünü" olarak ifade edilir.¹¹⁹ Boutroux'un düşüncelerinde determinizm anlayışının tamamen reddedilmediğini, daha çok mutlak ve evrensel determinist anlayışlara itiraz getirdiğine rastlamaktayız. Ona göre nedenlerle sonuçlar arasında bir bağlantının mevcut olduğunu ancak bu bağlantının önceden zihinde oluşan a priori biçiminde olmayıp, deneyimleme sonucuyla ortaya çıktığını görebilmekteyiz.¹²⁰

Yine Boutroux determinizmin ancak olgular düzeyinde kabul edilebilir olduğunu, mutlak mana da determinizmi kabul etmenin doğru olmayacağını iddia eder. Çünkü mutlak determinizmin özgür iradenin önünde büyük bir engel oluşturacağını ileri sürer. Ayrıca özgürlüğün zorunlu nedensellikten değil zorunsuzluktan teşekkül edeceğini savunmaktadır. Bu konuda Gurwitch (1894-1965), determinizmin ne olduğundan çok ne olmadığı üzerinde durarak, şöyle der: "Determinizm kadercilik değildir, metafizik bir zorunluluk olmadığı gibi aşkın bir zorunluluk da değildir."¹²¹ Dolayısıyla Gurwitch'e göre de evrende zorunluluk yasalarının yerine zorunsuzluğun hâkim olduğu anlayışı göze çarpmaktadır. Gurwitch determinizmin ancak zorunsuzlukla açıklanabileceğini

¹¹⁸ Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 15.

¹¹⁹ Boutroux, Emile, *De l'Idée de Lois Naturelle Dans La Science Et La Philosophie Contemporaines*, Felix Alcan, Paris 1949, s. 58.

¹²⁰ Boutroux, *De l'Idée de Lois Naturelle Dans La Science Et La Philosophie Contemporaines*, s. 58.

¹²¹ Gurwitch, Georges, *Sosyal Determinizm Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü*, (çev. N. Şazi Kösemihal), İstanbul 1958, s. 2.

öne sürer. Onun bu iddiasının, Boutroux'un ifadeleriyle uyuştüğunu söylemek mümkündür.¹²²

2.2.2. İndeterminizm

İndeterminizm, metafizik bir bakış açısı olarak evrendeki olayların tamamının önceden kesin olarak belirlenmiş olduğu deterministik dünya görüşünün aksine; olasılığın ve belirsizliğin önemli bir rol oynadığı bir evren modelini öne sürer. Bu görüş, tüm olayların tek bir nedensellik zinciri içinde sıralandığı deterministik yaklaşımı reddederek olayların gelişiminde rastlantısallık, özgür irade ve diğer öngörülemeyen faktörlerin de etkili olduğunu savunur.¹²³

İndeterministlere göre bazı olaylar hiçbir nedensel açıklamayla tam olarak anlaşılabilir ve evrensel yasalarla açıklanamayan bir belirsizlik içerir. Bu belirsizliğin kökeni; bilgi eksikliğinden ziyade, evrenin temel yapısında var olan rastlantı, şans ve belirsizlik gibi unsurlardır. İndeterminizm, ahlak felsefesinde de önemli bir yere sahiptir. Bu görüşe göre insanın zihinsel süreçleri ve eylemleri, dışsal nedenler tarafından tamamen belirlenmez ve bireyler, ahlaki kararlarını özgürce alır. İnsan iradesinin bu özgürlüğü, ahlaki sorumluluğun temeli olarak görülür.¹²⁴

İndeterminizme göre olaylar artık tayin edici bir şart değildir. Bu anlayışa göre, gelenekçi determinizmin sert ve katı şekli yani sebeple sonuç arasındaki mecburiyet bağı radikal bir indeterminizme yol açar. Olaylar zorunlu değildir, mümkündür. Diğer bir ifadeyle, olayların hem meydana gelebilmesi hem de gelememesi imkan dahilindedir. Olaylar kendinden öncekilere zorunluluk bağı ile ya da sabit bir kanunla bağlı değildir. Bu felsefi bakış açısı modern fizikte ve felsefede büyük ufuklar açarak, özellikle olasılık mantığının gelişmesine neden olur ve insan iradesinin özgürlüğüne dair yeni perspektifler sunar.¹²⁵

¹²² Gurwitch, *Sosyal Determinizm Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü*, s. 2.

¹²³ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 222.

¹²⁴ Cevizci, s. 222.

¹²⁵ Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, (12. Baskı), Atlas Yayınları, İstanbul 2018, s. 27.

Tarihsel bağlamada ise indeterminizmin, bilim felsefesi, sosyoloji ve din alanlarında derin etkiler yaratır ve bu konular üzerinde önemli tartışmalara neden olur. Bu durum, belirlenimcilik ve mekanizmin sorgulanmasına ve yeni düşünce tarzlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Aslında İslam felsefesinin önemli isimlerinden biri olan Gazzali (1058-1111) sebep-sonuç arasındaki bağı zorunlu olmadığını söyleyerek öne sürdüğü sebeplilik anlayışıyla, Malebranche (1638-1715) ve Hume (1711-1776)'dan asırlar önce günümüz indeterminist anlayışa daha çok yaklaşır.¹²⁶

19. yy. pozitivist ve bilim felsefeleri indeterminizm sonucu belirlenimcilik ile klasik ve evrensel mekanizmin sarsılmasına neden olduğu bilinmektedir. Ünlü fizikçi Heinsenberg (1901-1976)'in ifadesine göre; Kuantum mekaniği ile sebeplilik kanunlarının geçersizliği, yapılan deneylerle kanıtlanır. Bu durum, belirlenimcilik felsefesini sorgulamamıza sebep olur ve indeterminizm ayrıca sosyolojide özgür irade anlayışının ortaya çıkmasına da yol açar.¹²⁷

Bilim insanlarından Pasteur (1822-1895) ve G. Bachelard (1884-1962) belirsizliğin; özdeşlik ve çelişmezlik prensiplerini bir kenara bıraktığını ve Aristotelesçi olmayan bir mantığı teşvik ettiğini ileri sürmektedirler. Fizikçi Pascal Jordan (1902-1980) ise bu prensibin biyoloji ve psikoloji alanında canlı varlıkların amaçlılığı ve iradenin hürriyeti ile ilişkisinde yeni imkânlar sunduğunu savunurlar. Ayrıca Eddigton (1882-1944) adlı bir başka fizikçi modern bilimin bu verilerinden sonra dinin ilk kez makul ilmi bir zihniyet için mümkün hale geldiğini belirtmektedir.¹²⁸

Günümüzde, irade ve özgürlük kavramlarını reddeden psikolojik ve fiziksel determinizm, ciddi bir sorgulanma sürecindedir. Özellikle diyalektik materyalist düşünürlerden fizikçi Langevin (1872-1946) ve sosyolog H. Lefevbre (1901-1991), bu görüşe sert bir şekilde karşı çıkar. Onlara göre, mikrokozmozdaki olaylar belirleyici ve zorunlu kanunların bir sonucu olarak değil, aslında olasılık yasalarına bağlı olarak

¹²⁶ Bolay, *Felsefi Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 28.

¹²⁷ Bolay, s. 28.

¹²⁸ Bolay, s. 28.

meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu durum, determinizmin evrensel geçerliliğe sahip fikri üzerinde ciddi şüpheler uyandırmaktadır.¹²⁹

Determinizmin eleştirilmesi, bilim ve felsefe alanlarında önemli bir dönüşüme yol açar. Bu dönüşüm, insanın iradesi ve özgürlüğü üzerine yapılan çalışmaları yeniden canlandırmakta, bilimsel ve teknolojik araştırmalarda yeni perspektifler açmaktadır. Determinizmin sorgulanması, belirsizlik ilkesi gibi kuantum mekaniğindeki keşiflerle desteklenmekte ve alternatif açıklamaların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.¹³⁰

Günümüzde, determinizm ve özgür irade arasındaki ilişki, felsefe ve bilim dünyasının en önemli tartışma konularından biri olmaya devam etmektedir. Determinizmin mutlak bir gerçeklik olduğu iddiası, giderek daha fazla sorgulanırken, özgür iradeye dair yeni felsefi ve bilimsel açıklamalar geliştirilmektedir. Bu tartışmalar, hem bireysel kimlik ve sorumluluk anlayışımızı hem de bilimsel yöntemleri ve dünya görüşümüzü derinlemesine etkilemektedir.¹³¹

Boutroux' da belirsizliğin nedeni olarak, zorunsuzluğu kabul eder. “En önemli mekanik bütünlere ait ortamlarda yenilmez bir surette devam eden gereksizliğin (indeterminizm) sebebi görünüyor ki teferruata hâkim olan zorunsuzluktur.”¹³² Boutroux olayların başlangıcında bir belirlemenin değil aksine belirlenemezliğin bulunduğunu iddia eder. O daha çok D. Parodi (1870-1955)'nin belirlenemezlikle ilgili söylediği “Bir olayı meydana getiren şartların iyi bilinmemesi” fikrini kabul eder.¹³³ Boutroux 1874'te belirlenemezlik prensibini şöyle açıklar:

Eğer daha basiretli olan bilgin formüllerini prensip halinde ifade edebilmek için gerçeğe uygun olmalarını beklerse araştırma konusunun kendisine doğru yaklaştıkça önünden kaçtığını görür. Metotların ve araştırma araçlarının mükemmelliğe ulaştığı sonuçların sırf yaklaşık ve tahmini karakteri hakkında kendisini daha çok kandırır.¹³⁴

¹²⁹ Bolay, *Felsefi Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 28.

¹³⁰ Bolay, s. 28.

¹³¹ Bolay, s. 28.

¹³² Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 61.

¹³³ Parodi, Dominique, *En Qeute D'une Philosophie*, Paris 1935, s. 37.

¹³⁴ Boutroux, s. 32.

Ona göre belirlenemezlik hem olgularda hem varlıklarda hem de bizzat zihnin kendisinde mevcuttur. Ancak hepsinin kaynağının deney olduğunu ve deneyin yapısındaki yetersizlikten ileri geldiğini öne sürer. O araştırma yöntemlerimiz ne kadar gelişirse gelişsin, daima kesinsizlik ve belirsizlik tortusunun kalacağını, zorunsuzluğu da zorunsuzluğun sebep olduğu belirsizlik payını da ancak bizlere deneyin vereceğini iddia etmektedir. Tüm bu metodolojinin merkezinde bulunan aklında bu durumu doğrulamaktan başka seçeneği kalmadığını ifade eder.¹³⁵

Boutroux'un belirsizliğe dair görüşleri, Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi ile çarpıcı bir paralellik göstermektedir. Parodi'nin iddia ettiği gibi Boutroux bu ilkeyi Heisenberg'den tam elli yıl önce formüle etmiştir.

Boutroux, belirsizliği yalnızca doğa bilimlerinin sonuçlarında değil varlığın tüm katmanlarında ve hatta insanın psikolojik dünyasında da mevcut olduğunu öne sürer. Mutlak bir kesinliğe karşı çıkan filozof, zorunluluk ilkesinin de mutlak bir geçerliliği olmadığını savunur. Boutroux, Goblot'un determinizm ile indeterminizmin birbirinin zıttı olduğu görüşünden ayrışır. Ona göre, asıl sorun bu iki kavram arasındaki geleneksel karşıtlık değil zorunluluk ilkesi ile determinizm arasındaki çelişkidir. Boutroux, bu sorunu "ya determinizme dayanmayan bir zorunluluk ya da zorunluluğu olmayan bir determinizm" şeklinde yeniden formüle ederek, felsefi tartışmaya yeni bir boyut getirir.¹³⁶

2.2.3. Mekanizm

Mekanizm, evrendeki her şeyin mekanik bir sistemle işleyen bir makine olduğunu savunur ve yaşam koşullarını oluşturan tüm doğa yasalarının mekanik bir işleyişe sahip olduğu görüşünü öne sürer. "Mekanizm doğal, biyolojik ve psikolojik tüm fenomenlerin son çözümlemede fiziki fenomenlerden başka hiçbir şey olmadığını ve bütün fenomenlerin maddi değişmeler ya da hareket halindeki madde aracılığıyla

¹³⁵ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 32.

¹³⁶ Boutroux, s. 32.

açıklanabileceğini savunan ve canlı doğa ile cansız doğa arasında hiçbir ayrım gözetmeyen görüştür.”¹³⁷

Mekanist anlayış bazı yönleriyle Antik çağda yaşayan Leukippos (MÖ 5.yy) ve Demokritos (MÖ 460-370)’ un atomcu ve maddeci anlayışına kadar dayandırılmaktadır. Çünkü onlarda evreni tıpkı bir saat veya makine gibi belirli kurallara göre işleyen bir sisteme benzetirler. Bu kurallar ya da yasalar fizik ve kimya gibi bilimler tarafından hem keşfedilebilir hem de anlaşılabilirler. 17. yüzyılda René Descartes (1596-1650) ve Isaac Newton (1643-1727) gibi düşünürler mekanizm felsefesini modern bir temele dayandırır. Descartes canlı organizmaları bir makine gibi görür ve varlıkların Tanrı tarafından ezelde böyle yeteneklerle donatıldığı düşüncesini savunur. Bu görüş aslında varlıkların nasıl yaratıldığı konusunda bize önemli bir perspektif sunar. Öte taraftan Newton ise evrenin işleyişini matematiksel yasalarla açıklamaktadır.¹³⁸

Mekanizm düşüncesi 18. ve 19. yüzyıllarda bilimsel devrimin temelini oluştur. Bu dönemde birçok bilimsel keşif ve buluş, mekanik bir bakış açısıyla açıklanır. Örneğin; William Harvey’in kan dolaşımını keşfi, Johannes Kepler’in gezegenlerin hareket yasalarını bulması ve Robert Boyle’un gaz yasaları, mekanik felsefenin doğruluğunu teyit eden bulgular olarak görülmektedir.¹³⁹

Mekanizm felsefesinin temel ilkeleri şunlardır: Evren bir makine gibidir. Yani; evren, tıpkı bir saat veya makine gibi belirli kurallara ve yasalara göre işleyen bir sisteme benzer. Her şey nedensellik ilkesine tabidir: Evrendeki her olay, bir önceki olayın sonucudur. Tesadüf diye bir şey yoktur. Evrenin işleyişini anlamak için mekanik modeller kullanılabilir: Bilim insanları da evrenin işleyişini daha iyi anlamak için mekanik modeller geliştirmeye çalışırlar. Bu anlayışa göre; canlı varlıklarda birer makineden ibarettir. Öyle ki; canlı bedenler de tıpkı fizik ve kimya yasalarına göre işleyen karmaşık sistemlere bire birebir benzemektedirler.¹⁴⁰

¹³⁷ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 585.

¹³⁸ Yılmaz, Tahsin, *Determinizm ve Hürriyet Problemi*, (1. Baskı), Atatürk Üniv. Yay., Sevinç Matbaası, Ankara 1972, s. 21.

¹³⁹ Glennan S. and I. Phyllis, *The Routledge Handbook of Mechanism and Mechanical Philosophy*, (1. Baskı), Routledge, New York 2018, ss. 21-22.

¹⁴⁰ Glennan S. and I. Phyllis, ss. 21-22.

Evren kurulu bir saat gibi yasalarına uygun biçimde işlemektedir. Kusursuz bir mekanik işleyişin zorunlu olarak devamını izlemekteyiz. Mekanizmin kusursuzluğu aslında önemli bir hataya neden olmaktadır. Bu hata bizleri özgürlük, mümkün olma ve olasılığı ortadan kaldıran bir sonuca ulaştırmaktadır. Boutroux mekanizmi bazı yönleriyle eleştirmektedir. Ona göre hayat ve mekanizm arasındaki uyumsuzluk zihnimizin gerçekliği birlikte algılamada yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴¹

Boutroux'a göre kuvvetin ve hareketin rol oynadığı her olgunun bunlara indirgenmediği mekanizm, fizik ve kimya alanında hâkim olsa bile bu hakimiyet yüzeyseldir. Hareket ve kuvveti daha doğrusu hızı konu edinen rasyonel mekanik yerine uygulamalı mekaniğin göz önüne alınmasından yanadır.¹⁴² Boutroux hayat ve mekanizmin iki yapay anlam içerdiğini düşünür. O, hayatın çok sayıda unsurun birleşiminden oluştuğunu ve bu çeşitliliğin hayata büyük bir zenginlik kattığına inanır. Oysa mekanizmin mutlak yasaları hayattaki çeşitliliği ve zenginliği yok saymaktadır.¹⁴³

Mekanizmin değişmez yasaları katı bir doktrin olduğu için zorunluluk fikrinden hareket eder. Doğal olarak Boutroux bu doktrine itiraz ederek, zorunsuzluk anlayışının pratik hayatta tecrübe ettiğimiz bir gerçeklik olduğunu belirtir. Daha da önemlisi mekanizm Tanrı'nın etkisini yok sayar ve aynı zamanda ruhun varlığını da inkâr eder.¹⁴⁴ Mekanist sistemde hareket mutlak olduğu için sistemin kendi kendine yeterli olduğu kabul edilir. Bu yüzden Tanrı'yı inkâr etmese bile Tanrı'ya yönelmeye ihtiyaç duymadan nesnelere var olduğunu söyleyerek Tanrı'yı sınırlandırmak ister. Bunlar mekanizmin genel fikirlerinde göze çarpan temel özelliklerdir.¹⁴⁵

Biraz daha detaya inildiği zaman görülüyor ki, mekanizm dini dogmalarla da uyumsuzdur. Aslında tasvir edilen bu görüş metafizik karakterli bir mekanizmdir. Metafizik mekanizm a priori bir doktrindir. Birtakım ilkeler ileri sürerek doğa yasalarını

¹⁴¹ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 82.

¹⁴² Boutroux, Emile, *De l'Idée de Lois Naturelle Dans La Science Et La Philosophie Contemporaines*, Felix Alcan, Paris 1949, s. 80'den aktaran, Laurent Fedi, *Bergson Et Boutroux, La Critique Du Modèle Physicaliste Et Des Lois De Conservation En Psychologie*, Article de Revue (Dergi Makalesi), *Revue de Métaphysique Et De Morale*, No 2/2001.

¹⁴³ Boutroux, *De l'Idée de Lois Naturelle Dans La Science Et La Philosophie Contemporaines*, s. 81.

¹⁴⁴ Boutroux, Emile, *La Philosophie Allemande au XVII Siècle*, Paris 1948, s. 89'dan aktaran, S. Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (2. Baskı), ME. Basımevi, İstanbul 1999, s. 187.

¹⁴⁵ Boutroux, s. 89.

açıklanabilmesi için çeşitli şartların yerine getirilmesini ister.¹⁴⁶ Metafizik mekanizm şu iddiaları temel referans olarak kabul eder. Maddenin ilk ve ikinci niteliklerinin ayırt edilmesi, finalitenin yokluğu ve nedenlerin varlığının gerekliliğidir. Descartes'ın mekanik dünya görüşü, metafizik mekanizmin belirgin örneklerinden biri olarak gösterilebilir. Descartes, uzam (mekân) içindeki hareket olgusunu anlamak amacıyla metafizik mekanizm yaklaşımı benimseyerek, Tanrı'nın düşüncesinde bile kesin bir belirlenimlilik olduğunu savunmaktadır.¹⁴⁷

Boutroux, evrensel determinizm ve mekanizm anlayışına karşı eleştirel bir yaklaşım sergiler. Her ne kadar Descartes'tan bazı konularda etkilenmiş olsa da, onun evreni mekanik bir yapı olarak görmesi ve farklı niteliklere sahip fenomenleri hareketin birliğine indirgeme çabası Boutroux tarafından eleştirilmektedir. Boutroux, bu tür bir indirgemeci yaklaşımın, evrendeki çeşitliliği ve özgünlüğü yeterince açıklayamadığına inanır. Bu bağlamda, evrenin dinamik ve çok boyutlu yapısına vurgu yaparak, mekanik determinizmin sınırlarını ortaya koymaya çalışır.¹⁴⁸

20. yüzyılda, kuantum mekaniği ve görelilik teorisi gibi yeni bilimsel teorilerin ortaya çıkması, mekanizm felsefesinin bazı temel ilkelerini sorgulamaya yol açmıştır. Bu teoriler evrenin deterministik ve mekanik bir sistem olmadığını aksine olasılıklı ve kaotik bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Buna rağmen mekanizm felsefesi günümüzde de hala önemli bir felsefi görüş olarak kabul edilmektedir. Bilim insanları, evrenin işleyişini daha iyi anlamak için mekanik modeller geliştirmeye devam etmektedirler. Ayrıca mekanizm felsefesi, tıp, mühendislik ve yapay zekâ gibi alanlarda da önemli bir rol oynamaktadır.

2.2.4. Nedensellik

Nedensellik ilkesi bilimsel ve felsefi düşüncenin temel taşlarından biri olarak karşımıza çıkar. Özellikle bir tohumun ekilmesi durumunda bitkinin büyümesi örneği bu ilkenin somut bir yansımasıdır. Tohumun ekilmesi, bitkinin gelişimi için gerekli olan ilk adımdır; dolayısıyla bu eylem bir neden, bitkinin büyümesi ise ortaya çıkan sonuç

¹⁴⁶ Boutroux, *La Philosophie Allemande au XVII Siecle*, s. 89.

¹⁴⁷ Goblot, Edmond, *İlimler Sistemi*, (çev. Fethi Yücel), (1.Baskı), MEB, Ankara 1965, s. 80.

¹⁴⁸ Boutroux, *De l'Idée de Lois Naturelle Dans La Science Et La Philosophie Contemporaines*, s. 40.

olarak değerlendirilir. Bu basit ama etkili örnek nedenselliğin günlük yaşamdaki önemini ve evrensel geçerliliğini gözler önüne serer.

Nedensellik ilkesi, sadece doğa bilimlerinde değil aynı zamanda sosyal bilimlerde, felsefede ve psikolojide de önemli bir rol üstlenir. Bilimsel metodolojinin temelinde yatan nedensellik, gözlemlenen olayların altında yatan sebepleri araştırmayı amaçlar. Örneğin; bir hastalığın sebeplerini anlamaya çalışırken bilim insanları çeşitli değişkenleri inceleyerek etki-tepki ilişkilerini belirler. Bu süreç sağlıklı bilimsel sonuçların elde edilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Psikoloji alanında bireylerin davranışları arasındaki nedensel ilişkileri anlamak için çeşitli teoriler geliştirilir. İnsanların belirli durumlar karşısında verdikleri tepkilerin nedenleri, psikolojik süreçlerin anlaşılmasına yardımcı olur. Örneğin; bir kişinin anksiyete yaşamasının altında yatan nedenler aslında tedavi süreçlerinde kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda bireylerin davranış ve düşünce süreçleri arasındaki nedensellik ilişkileri terapötik yaklaşımlar için temel bir yapı taşı teşkil eder.¹⁴⁹

Felsefi bağlamda ise nedensellik varoluş ve gerçeklik anlayışını şekillendiren bir kavramdır. Filozoflar nedenselliğin doğasına dair tartışmalar yaparken evrenin işleyişi hakkında derinlemesine düşünmeyi teşvik ederler. Nedenselliğin kabulü bir varlığın ya da olayın varoluşunu ve gelişimini anlamamızda temel bir araç olarak işlev görür. Nedensellik kavramı genellikle iki başlık altında incelenir: empirik nedensellik ve metafiziksel nedensellik. Empirik nedensellik; deney ve gözlem yoluyla elde edilen verilere dayanan nedensellik anlayışını ifade eder. Bu anlayışa göre hiçbir olayın nedensiz olmadığı aksine her olayın bir nedeni bulunduğu ve her şeyin kendisini üreten koşullar tarafından belirlendiği düşüncesi kabul edilir. Empirik nedensellik zorunlulukla belirlenir ve aslında fenomenler dünyasında determinizm olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bir olayın meydana gelmesi için belirli koşulların oluşması gerekir ve bu koşulların gerçekleşmesi durumunda olayın gerçekleşmesi ise kaçınılmazdır.¹⁵⁰

Metafiziksel nedensellik ise empirik nedensellikten farklı olarak aktif bir töz veya güce dayalı bir nedensellik anlayışını ifade eder. Bu anlayışa göre; Tanrı dünyanın

¹⁴⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 618.

¹⁵⁰ Cevizci, s. 618.

nedenidir, önermesinde olduğu gibi olayların ve fenomenlerin nedeni mutlak surette bir güç veya irade olarak kabul edilir. Metafiziksel nedensellik belirli ölçüler çerçevesinde kısmı bir özgürlükten söz edilebileceğini savunur. Ancak metafiziksel nedensellik anlayışına göre; belirli bir gücün veya tözün etkisiyle olaylar özgürce, kendiliğinden veya keyfi olarak meydana gelemezler.¹⁵¹

Nedenselliğin epistemolojik bir kategori mi olduğu yoksa ontolojik bir statüye sahip olduğu konusu ise uzun süredir tartışılan bir konudur. Modern empirist görüşe göre nedensellik yalnızca epistemolojik bir kategoridir ve şeylerin kendilerinin bir özelliği değildir. Bu görüşe göre; nedensellik yalnızca algı ve bilgiyle ilgilidir ve beş duyu yardımıyla kanıtlanamayan bir önermedir. Rasyonalistler, nedensellik ilkesini, tüm olguların bir nedeni olduğu ve her nedenin bir sonucu olduğu yönünde zorunlu bir düşünce biçimi olarak görürler. Bu ilke, deneyimden önce zihinde var olan, doğuştan gelen bir bilgi olarak kabul edilir ve bilimsel araştırmaların temelini oluşturur. Nedensellik ilkesi, deneyim yoluyla doğrulanamayacak olsa da tüm bilimsel açıklamaların dayandığı temel bir varsayımdır. Nedenselliğin ideler arasındaki bir ilişki değil de olgusal dünyanın fiili bir özelliğine karşılık gelen bir bağıntı ve belirlenim kategorisi olduğunu savunan anlayış ise bu görüşlere karşı çıkmaktadır.¹⁵²

Nedensellik konusu teolojik tartışmalarda da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle; Tanrı'nın varlığı ve eylemleri üzerine yapılan düşüncelerde nedensellik bağı oldukça önemlidir. Örneğin ateşin yakma eylemi ile Tanrı arasında bir nedensel ilişki olduğu iddiası, Tanrı'nın varlığını göstermek için kullanılabilir. Bu bağlamda ateşin yakma eyleminin Tanrı tarafından verilmiş bir sıfat olduğu düşünülerek yakma olayının failinin de Tanrı olduğu savunulabilir. Bu argüman ateşin yakma eyleminin gerçekleşmesinde Tanrı'nın iradesinin etkili olduğunu öne sürmektedir. Özellikle bu hususta İslam filozofu Gazali'nin (1058-1111) düşünceleri de dikkat çekicidir.¹⁵³

Gazali, nedensellik ilkesini reddederek tüm olayların Allah'ın doğrudan iradesiyle meydana geldiğini savunur. Fiziksel dünyadaki neden-sonuç ilişkilerini "mecazi

¹⁵¹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 618.

¹⁵² Denk, Arda, *Anlam ve Nedensellik*, (1. Baskı), Kalcı Yayıncılık, İstanbul 1996, ss. 171-182.

¹⁵³ Çelebi, Emin, *David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlak ve Hürriyet Problemi*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Konya (T.C), 2008.

sebepler" olarak nitelendirerek, bu ilişkilerin gerçek neden olmadığını sadece Allah'ın iradesinin bir tezahürü olduğunu belirtir. Böylelikle Gazali, deterministik bir dünya görüşünün aksine, Allah'ın iradesinin her an her şeyi değiştirebileceği ve doğada hiçbir olayın zorunlu olmadığı iddiasını savunur.¹⁵⁴ Örneğin ateşin yakma özelliği ve bir nesnenin ateşe maruz kalması durumlarının içindeki istisnaları göz önünde bulundurmak bazı düşünürlerin, Gazali'nin zorunluluğu veya nedenselliği kabul ettiğini belirtmesine yol açsa da bu görüşü kabul edemeyiz.¹⁵⁵ Çünkü Gazali'nin endişesi aslında doğal nesnelere özelliklerinin Allah'ın iradesini sınırlandıracağı ve mucizelerin anlaşılmasını zorlaştıracığı üzerinedir. Bu nedenle Gazali'nin ateşin her zaman yakma kapasitesini inkâr etmesinin gerçek nedeni nedensellik fikrinin ve zorunluluğun onun nezdinde kabul görmemesidir.¹⁵⁶

"*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*" adlı eserinde Hume, nedensellik kavramına özgün bir bakış açısı getirir. Hume, doğa bilimlerinin temelini oluşturan zorunlu nedensellik ilkesini eleştirerek, aklın bu tür bir zorunlu bağlantıyı a priori olarak kavramsal bir çerçevede kuramayacağını iddia eder. Bu iddiasını, nedensellik kavramının kökenini deneyime bağlayarak güçlendirir. Hume'a göre nedensellik kavramını, zihnimize oluşturan tek etken deneyimdir. Bu nedenle doğadaki olaylar arasında zorunlu bir bağ olduğu yönündeki inancımızın temelinde yatan şey, deneyimlerimizden elde ettiğimiz alışkanlıklardan başka bir şey değildir. Hume, zorunlu nedensellik yerine alışkanlık kavramını öne sürerek doğa yasalarının aslında zorunlu değil, daha ziyade insanların deneyimlerine dayalı olarak oluşturdukları birer uzlaşma olduğunu savunmaktadır.¹⁵⁷

Hume'a göre nedensellik bir deneyimden türetilemez. Biz sadece bir olayın diğerini takip ettiğini gözlemleyebiliriz ancak aralarındaki nedensel bağı doğrudan deneyimleyemeyiz. Örneğin bir bilardo topunun diğerine çarptığını ve ikincisinin hareket ettiğini görebiliriz. Fakat birinci topun ikincisine "neden" olduğunu

¹⁵⁴ Çelebi, *David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlâk ve Hürriyet Problemi*, s. 35.

¹⁵⁵ Çelebi, s. 35.

¹⁵⁶ Çelebi, s. 35.

¹⁵⁷ Türkan, Mehmet, "*David Hume ve John Rawls'da Adalet Kuramı: Adalet Kuramına Tarihsel-Şüpheli Yaklaşım ile Sözleşmecî Yaklaşım Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma*", (Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı, Mersin (T.C.), 2012.

deneyimleyemeyiz. Nedensellik algımızı üç temel ilkeye dayandıran Hume, bu ilkelere "Bitişiklik", "Art ardalık" ve "Sürekli birliktelik" adını verir. Bitişiklik ilkesine göre neden ve sonuç olayları mekânda ve zamandaki yakınlıkları ile birbirine bağlanır. Art ardalık ilkesine göre ise neden olayı, sonuç olayından önce gelir. Sürekli birliktelik ilkesine göre de neden ve sonuç olayları her zaman birlikte gözlemlenir.¹⁵⁸

Hume'a göre bu üç ilke bize nedensellik algısı verir ancak bu algı gerçek bir nedensel bağın varlığını da garanti etmez. Bu üç ilkenin varlığı sadece alışkanlık yoluyla bir bağlantı kurmamızı sağlar. Bir olayın diğerini takip ettiğini defalarca gözlemledikçe zihnimiz aralarında bir nedensellik bağı olduğunu varsaymaya başlar.¹⁵⁹

Boutroux, nedensellik kavramını rasyonalist bir perspektifte ele alarak, deneyimden elde edilen bilginin sınırlılıklarını vurgular. Ona göre ampirik gözlemler, olaylar arasındaki düzenli korelasyonları ortaya koymakla birlikte, bu korelasyonların zorunlu olduğunu kanıtlamaya yetmez. Bir olayın nedensel olarak başka bir olay tarafından zorunlu kılındığını iddia edebilmek için deneyin ötesinde, a priori bilgiye başvurmak gerekmektedir. Boutroux'a göre nedensellik, olaylar arasındaki bir bağlantıdan ziyade bu bağlantının a priori olarak konulmuş bir zorunluluk karakteri taşımasıdır. Bu yaklaşım, nedenselliği zorunluluk ve anlamdaş kılarak, rasyonalist felsefenin temel karakteristiklerinden biri olan a priori bilginin önemini vurgular.¹⁶⁰

Boutroux'un bu görüşü, bilgi ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi anlamak için önemli bir bakış açısı sunar. Ona göre bilgi, sadece dış dünyaya dayalı olarak elde edilemez; aynı zamanda zihinsel süreçler ve akıl yürütme de bilgi edinmede belirleyici rol oynar. Bu perspektif, rasyonalist felsefenin temel prensiplerinden biri olan evrensel bilginin, deneyimin ötesinde, akıl yoluyla elde edilebileceği iddiasını destekler. Boutroux'un düşünceleri, bilgi felsefesindeki empirizm ve rasyonalizm tartışmalarına önemli bir katkı yaparak, her iki yaklaşımın da bilgi edinme sürecinde belirleyici bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶¹

¹⁵⁸ Hume, David, *A Treatise of Human Nature*, (çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2016, s. 140.

¹⁵⁹ Hume, s. 140.

¹⁶⁰ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 6.

¹⁶¹ Boutroux, ss. 18-19.

2.3. Felsefede Zorunsuzluk Kavramı

Boutroux'un kapsamlı düşünsel katkıları, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarındaki Fransız felsefesi üzerinde belirgin bir iz bırakmıştır. Yeni Spiritüalistler veya Bergsoncu evrimci idealistler olarak nitelendirilen bu dönemdeki Fransız düşünürleri arasında ön plana çıkan Boutroux, materyalizmin ve pozitivistizmin baskın olduğu bir çağda idealist bir perspektif sunmaktadır. Bu düşünürler, daha önceki idealist geleneklerle olan bağlarını koparmaya çalışırken, aynı zamanda 19. yüzyıl Fransız idealizminin önde gelen temsilcisi Victor Cousin'in eklektik yaklaşımından da ayrılmaktadırlar. Cousin'in felsefesi, yabancı kaynaklara olan bağımlılığıyla eleştirilirken, Boutroux daha özgün ve özgün bir felsefi sistem inşa etme çabasıdadır.¹⁶²

Cousin, on dokuzuncu yüzyıl felsefe dünyasında önemli bir figür olarak kabul edilir ve Alman idealizminin romantik bir sentezini gerçekleştirir. Schelling ve Hegel gibi düşünürlerin fikirlerini antik felsefeyle bir araya getiren Cousin, İskoç sağduyu okulunun empirist ve realist öğelerini de idealist sistemine dahil ederek eklektik bir yaklaşım benimser. Bu kapsamlı sentez, felsefe tarihine yeni bir perspektif kazandırır ve felsefe tarihi ile felsefi spekülasyon arasındaki sınırları belirleme noktasında yeni sorular ortaya atar. Özellikle felsefe tarihini kendi felsefi sisteminin temeli olarak kullanma eğilimi, Cousin felsefesinin en çok eleştirilen yönlerinden biridir. Psikolojiye dayalı bir ruhsal metafizik kurmayı amaçlayan Cousin, klasik Alman idealizmi gibi deneysel bilimlerin felsefeye olan katkılarını yeterince dikkate almaz ve bu belirsizlik, Comte gibi düşünürleri pozitivist bir yaklaşım benimsemeye yöneltir.¹⁶³

19. yüzyılın ortalarında Fransız felsefesinde hâkim konumda bulunan Cousin'in eklektik idealizmi, tarihselci ve eklektik yönü nedeniyle, daha sistematik ve öznel bir felsefe arayışında olan düşünürler tarafından sıkça eleştirilir. Bu eleştiriler arasında Maine De Biran'ın görüşleri önemli bir yer tutar. Bu dönemde ortaya çıkan Yeni Spiritüalizm akımı, Comte ve Cousin'in felsefelerine alternatif bir yaklaşım sunarak Fransız felsefesinde yeni bir dönem başlatır. Félix Ravaisson liderliğinde gelişen bu hareket, içsel deneyimi ve ruhun aktif rolünü vurgulayarak pozitivistizmin ve eklektik

¹⁶² Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

¹⁶³ Gunn, ss. 164-179.

idealizmin aşırılarına karşı çıkar. Ravaisson'un 1867 tarihli "*Rapport Sur La Philosophie Dans Le Dix Neuvième*" adlı eseri, Yeni Spiritüalizm'in manifestosu olarak kabul edilebilir. Ravaisson bu eserinde, Fransız felsefesindeki gelişmeleri değerlendirerek içsel deneyimin felsefi düşüncenin temel bir kaynağı olduğunu savunur ve böylece felsefi sorgulamanın merkezine bireysel deneyimi yerleştirir.¹⁶⁴

Félix Ravaisson, Cousin'in idealist sisteminin bilime duyduğu mesafe ve metodolojik eksiklikler nedeniyle yetersiz kaldığını savunur ve geçerli bir idealist felsefenin bilimsel yöntemlerle uyumlu olması gerektiğini ileri sürer. Ravaisson'a göre, idealizm ve pozitivism, birbirine zıt değil tamamlayıcı yaklaşımlardır. Bu görüşler, özellikle Lachelier, Boutroux ve Bergson gibi genç kuşak filozoflar arasında geniş yankı bulur ve onların felsefi gelişimlerini önemli ölçüde etkiler. Nitekim Bergson, Ravaisson'un ölümünden sonra *Académie des Sciences Morales et Politiques*'te yaptığı konuşmada hocasının felsefi mirasına olan derin saygısını ifade eder. Ravaisson'un felsefe ile bilim arasındaki ilişkiye en önemli katkılarından birisi de idealizm ile pozitivismi sentezleyerek 20. yüzyıl Fransız felsefesinde yeni felsefi akımların, özellikle de Bergson'un evrimci idealizminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış olmasıdır.¹⁶⁵

Ravaisson'un felsefi mirasından derinlemesine etkilenen Jules Lachelier, özellikle "*Induction*" ve "*Psychology and Metaphysics*" adlı çalışmalarıyla Yeni Ruhsal Felsefe akımının gelişimine önemli katkılar sağlar. Lachelier, "*Psychology and Metaphysics*" adlı makalesinde, Cousin'in eksik bıraktığı psikoloji ile metafizik arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirerek, felsefenin hem deneysel verilere hem de varoluşun anlamı gibi daha derin sorulara yönelmesi gerektiğini savunur.¹⁶⁶

Lachelier, pozitivismin etkin nedenler ilkesinin gerçekliği tam olarak açıklayamadığını iddia ederek, nihai nedenler ilkesinin de felsefi incelemelerde göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtir. Bu bağlamda, felsefenin sadece bilimsel yöntemlere değil aynı zamanda metafizik bir boyut içeren daha kapsamlı bir yaklaşım benimsemesi gerektiğini savunur. Lachelier'a göre felsefe; insan deneyiminin bütünsel bir anlamını

¹⁶⁴ Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

¹⁶⁵ Gunn, ss. 164-179.

¹⁶⁶ Gunn, ss. 164-179.

aramanın yanında bilimsel bilgi, değerler ve özgürlük gibi temel sorulara cevap veren çok yönlü bir disiplindir. Lachelier'in felsefesi, aslında pozitivistimin indirgeyici yaklaşımına karşı çıkarken aynı zamanda bilimin önemini de vurgulamaktadır. Başka bir deyişle Lachelier, bilimsel bilginin felsefi bir çerçeveye oturtulması gerektiğini ve felsefenin bilimi eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirerek insan deneyiminin bütünsel bir resmini ortaya koymayı amaçlaması gerektiğini savunur.¹⁶⁷

Boutroux'un felsefi çalışmaları, 19. yüzyılın son çeyreğinde bilim, felsefe ve din arasındaki gerilimin yoğunlaştığı bir dönemde ortaya çıkar. Taine'in pozitivist yaklaşımıyla temsil edilen bilimsel determinizm, insanın özgür iradesi, değerlerin nesnelliği gibi temel felsefi sorulara tatmin edici cevaplar sunmakta yetersiz kalır. Bu durum, Fransız düşünce dünyasında bir kriz yaratarak, doğalcılık ve idealizm arasında keskin bir karşıtlık ortaya çıkarır. Bu karmaşık entelektüel ortamda Boutroux, bilimsel bilgi ile ahlaki değerler arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirerek felsefeye yeni bir boyut kazandırır ve özellikle bilimsel determinizmin sınırlarını sorgulayan, insan iradesinin özgürlüğüne dair yeni bir perspektif sunar.¹⁶⁸

Fransız bilim felsefesi geleneğini derinden etkileyen Boutroux, Viyana ve Berlin çevrelerindeki ünlü isimler kadar tanınmasa da Henri Poincaré, Paul Tannery, Jules Tannery ve Édouard Benjamin Baillaud gibi önde gelen bilim insanları üzerinde önemli bir etki bırakarak kendine özgü bir entelektüel çevre oluşturur.¹⁶⁹

Boutroux, mekanikçi, monist ve determinist felsefeye karşı, ruhçu (spiritüalist) ve plüralist bir felsefe anlayışı benimser. Özellikle Henri Bergson ve Poincaré gibi düşünürler üzerinde etkili olan Boutroux, Hıristiyan inancına sahip bir bilim insanı olarak bilim felsefesinin nihai amacının Tanrı'yı anlamaya yönelik olduğunu savunur. Tekçi-evrimci ve mekanikçi felsefeyle mücadele eden Boutroux, farklı varlık düzeylerinin zorunlu olarak tek bir yasaya tabi olmadığını, yani; her düzeyin kendine özgü yasaları olduğunu iddia ederek zorunsuzluk doktrinini geliştirir.¹⁷⁰ Bu zorunsuzluk

¹⁶⁷ Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

¹⁶⁸ Gunn, ss. 164-179.

¹⁶⁹ Brunschvicg, Leon., *La Philosophie d'Emile Boutroux*, Revue de Métaphysique et de Morale, Paris 1922/29, ss. 261-284.

¹⁷⁰ Brunschvicg, ss. 261-284.

kavramı, insan özgürlüğüne olan inancıyla doğrudan ilişkilidir ve Boutroux'a göre bu özgürlüğün kaynağı ve güvencesi Tanrı'dır.¹⁷¹

Boutroux'un felsefi düşünceleri, bilim ve din arasındaki ilişkiyi derinlemesine ele alır ve insanın evrenle olan ilişkisini farklı bir açıdan değerlendirir. Onun zorunsuzluk doktrini, insanın özgürlüğü ve sorumluluğu üzerine düşünmemizi sağlayarak metafiziksel bir boyuta uzanır. Aynı zamanda Boutroux'un felsefesi, bilimin sınırlarını ve insanın bilgiye ulaşma sürecindeki rolünü de tartışır. Boutroux'un düşünceleri, sadece Fransız bilim felsefesi geleneğini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda genel olarak felsefe tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Onun ruhçu ve çokçu felsefe anlayışı, günümüzde hala tartışılan ve incelenen konulardan biridir. Boutroux'un felsefi mirası, bilim ve felsefe arasındaki ilişkiyi anlamamıza ve insanın evren karşısındaki konumunu değerlendirmemize yardımcı olmaya devam eder. Boutroux'un zorunsuzluk doktrini tezini anlayabilmek için öncelikle zorunsuzluğun ne olduğunu, tam olarak hangi düşünceyi ifade ettiğini genel bir perspektif çizerek anlamak durumundayız. Bu bağlamda, zorunsuzluk kavramının felsefe tarihindeki yerini ve çeşitli düşünürler tarafından nasıl ele alındığını genel hatlarıyla incelemek gerekir.

Zorunsuzluk; felsefe sözlüklerinde genellikle zorunluluğun karşıtı olarak tanımlanmaktadır. Goblot'a (1858-1935) göre zorunsuzluk kavramı iki farklı şekilde ele alınabilir. Birincisi zihnin mevcut olmayan veya farklı bir biçimde var olan bir şeyi algılaması durumudur. Bu anlamda zorunsuzluk, düşüncenin sınırlamalarını ve yalnızca belirli bir şekilde kavrayabildiği varlıkları ifade eder. İkincisi ise bir varlığın gerçekte var olmayabilecek veya başka türlü var olabilecek bir nesneyi işaret etmesiyle ilgilidir. Bu perspektifte ise zorunsuzluk varlıkların potansiyel durumlarına ve alternatif olasılıklara dair bir anlayış geliştirmemize yardımcı olur. Bu bağlamda zorunsuzluk kavramı, varlık ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi derinlemesine anlamamıza olanak tanır.¹⁷²

¹⁷¹ Boutroux, Emile, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, (çev. Hasan Katipoğlu), (1.Baskı), MEB, Ankara 1997, s. XVII.

¹⁷² Goblot, Edmont, *Vocabulaire Philosophique*, 6. Ed. A. Colin, Paris 1925, s. 47'den aktaran, Süleyman Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (1. Baskı), ME. Basımevi, İstanbul 1999, s. 298.

Franck, (*Dictionnaire De La Langue Philosophique*)' nde zorunsuz olanın üç belirgin özelliğine dikkat çekmektedir. İlk olarak, zorunsuz olanın yalnızca belli bir biçimde ortaya çıkan ve kaybolan geçici, değişken olguları içerdiğini belirtir. Bu özellik, zorunsuz olanın doğasının geçici ve istikrarsız unsurlar etrafında şekillendiğini vurgular. İkinci olarak, zorunsuz olanın esasen bir süjeye bağlı olan nitelikleri veya özellikleri içerdiğini ifade eder. Daha çok, zorunsuz olan, belirli bir süjenin tabiatını ve karakterini yansıtan her unsuru kapsar. Bu durum, bir varlığın özünü ve niteliklerini tanımlayan önemli bir yönü temsil eder. Üçüncü olarak, Franck'a göre zorunsuz olan, cüzi ve sonlu bir varlık olarak değerlendirilen süjenin kendisini içerir.¹⁷³

Bu durumda bireysel ve sınırlı bir varlığın varoluşunu ve özünü anlamak için zorunsuz olan kavramının kullanımının gerekliliğini ortaya koyar. Franck'ın işaret ettiği bu üç özellik zorunsuz kavramının önemini ve kapsamını açıklamaktadır. Zorunsuz olan, geçici ve değişken unsurları bir süjenin niteliklerini ve bireysel varlığın kendisini içermekle birlikte, bu kavram bireysel varlıkların varoluşuna dair önemli bir düşünsel çerçeve sunmaktadır.¹⁷⁴

Folquie'nin (*Dictionnaire Des Sciences Philologiques*)'nde verdiği tanıma göre ise zorunsuzluk hem meydana gelebilen hem de meydana gelemeyen, daha doğrusu ne zorunlu ne de imkânsız olan bir durumu ifade etmekle birlikte bu durum insan zihnini zorlayan ve düşünmeye sevk eden bir konudur. Yine Foulquie zorunsuzluğun karakterini de zorunlu olmayan ve kendisinde var olma prensibi bulunmayan bir durum olarak tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle zorunsuzluk, belirli bir zorunluluğa bağlı olmayan tamamen özgür ve bağımsız bir durumdur.¹⁷⁵

A. Lalande ise "*Vocabulary Technique et Critique de la Philosophie*" adlı eserinde zorunsuzluğu iki farklı boyutta incelemektedir. Bunlar mutlak zorunsuzluk ve izafi zorunsuzluktur.¹⁷⁶ Ona göre mutlak zorunsuzluk, gelecekte gerçekleşen bir olayın hem gerçekleşmesinin hem de gerçekleşmemesinin eşit oranda mümkün olabileceğini ifade eder. Bu kavram determinizm ve özgür irade arasındaki çatışmayı vurgulamakta önemli

¹⁷³ Franck, *Dictionnaire Des Sciences Philologiques*, s. 308.

¹⁷⁴ Foulquie, *Dictionnaire Des Sciences Philologiques*, s. 473.

¹⁷⁵ Foulquie, s. 473.

¹⁷⁶ Lalande, *Vocabulaire Technique Et Critique De La Philosophie*, ss. 181-182.

bir rol oynamaktadır. Determinist görüşe göre gelecekteki olaylar belirli bir biçimde kaçınılmaz olarak gerçekleşecekken mutlak zorunsuzluk fikri ise her olayın farklı olasılıkları barındırabileceğini savunur. Bu durum insanın özgür iradesinin varlığını destekleyerek, bireylerin seçimlerinin ve eylemlerinin sonuçları üzerinde bir etkiye sahip olabileceğini öne sürer.¹⁷⁷

Diğer yandan izafi zorunsuzluk ise bir olgunun herhangi bir genel kanuna göre zorunlu olmamasını ifade eder. Bu bağlamda izafi zorunsuzluk, bireysel olayların rastlantısallığını ön plana çıkarır ve her bir olayın belirli bir nedensellik zinciri ile açıklanamayabileceğini vurgular. Ancak bazı durumlarda genel kanunlara karşı çıkılabileceğini kabul eder.¹⁷⁸

Bu yaklaşım evrenin belirli bir düzen içerisinde işlediği düşüncesine meydan okumakla kalmaz aynı zamanda rastlantısal olayların varlığını kabul etme fırsatı da sunar. Lalande'in bu tanımları bazı yönleriyle felsefi düşüncede zorunsuzluğun farklı boyutlarıyla ele alınmasına olanak tanımakta ve zorunsuzluk araştırmalarının derinliğini artırmaktadır.¹⁷⁹

Aristoteles (M.Ö. 384-322), zorunlu nedensellik kavramına benzer bir şekilde tesadüf kavramını ele almaktadır. Ona göre tesadüf, sebepsiz ve sebebi belirsiz olan bir olayı ifade eder. Örneğin; pazara alışverişe gittiğinizde uzun zamandır görmediğiniz fakat size borçlu olan bir kişiyle karşılaşmanız ve bu karşılaşmanın ardından ona olan borcunuzu hemen ödemeniz, Aristoteles'in perspektifinden değerlendirilince, tesadüfi ve nedensiz bir olay olarak nitelendirilebilir.¹⁸⁰

Bu görüş rastlantısal olayların ve nedensizlik kavramının derinlemesine düşünülmesine olanak tanır. Aristoteles'e göre tesadüf, belirli bir neden-sonuç ilişkisiyle açıklanamayan beklenmedik bir olaydır. Örnekte verdiğimiz pazarda karşılaşma hadisesi bu durumu açıkça göstermektedir. Ancak Aristoteles'in "nedensiz" dediği olaylar aslında tamamen nedensiz değildir. Onun kastettiği bilinen ve beklenen

¹⁷⁷ Lalande, *Vocabulaire Technique Et Critique De La Philosophie*, ss. 181-182.

¹⁷⁸ Lalande, ss. 181-182.

¹⁷⁹ Lalande, ss. 181-182.

¹⁸⁰ Aristoteles, *Pysique*, II, trad, fr. H. Garteron, ss. 4-6'dan aktaran, Süleyman Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (1. Baskı), ME. Basımevi, İstanbul 1999, s. 301.

neden-sonuç ilişkilerinin dışında kalan, daha ziyade bir dizi koşulun bir araya gelmesiyle ortaya çıkan olaylardır.¹⁸¹

Aristoteles'in tesadüf anlayışı, belirli bir bilgi düzeyine ve perspektife bağlıdır. Bir olay, bir kişi için tesadüfi görünürken başka bir kişi için belirli nedenlerle açıklanabilir olabilir. Bu durum tesadüf kavramının göreceli olduğunu gösterir. Aristoteles tesadüfün evrenin tüm olaylarını açıklamaya yetmeyeceğini düşünür. Doğada belirli bir düzen ve nedensellik ilişkisi olduğunu kabul eder. Ancak bu düzenin her zaman tam olarak anlaşılamayacağını ve bazı olayların tesadüfi olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur.¹⁸²

Aristoteles ayrıca evreni ikiye ayırır: Ay altı âlem ve ay üstü âlem. Ay altı âlem, sürekli değişim ve bozulmaya açık, maddi bir âlemdir. Bu âlemde var olan her şey, oluşum ve yok oluş süreçlerine tabidir. Bu durum Aristoteles'e göre zorunluluktan zorunsuzluğa doğru bir evrimi işaret eder. Ay altı âlemde meydana gelen olaylar ise belirsizdir ve sürekli değişime açıktır. Bu durum nedensellik ilişkilerinin daha karmaşık ve tahmin edilemez olmasına neden olur. Dolayısıyla Aristoteles, doğal olayları mekanik bir düzen içinde açıklamaya çalışır. Ancak aynı zamanda tesadüf gibi belirsizlikleri de hesaba katmak zorunda kalır.¹⁸³

Tesadüf ve zorunluluk anlayışı felsefe tarihinde önemli bir yer tutmakla birlikte Aristoteles'in, bu konudaki düşünceleri hem determinizm hem de indeterminizm tartışmalarına önemli katkılar sağlar. Buna rağmen Aristoteles'in tesadüf anlayışı, modern bilimdeki olasılık ve istatistik kavramlarıyla kıyaslandığında ise oldukça sınırlı çerçevede kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁴

MÖ. 341-270 yılları arasında yaşamış olan Epikür, felsefesiyle bireylerin yaşamlarını anlamlandırma çabalarına önemli katkılarda bulunmuş bir düşünürdür. Epikür, Demokritos'un atomculuk teorisinden farklı bir yaklaşım benimseyerek, atomların hareketleri üzerinde düşündüğü özgür irade ve rastgelelik kavramlarıyla

¹⁸¹ Aristoteles, *Pysique*, s. 301.

¹⁸² Aristoteles, s. 301.

¹⁸³ Bolay, *Aristo Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması*, s. 64.

¹⁸⁴ Bolay, s. 64.

dikkat çeker. Demokritos'un determinist bakış açısına karşılık olarak Epikür, atomların boşlukta hareket ederken belirli sapmalar meydana getirdiğini belirtir ve bu sapmaların bir tür nedensiz olaylar olarak doğabileceğini vurgular. Epikür'ün geliştirdiği bu yaklaşım, Lucretius tarafından "*Clinamen*" olarak adlandırılan bir kavramla temellendirilmektedir. Clinamen, atomların kendiliğinden ve rastgele hareket etme yeteneğini ifade ederken aynı zamanda belirli bir düzende ilerlemeyen, ancak belirsizlik ve spontane olasılıkların da etkili olduğu bir evren anlayışını ortaya koymaktadır.¹⁸⁵

Bu yönüyle Epikür, insanların yaşamlarındaki değişimlerin tesadüfi olabileceğini dolayısıyla belirli bir deterministik düzende sıkışıp kalmadıklarını savunarak özgürlüğe doğru bir kapı aralar. Epikür'ün atomculuk teorisi, evrenin yalnızca mekanik ve belirli bir düzen içinde hareket etmediğini aksine rastgelelik ve özgür iradenin de bu süreçte etkin olduğunu öne sürmektedir. Bu bakış açısı, insanın kendi kaderini belirleme yetisi üzerine derin bir etki yaratmakta; bireylere özgür iradelerini kullanarak yaşamları üzerinde daha fazla kontrol sağlama imkânı sunmaktadır. Bu özgürlük anlayışı, insanın kendi mutluluğunu ve huzurunu arama çabalarına da önemli bir zemin hazırlamaktadır. Epikür'ün atomculuk teorisi, fiziksel gerçekliğin ötesinde bir anlam kazanmakta; insanın düşünsel ve ahlaki özgürlüğünü de derinden etkilemektedir. Atomların rastgele sapmalarının, bireyin yaşamında beklenmedik olayların ve seçimlerin olabileceğini göstermektedir. Bu durum ise insanın özgür iradesini kullanarak mutluluğa ulaşabileceği fikrini desteklemektedir.¹⁸⁶

Modern felsefenin kurucu isimlerinden Descartes (1596-1650), Tanrı'yı tüm varlıkların öz ve varlık kaynağı olarak kabul eder. Varlıkları, özler (metafizik, matematik ve duyuyüstü hakikatler) ve bireysel varlıklar (zihnin dışındaki nesnelere) olmak üzere iki temel kategoride inceler. Tüm özlerin çeşitliliği ve aralarındaki ilişkiler, insan bilgisinin sınırlarını aşar ve hatta Tanrı'nın mükemmelliğiyle çelişmez. Descartes'a göre özler arasındaki bağlantılar, mantıksal çelişmezlik ilkesiyle tam olarak açıklanamaz; zira Tanrı, özleri özgürce yaratmış ve aralarında belirli bir düzen

¹⁸⁵ Pillon, F., *Les Lois De La Nature Selon M.E. Boutroux*, L'Annee Philoosophique, Paris 1907, s. 93 ve Goblot, Vocabulaire S. 119'dan aktaran Süleyman Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (1. Baskı), ME. Basımevi, İstanbul 1999, s. 301.

¹⁸⁶ Pillon, s. 301.

kurmuştur. Böylelikle; bir olayın zorunlu olması, Tanrı'nın varoluşunun zorunluluğundan bağımsız olarak değerlendirilmelidir.¹⁸⁷

Tanrı'nın mükemmellik ilkesi, varlıkların özlerinin zorunlu olarak var olması gerektiği sonucunu doğurur. Ancak bu zorunluluk, tüm varlıkların özlerinin aynı derecede zorunlu olduğu anlamına gelmez. Descartes, maddi varlıkların özlerinin, Tanrı'nın özgür iradesiyle yaratılmış olduğu ve dolayısıyla doğal yasaların zorunlu bir şekilde işlediği bir evrende var olduklarını savunur. Bu bakış açısı, Tanrı'nın hem evrenin yasalarını belirleyen bir güç olduğu hem de özgür bir yaratıcı olarak varlıkların özlerini belirleme yetkisine sahip olduğu teorisini bir araya getirir.¹⁸⁸

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), felsefi düşünceleriyle varlık, nedensellik ve zorunsuzluk konularında derinlemesine bir perspektif sunar. Leibniz'in felsefesi, özellikle monadlar arasında farklı zorunsuzluk türleri olduğuna dair kural koyarken, her monadın kendi içinde bir zorunsuzluk seviyesine sahip olduğunu savunmasıyla öne çıkar. Bu anlayış, Leibniz'in dünya kavrayışının merkezinde yer alan monadların doğasına ve ilişkilerine dair önemli sonuçlar doğurur.¹⁸⁹

Leibniz'e göre monadlar, benzersiz ve bağımsız varlıklar olarak, kendi içlerinde bir zorunsuzluk düzeyi taşırlar. Bu her monadın, doğası gereği belirli potansiyellere, yeteneklere ve imkanlara sahip olduğu anlamına gelir. Ancak bu zorunsuzluk sadece monadın içsel özellikleri ile sınırlı değildir; monadlar arasındaki ilişkilerde farklı bir zorunsuzluk türü de söz konusudur. Leibniz, bu ilişkilerin varlıkların etkileşim biçimlerini belirlediğini ve bu nedenle de varlıklar arası zorunsuzluğun, monadların öz niteliğinden ayrı bir şekilde ele alınması gerektiğini ifade eder. Üstün monadlar, Leibniz'in felsefesinde özel bir yere sahiptir. Bu monadlar, dünyayı ve var olan tüm olayları düzenleyen temel yasaları temsil eder. Burada ise duyarlılık yasalarına dayalı bir zorunsuzluk kavramı ortaya çıkar.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Boutroux, *Des Verietes Eternelles Chez Descarte*, (çev. Canguillem), F. Alcan, s. 75'ten aktaran Süleyman Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (1. Baskı), ME. Basımevi, İstanbul 1999, s. 303.

¹⁸⁸ Boutroux, *La philosophie allemande au XVIIe siècle*, s. 49.

¹⁸⁹ Boutroux, s. 49.

¹⁹⁰ Pillon, *Les Lois De La Nature Selon M.E..Boutorux*, s. 124.

Duyarlılık yasaları, monadların dış dünya ile etkileşimde bulunduğu, algı ve deneyim yaşayarak varlıkları arasındaki ilişkileri şekillendiren temel ilkelerdir. Leibniz bu bağlamda, duyarlılığın a priori formunu oluşturan mekânsal kategoriyi de dikkate alır. Mekânsal kategori, varlıkların olayları algılamasını sağlar ve bu algılar, bireysel monadlar arasındaki ilişkilerin belirleyici unsurlarıdır.¹⁹¹

Leibniz'in zorunsuzluk kavramına getirdiği bu çok boyutlu bakış açısı, varlık ve ilişkilerin karmaşık yapısını anlamamızda önemli bir paya sahiptir. Her monadın içsel zorunsuzluğu, bireyselliğin ötesinde bir evrensellik oluştururken dışsal ilişkilerdeki zorunsuzluk, monadların etkileşimli doğasını açıklar. Bu etkileşimler, dünya üzerindeki olayların meydana gelmesinde oldukça kritik bir rol oynar. Leibniz, böylece, varlıkların sadece bağımsız olarak var olmasının ötesinde birbirleriyle olan ilişkilerinin de düşünsel bir önem taşıdığını vurgular.¹⁹²

Ünlü Alman filozof Immanuel Kant (1724-1804), yılları arasında yaşamış ve modern felsefenin en etkili isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kant'ın felsefesi, özellikle ahlak ve metafizik alanlarında derin izler bırakmakta ve birçok felsefi tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Kant'ın özgürlük kavramına getirdiği yenilikçi yaklaşımlar, onu felsefi düşüncenin önde gelen figürlerinden biri haline getirmiştir. Kant, özgürlüğü zorunsuzluk anlamında değerlendiren bir doktrin geliştirmiştir. Bu bağlamda, Kant'a göre iradenin etkin olduğu fenomenler alemi belirli bir zorunluluğa tabidir; ancak numenler alemi olarak adlandırdığı, insanın kavrayamayacağı metafizik düzlemde, özgürlük ve zorunsuzluk arasında bir ilişki bulunmaktadır. Kant, insanın ahlaki eylemlerinin bu numenler aleminde gerçekleştiğini savunmakta ve bu düzlemde bireyin özgür iradeye sahip olduğunu ileri sürmektedir.¹⁹³

Kant'ın özgürlük doktrini, insanın ahlaki sorumluluğunu ve özgürlüğünü tartışırken önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Onun felsefesi, insanın yalnızca duyular dünyasında değil aynı zamanda metafizik düzlemde de varlık gösterdiğini

¹⁹¹ Pillon, *Les Lois De La Nature Selon M.E. Boutroux*, s. 124.

¹⁹² Pillon, s. 124.

¹⁹³ Goblot, Edmond, *Le Systeme des Sciences*, L. Armond Colin, Paris 1922, s. 190. (not: I) 'dan aktaran Süleyman Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (1. Baskı), ME. Basımevi, İstanbul 1999, s. 304.

vurgular. Bu varlık ile özgür irade arasında bir ilişki kurarak, bireyin ahlaki eylemlerine dair sorumluluğunu derinleştirir. Kant'ın düşünceleri, günümüzde hâlâ aktif bir şekilde tartışılmakta ve üzerinde çalışılmaktadır. Felsefi literatürde özgürlük, ahlak ve insan doğasına dair derinlemesine incelemelere yol açan Kant'ın görüşleri, modern felsefenin temel taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Kant'ın özgürlük anlayışı, çağdaş felsefi düşüncelerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır ve onun felsefi mirası, ahlak felsefesi ve metafizik alanında güncel tartışmalara ilham vermeye devam etmektedir.¹⁹⁴

Auguste Comte (1798-1857), pozitivism felsefesinin önde gelen isimlerinden biri olarak kabul edilen 19. yüzyıl Fransız düşünürü ve sosyoloğudur. Comte, bilimlerin sınıflandırılması konusundaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Özellikle Comte biyolojide gözlemlenen zorunlu bağlantı kavramını ele alır. Comte'a göre, her bilim dalı kendi içinde bir bütünlük oluştururken, diğerleriyle mutlak bir bağımlılık içinde değildir. Bu durum, bilimsel disiplinler arasındaki bağımsızlığı ve farklılaşmayı vurgulayarak, deterministik bir zorunluluk anlayışını reddetmektedir. Dolayısıyla bu durum bilimler arası etkileşimde zorunsuzluğun olabileceği fikrine kapı aralamaktadır.¹⁹⁵

Antoine Augustin Cournot (1801-1877), 19. yüzyılın önemli filozof ve matematikçilerinden biridir. Özellikle "*Şansların ve İhtimallerin Teorisi*" adlı eseriyle olasılık ve tesadüf kavramlarına yaptığı orijinal katkılarla tanınır. Cournot'un tesadüf üzerine geliştirdiği fikirler, felsefe ve bilim dünyasında özellikle de özgür irade ve determinizm tartışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Cournot'a göre, olayların gerçekleşme şekli her zaman zorunlu bir nedensellik zinciriyle açıklanamaz. Bağımsız olayların ve farklı serilerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan beklenmedik sonuçlar, tesadüf olarak adlandırılabilir. Bu tesadüfler, belirli bir neden-sonuç ilişkisine bağlı olmaksızın, olayların seyrinde önemli değişiklikler yaratabilir. Ancak Cournot'un

¹⁹⁴ Goblot, *Le Systeme des Sciences*, s. 304.

¹⁹⁵ Dauriac, Lionel, s. 25. Boutroux, N. *Etudes d. Historie*. s. 203.'ten aktaran Süleyman Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (1. Baskı), ME. Basımevi, İstanbul 1999, s. 304.

tesadüf kavramı, tamamen belirsiz ve kontrol edilemez bir durum olarak anlaşılmalıdır.¹⁹⁶

Tesadüf, daha çok mevcut koşullar altında öngörülemeyen veya olasılık dışı görünen olayların ortaya çıkışı anlamına gelir. Bu durum, olayların zorunluluğunu ortadan kaldırmak yerine, zorunluluk kavramını daha karmaşık bir hale getirir. Cournot'un tesadüf kavramı, özgür irade tartışmalarına da önemli bir boyut katmıştır. Eğer olaylar tamamen zorunlu bir nedensellik zinciriyle belirleniyorsa, özgür irade kavramı anlamsız hale gelir. Ancak Cournot'un tesadüf fikri, olayların seyrinde belirli bir oranda belirsizlik olduğunu göstererek, özgür irade için bir alan açar.¹⁹⁷

Cournot'un fikirleri, felsefede determinizm ve özgür irade gibi temel sorunların yeniden değerlendirilmesine yol açmaktadır. Tesadüf kavramının felsefeye dahil edilmesi, bu alanda yeni tartışmaların doğmasına neden olur. Cournot, bilimsel yöntemlerin sınırlarını ve olasılıkların bilimsel açıklamalardaki rolünü sorgulayarak, bilim felsefesine de önemli katkılarda bulunur. Aslında Cournot'un tesadüf kavramı, felsefe ve bilim dünyasında uzun süredir tartışılan bir konudur ve Cournot olayların zorunluluğu ve tesadüfi oluşumu arasındaki ilişkiyi inceleyerek, bu konuya yeni bir bakış açısı getirmektedir.¹⁹⁸

Lachelier "*Tümevarımın Temeli Hakkında*" adlı tezinde evrensel bir zorunsuzluk anlayışını açıkça benimsemektedir. Lachelier'a göre, nesnelere içinde kendisini yeniden bulmak için kendinden geçen bir düşünce, ahenkten başka bir kanun, güzellikten başka bir ışık tanınmamalıdır. Bu durum aslında evrensel bir zorunluluk değil, varlığın tarifi olabilecek bir durumdur. Diğer bir ifadeyle tabiatın ruhu ve düşüncenin son sözü olan bir tür zorunsuzluktur.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Brunshvieg, Leon, *Le Progres de la Conscience*, 6.II, s. 608'den aktaran A. Lalende, *Lectures Sur La Philosophie des Sciences*, 2. bs. S. 83'ten aktaran R. Blanche, a.g.e., s. 232 v.d' aktaran Süleyman Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (1. Baskı), ME. Basımevi, İstanbul 1999, s. 305.

¹⁹⁷ Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, s. 305.

¹⁹⁸ Bolay, s. 305.

¹⁹⁹ Lachelier, Jules, *Tüme varım Temeli Hakkında*, (çev. Hamdi Ragıp Atademir), ME. Basımevi, İstanbul 1967, s.80. ve *La Nature L. Esprit Diue* (Textes Choisis), Paris 1955, s. 10.'dan aktaran Bolay, 1999, s. 305.

Lachelier, kendi kendine meydana gelen bir zorunluluğa hiçbir değer vermezken, bu durumu tam tersine bir zorunsuzluk olarak açıklamayı tercih eder ve asıl önemli yasanın zorunsuzluk ile açıklanabileceğini iddia eder. Ona göre, zorunsuzluk dediğimiz şey, kaba ve kör bir mekanizmanın aksine bir seçim zorunluluğu sonucu uyuşmasından kaynaklanır ki bu zorunluluk, zorunsuzluğu açıklayan yasadır.²⁰⁰

Lachelier'ın düşünceleri, evrensel zorunluk kavramını sorgulayan ve farklı bir perspektiften ele alan önemli bir yaklaşımı temsil etmektedir. Zorunluluğun zorunsuzluğu açıkladığı ve varlığın derinliklerinde yatan yasaları aydınlattığı fikri, düşünce dünyamıza yeni bir bakış açısı getirmektedir. Lachelier'ın tezi, felsefi düşünceyi zenginleştiren ve evrensel gerçekliğin derinliklerine inmeyi teşvik eden bir katkı sunmaktadır.

2.3.1. Boutroux'un Zorunsuzluk Doktrini

Boutroux'un felsefesi, varlık ve zorunsuzluk arasındaki ontolojik ilişki üzerine derinlemesine bir inceleme sunar. Özellikle zorunsuzluk kavramı, onun düşüncesinin merkezinde yer alır ve bilim felsefesi bağlamında geniş yankı bulur. Boutroux'a göre, bir olgunun belirli bir şekilde ortaya çıkmasının gerekliliği ve alternatif bir durumun eşit derecede mümkün olması tesadüf kavramıyla bağdaşmaz. Bilimsel bilginin amacı, olgular arasındaki nedensel ilişkileri tesadüf unsuru olmaksızın açıklayarak, evrende hükmeden zorunsuzluk ilkesini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Boutroux için tesadüfün bulunmadığı her yerde zorunsuzluk prensibi geçerlidir.²⁰¹

Boutroux, "*Doğa Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*" adlı eserinde zorunsuzluğu kabaca iki kategoriye ayırır. Bunlardan ilki, mantıksal zorunsuzluktur. Bu tür zorunsuzluk, kavramsal ilişkilerin doğasından kaynaklanır ve zihinsel kavramlar ile bilimsel ve doğasal kavramlar arasındaki ayırım üzerinde durur. Boutroux'a göre bu kavramlar, farklı epistemik kategorilere aittir ve analitik bir bütünün parçaları olmaktan çok birbirinden bağımsız ontolojik varlıklara tekabül eder. İkinci olarak ise dışsal zorunsuzluktan bahsetmektedir. Boutroux, doğa olaylarının dışsal bir zorunsuzlukla

²⁰⁰ Lachelier, *Tüme varım Temeli Hakkında*, s. 81.

²⁰¹ Boutroux, Emile, *La Nature et L'Esprit*, (1. Baskı), J. Vrin, Paris 1926, s. 52.

meydana geldiğini savunur ve bu dışsal zorunsuzluğun doğanın kendi yapısına özgü bir özellik olarak kabul edilebileceğini iddia etmektedir.²⁰²

Boutroux “*zorunsuzluk doktrini*” tezinin ilk bölümünde, matematiksel ve mantıksal bağlamda mevcut bir zorunluluğun yerine izafi bir zorunsuzluğun söz konusu daha doğru bir terim olacağından bahseder. Yine aynı tezin ikinci bölümde ise varlık tabakaları arasında sistematik bir geçiş düzeninin olmadığını bunun aksine varlıklar arasında artan bir zorunsuzluğun var olduğunu öne sürer. Bu durum ise zorunsuzluğun varlıklar arasındaki ilişkide; eşit olarak var olmak ya da var olmamak anlamına gelmesidir.²⁰³

Boutroux'a göre zorunsuzluk, varlık hiyerarşisinde çeşitlilik ve eşitsizliklerin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Bu görüş, onun Tanrı'yı en mükemmel ve kusursuz varlık olarak tanımlama çabasıyla doğrudan ilişkilidir. O, diyalektik bir yaklaşımla zorunsuzluğu statik bir varoluş durumu olmaktan ziyade, varlıkların daha yüksek bir düzeye doğru yükselişini temsil eden dinamik bir süreç olarak ele alır. Bu bağlamda, doğal zorunsuzluğun en mükemmel örneği olan Tanrı'yı, bilimin ulaşamayacağı bir noktada konumlandırır. Ona göre bilimsel yöntem, Tanrı'nın mükemmellik ve kusursuzluk sıfatlarını tam olarak kavramakta yetersiz kalmakla birlikte bu konuda eksik bir yaklaşım sunar.²⁰⁴

Boutroux'un a priori düşünmede ve a posteriori akıl yürütmede kökten bir zorunsuzluk fikrini savunması da oldukça ilginç ve derinlemesine incelenmesi gereken bir konudur. Çünkü Boutroux'a göre tabiatta varlık ve kavramlarda zorunsuzluğun hâkim olduğunu öne sürmek, hatta fiziksel olayların mekanik prensiplerinin bile zorunlu olduğunu iddia etmek oldukça cesur bir yaklaşımdır. Bu düşünce ontolojik ve epistemolojik açıdan pek çok tartışmayı beraberinde getirmektedir.²⁰⁵

Özellikle Boutroux'un zorunsuzluk fikrini savunurken temellendirdiği argümanları anlamak konunun bağlamı açısından büyük bir önem arz etmektedir.

²⁰² Bolay, *Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, s. 311.

²⁰³ Bolay, s. 311.

²⁰⁴ Boutroux, Emile, *De La Contingence des Lois de La Nature*, (4. Ed.), F. Alcan, Paris 1902, s. 41.

²⁰⁵ Boutroux, s. 41.

Boutroux'a göre a posteriori akıl yürütmelerde deneysel olarak bilinen maddenin en temel ilişkilerinde dahi kökten bir zorunsuzluğu kabul etmek gerekmektedir. Bu da bize doğa yasalarının ve fiziksel olayların belirli bir determinizme bağlı olmadığını, aksine belirli bir öngörülemezlik ve rastlantısallık içerdiğini göstermektedir.²⁰⁶

Boutroux'un zorunsuzluk fikri, modern bilim ve felsefe açısından da önemli sonuçlar doğurur. Geleneksel bilim belirli bir determinizm ve neden-sonuç ilişkileri üzerine kuruludur. Ancak Boutroux'un öne sürdüğü zorunsuzluk fikri bu deterministik yaklaşımı sorgulamamıza ve doğanın belirli bir öngörülemezlik içerdiğini kabul etmemize zemin hazırlar ve bilimin sınırlarını, olanaklarını yeniden değerlendirmemize olanak tanır. Zorunsuzluk, belirli bir mutlaklık ve kesinlik yerine belirsizlik ve değişkenlik içeren bir düşünce yapısını beraberinde getirir. Aslında bu durum ontolojik ve epistemolojik düzlemde pek çok soruyu da gündeme getirmektedir.²⁰⁷

Boutroux evreni farklı zorunluluk ve zorunsuzluk derecelerine sahip, katmanlı bir yapı olarak ele alır. Ona göre evren; yoklukla özdeş bir niteliksizlikten başlayarak, soyut kavramlardan somut fiziksel gerçekliğe ve nihayetinde düşünen varlıklara kadar uzanan bir hiyerarşiye sahiptir. Bu hiyerarşideki her bir katman, kendine özgü doğa yasalarıyla yönetilir ve bu yasaların zorunsuzluk derecesi katmandan katmana değişmektedir.²⁰⁸

Bu bağlamda, Boutroux'un evren tasavvuru saf zorunluluktan saf zorunsuzluğa doğru bir çeşitlilik sunar. Bu perspektifte, en temel düzeyde herhangi bir belirleyici özelliğe sahip olmayan, varlık ve yokluk sınırlarının belirsizleştiği bir niteliksizlik hali söz konusudur. Bu temel düzeyden yukarı doğru hareket edildikçe, nedensellik ilişkilerinin belirginleştiği, kavramsal yapılarının oluştuğu ve matematiksel sistemlerin şekillendiği daha kompleks varlık tabakaları ortaya çıkar.²⁰⁹

Boutroux'un ontolojik çerçevesinde fiziksel dünya, belirli bir varlık tabakasını temsil eder ve kendine özgü fiziksel yasalarla yönetilir. Canlılar âlemi, fiziksel dünyanın üzerine inşa edilerek daha karmaşık bir varlık düzeyine ulaşır. Bu hiyerarşinin

²⁰⁶ Boutroux, *De La Contingence des Lois de La Nature*, s. 69.

²⁰⁷ Boutroux, s. 69.

²⁰⁸ Boutroux, s. 71.

²⁰⁹ Boutroux, s. 71.

en üstünde ise düşünen varlıklar yer alır. Düşünen varlıklar, diğer varlık tabakalarından farklı olarak, kendi eylemlerini belirleme ve özgür iradeye sahip olma potansiyeline sahiptir. Ona göre, evrendeki her bir varlık tabakasının kendine özgü bir zorunsuzluk düzeyi vardır ve bu düzey; o tabakada geçerli olan doğal yasalarla belirlenir. Alt tabakalar daha yüksek düzeyde deterministik süreçlere tabiyken, üst tabakalar ise doğru orantılı olarak daha fazla indeterministik özellik göstermektedir.²¹⁰

Mevcut bilgi birikimimize göre bilim çoklu disiplinlerden oluşmaktadır. Şu an için tüm disiplinleri kapsayan tek bir, evrensel bilim teorisi henüz oluşturulamamıştır.²¹¹

Boutroux, doğa yasalarının öznel bir inşa sürecinin ürünü olarak, insan zihninin bir yapılandırması olduğunu savunur. Farklı bilim disiplinlerindeki (mantık, matematik, fizik, kimya, biyoloji, psikoloji ve sosyoloji) yasaları inceleyerek, bu yasaların gerçeklikten bağımsız, soyut ve insan yapımı kavramlar olduğunu ileri sürer. Ona göre bunlar, doğa yasalarının dayandığı temel bilimsel yöntem aracılığıyla elde edilen verilerdir. Ancak bu veriler aynı zamanda, bilimsel teorilerin metafizik boyutunu açıklamak için de kullanılmaktadır. Böylelikle, bilimsel bilgi ve metafizik arasında sıkı bir ilişki kurar.²¹²

Her bilim dalı, kendine özgü metodolojisi ile evrenin belirli bir aspekti üzerine odaklanır. İnsanın epistemik merakı, bu çeşitliliği bir bütün olarak kavrama arzusunu doğurur. Boutroux'a göre, insan zihni evrendeki sonsuz çeşitliliği tek bir bütünlük gibi algılar ve bu algı, gözlem ve analiz yoluyla elde edilen verilere dayanır. Bilim, bu çeşitliliği tanımlamak ve sınıflandırmak amacıyla, tüm olguları ortak özelliklere indirgeme eğiliminde olan bir yaklaşım benimser; bu yaklaşım felsefede induktivizm olarak bilinir. Ancak, doğanın sunduğu zengin çeşitlilik, bu indirgemeci yaklaşımın sınırlarını ortaya koyar. Zira her varlık, benzersiz özelliklere sahip olduğundan, tümü tek bir formülde ifade edilemez. $A=B$ gibi basit bir eşitlik, doğanın sunduğu karmaşıklığı ve çeşitliliği yeterince yansıtamaz.²¹³

²¹⁰ Boutroux, *De La Contingence des Lois de La Nature*, s. 31.

²¹¹ Boutroux, s. 31.

²¹² Boutroux, s. 31.

²¹³ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 6.

Temel bilimler olan fizik ve kimya dahi homojen ve basit sistemler yerine, karmaşık ve heterojen yapılara ev sahipliği yapar. Bu durum, determinizm ve indirgemecilik gibi felsefi yaklaşımlarla çelişerek nedensellik ilkesinin evrensel geçerliliği hakkında önemli sorular doğurur. Zira karmaşık sistemlerde, bir olayın sonucu ile nedeni arasında doğrusal bir ilişki kurmak her zaman mümkün değildir. Bu durum, deneysel çalışmalarda belirli bir düzeyde belirsizliğin kaçınılmaz olduğunu gösterir. Boutroux bu tespitten hareketle bilimlerin doğayı anlama çabasında karşılaştığı karmaşıklık ve belirsizliği vurgular. Ona göre doğa olaylarını tek bir bakış açısıyla açıklamaya çalışan indirgemeci yaklaşımlar yerine, çok yönlü ve bütüncül bir yaklaşım benimsenmelidir. Bu perspektif, bilimsel bilginin doğası ve sınırları üzerine derinlemesine düşünmemizi sağlamaktadır. Özellikle kaos teorisi ve karmaşıklık bilimi gibi alanlardaki gelişmeler, Boutroux'un bu görüşlerini deneysel olarak destekler niteliktedir.²¹⁴

Boutroux, doğa yasalarının statik ve belirleyici bir karaktere sahip olmadığını aksine sürekli bir değişim ve yaratıcılık içerdiğini savunur. Özellikle, inorganik maddeden organik hayata geçiş gibi süreçler, bu yaratıcılığın en çarpıcı örnekleri olarak gösterilir. Bu geçiş, basit fiziksel yasalarla tam olarak açıklanamayan bir özgünlük içerir. Boutroux'a göre; hayat ve bilinç gibi olgular, fiziksel dünyanın indirgenemez bir özelliği olarak ortaya çıkar ve bu durum, zihnin "sui generis" bir fenomen olduğunu gösterir.²¹⁵ Bu görüş, doğa yasalarının mutlak ve evrensel olduğu iddiasına karşı çıkarak, hayatın ve bilincin, fiziksel süreçlerin ötesinde bir yaratıcılık boyutunu içerdiğini vurgular. Bu bakış açısıyla, Boutroux, Théodore de Chardin ve Hippolyte

²¹⁴ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 70.

²¹⁵ **Sui generis**, Latince kökenli bir terim olup, "kendi türünün tek örneği" veya "benzersiz" anlamlarına gelir. Felsefede, bu kavram, evrendeki varlıkların ve olayların çeşitliliği ve bireyselliği üzerine yapılan tartışmalarda sıklıkla kullanılır. Özellikle, bir varlığın veya olayın diğer tüm varlıklardan farklılaşan, kendine özgü niteliklere sahip olması durumunu ifade etmek için kullanılır.

Felsefi bağlamda, sui generis kavramı, varlık ontolojisi ve kategorizasyon sorunları ile yakından ilişkilidir. Bir varlığın sui generis olarak nitelendirilmesi, o varlığın mevcut kategorilere tam olarak uymadığı veya yeni bir kategori oluşturmanın gerekliliğini ortaya koyar. Bu durum, geleneksel sınıflandırma sistemlerinin yetersizliğini ve evrenin beklenenden daha karmaşık bir yapıya sahip olabileceğini gösterir. Sui generis kavramı, felsefenin yanı sıra hukuk, biyoloji ve diğer disiplinlerde de kullanılmaktadır. Hukukta, örneğin, bir sözleşmenin sui generis olduğu belirtilerek, o sözleşmenin diğer sözleşmelerden farklı ve özel hükümlere sahip olduğu vurgulanabilir. Biyolojide ise, yeni keşfedilen bir türün sui generis olduğu ifade edilerek, o türün diğer tüm türlerden farklı ve benzersiz olduğu belirtilebilir.

Taine gibi düşünürlerin deterministik görüşlerine karşı alternatif bir perspektif sunmaktadır.²¹⁶

Boutroux zihni, yalnızca biyolojik süreçlerin bir yan ürünü olarak değil evrende yaratıcı bir güç olarak konumlandırır. İnsan eylemlerinin nedensellik ile olan ilişkisini inceleyerek, determinizm ve özgür irade arasındaki gerilimi merkeze alır. Psikolojik süreçlerin, fiziksel dünyadaki nedensellik ilkesiyle tam olarak açıklanamayacak özgün bir niteliğe sahip olduğunu savunur. Bu bağlamda, bilimsel yasaların evreni tam anlamıyla açıklayabileceği iddiasını sorgular. Boutroux'a göre, bilimsel ilkeler, evrenin karmaşık yapısını basitleştirmek için kullanılan araçlardır ve bu nedenle mutlak bir geçerliliği yoktur. Belirli koşullar altında geçerli olan bu ilkeler, evrenin tüm yönlerini kapsayacak bir açıklama sunmaktan uzaktır. Bu perspektif, bilimsel determinizme karşı çıkarken, zihnin özgün ve yaratıcı potansiyelini vurgular.²¹⁷

Boutroux, nedensellik ilkesinin mutlak ve kesin bir açıklama sunmadığını savunur. Her olgunun bir nedeni olduğu gibi, bu nedenin kendisi de daha önceki bir olgunun sonucu olduğundan, nedensellik zinciri sonsuza dek uzanabilir. Bu durum, pozitif bilimlerin ontolojik sorulara verdiği cevapların sınırlı olduğunu gösterir. Bilimsel yöntem, deneysel veriler ve gözlemlenebilir olgulara dayanarak nedensel ilişkileri kurmaya çalışırken, varoluşun nihai anlamı veya ontolojik temelleri hakkında kapsamlı bir açıklama sunmaktan uzak kalır. Boutroux'a göre bilimsel bilgi, doğayı anlamak için gerekli bir araç olsa da varoluşun derinliklerine inmek için yeterli değildir.²¹⁸

Boutroux, doğa yasalarını, evrenin gelişimini sınırlayan zorlayıcı kurallar olarak değil, aksine özgür bir sürecin sonucu olarak görür. Doğal yasalar, bir nehrin yatağını belirleyen akışkan bir sürecin ürünü gibidir. Bu perspektif tesadüf, özgürlük ve yaratıcılığın evrendeki temel güçler olduğunu öne sürer. Kütlelenin korunumu yasası “Hiçbir şey kaybolmaz, hiçbir şey yaratılmaz”²¹⁹ gibi sadece belirli koşullar altında

²¹⁶ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 70.

²¹⁷ Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

²¹⁸ Gunn, ss. 164-179.

²¹⁹ **Lavoisier Yasası** veya diğer adıyla kütlelenin korunumu yasası, kapalı sistemlerde madde miktarının sabit kaldığına dair temel bir bilimsel ilkedir. Bu prensip, maddenin ne yaratılabileceği ne de yok edilebileceği, sadece farklı formlara dönüşebileceği şeklinde ifade edilebilir. Lomonosov ve Lavoisier'in

geçerli olan prensipler, evrenin tüm yönlerini açıklamak için yeterli değildir. Evrim, maddeden ruha doğru ilerleyen bir süreç olarak ele alındığında; bu sürecin her aşamasında yeni ve beklenmedik özelliklerin ortaya çıktığı görülür. Bu durum, doğa yasalarının sabit ve değişmez olmadığını aksine evrenin sürekli değişen ve gelişen yapısıyla uyumlu bir şekilde evrildiğini gösterir.²²⁰

Boutroux, Ravaisson'un sonluluk doktrininden etkilenecek varlıkların belirli bir amaca yönelik olduğunu savunmaktadır. Ancak Boutroux'a göre bu amaç, kesin bir determinizmi gerektirmez. Tam tersine, varlıkların bu amaca ulaşma sürecinde tesadüfi olayların önemli bir rolü vardır. Bu durumu açıklamak için Boutroux, bir geminin limana ulaşma sürecine benzerlik kurar. Geminin hedefi belirli olsa da deniz koşulları ve diğer dış etkenler nedeniyle rota üzerinde değişiklikler olabilir. Benzer şekilde tüm varlıklar, kendi özgün doğaları çerçevesinde belirli bir ideale yönelirler. Bu ideal, varlığın Tanrı'ya benzemeye yönelik bir çabası olarak düşünülebilir. Ancak her varlık türünün bu benzeme çabası, kendi özgün nitelikleri ve sınırlamaları ile şekillenir. Bu nedenle her varlığın ideali, diğer varlıklardan farklı ve özgün bir karakter taşır.²²¹

Boutroux, deterministik bir evren anlayışını reddederek olayların gerçekleşmesinin zorunlu olmadığını iddia eder. Ona göre her olayın gerçekleşmesi, sonsuz olasılıklar kümesi içindeki bir seçimdir. Bu perspektifte bir olayın gerçekleşme olasılığı, diğer olasılıklardan temelde farklı değildir. Bu durum, olayların ardışıklığına farklı bir bakış açısı sunar. Klasik nedensellik anlayışının aksine Boutroux, olayların bir zorunluluk zinciriyle bağlı olmadığını aksine her olayın, belirli koşullar altında ortaya çıkan olası bir sonuç olduğunu öne sürer. Bu yaklaşım, olayların gerçekleşme sürecinde belirsizliğin ve tesadüfün önemli bir rol oynadığını vurgular. Böylece Boutroux, determinizm ve indeterminizm arasındaki gerilimi yeniden değerlendirerek felsefe ve bilimdeki nedensellik tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmaktadır.²²²

bağımsız çalışmalarıyla ortaya konan bu yasa, modern kimyanın temel taşlarından biri olup, maddenin temel nitelikleri ve evrenin işleyişi hakkında derinlemesine düşünmemizi sağlar. Detaylı bilgi için bkz. Antoine Lavoisier – *Traité élémentaire de chimie* Elementary Treatise of Chemistry – Kimyanın Temel Kitabı, <https://hukukbook.com/antoine-laurent-de-lavoisier>.

²²⁰ Gunn, *The Philosophy Of Emile Boutroux*, ss. 164-179.

²²¹ Gunn, ss. 164-179.

²²² Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 10.

Yine Boutroux, nedensellik ilkesinin mutlak ve zorunlu bir ilişkiyi ifade edip etmediği sorusunu merkeze alır. Platon'un mağara alegorisine benzer şekilde Boutroux da olayların birbirini zorunlu olarak takip ettiği iddiasını sorgular. Örneğin, bir gölgenin diğerini takip etmesi gibi olaylar arasında gözlemlenen düzenliliklerin altında yatan zorunlu bir nedensellik mekanizması olduğunu varsaymak gerekmez. Boutroux'a göre olaylar arasındaki ilişkiler, olasılık ve tesadüf unsurlarını da içeren daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu perspektif, varlığın kökeninde zorunlu bir nedensellik ilkesi yerine daha açık uçlu ve belirsiz bir süreç olduğunu öne sürer. Nedensellik zinciri, sonsuz sayıda olası sonuç barındıran bir ağ gibi düşünülmelidir. Bu nedenle bir olayın gerçekleşmesi, diğer tüm olasılıkları dışlayan kesin bir sonuç olarak görülmemelidir.²²³

Sonuç olarak Boutroux, zorunsuzluk teziyle evrenin deterministik bir yapıya sahip olduğu ve tüm olayların önceden belirlenmiş nedenlere dayandığı iddiasını reddederek zorunluluğun aksine özgürlüğün ve tesadüfün varlığına vurgu yapmaktadır. Onun bu yaklaşımı, felsefenin temel sorularından olan ontoloji (varlık felsefesi) ve epistemoloji (bilgi felsefesi) alanlarında yeni tartışmalara zemin hazırlar. Boutroux'a göre varlıklar ve olaylar, belirlenmiş neden-sonuç ilişkileriyle değil aynı zamanda içsel bir özgünlük ve yaratıcılık ile de karakterize edilebilir. Bu bakış açısı ise klasik determinizm anlayışına alternatif bir model sunmakla birlikte hem bilimsel hem de felsefi düşünceye yeni bir boyut kazandırmaktadır. Boutroux'un görüşleri özellikle, yaşamın ortaya çıkışı, bilinç ve özgür irade gibi konularda günümüzde hala tartışılan önemli sorulara ışık tutmaktadır.

2.3.2. Boutroux'un Zorunsuzluk Fikri Hakkında Yorumlar

André Lalande (1867-1963), hocası Boutroux'un "zorunsuzluk" kavramına getirdiği yorumların, dönemin hakim felsefi anlayışından önemli ölçüde ayrıştığını savunur. Lalande'a göre, Boutroux bu kavramı iki temel ekseninde değerlendirir. Birincisi, doğa yasalarının mutlak bir deterministik karaktere sahip olmadığı, aksine insanın bu yasaları yorumlama şekline bağlı olarak farklı biçimlerde ifade edilebileceğidir. İkincisi ise doğa yasalarının belirleyici bir güçten ziyade, fiziksel düzeyden biyolojik ve insani düzeye çıkıldıkça özgürlüğe alan açan bir karakter taşıdığıdır. Bu iki yaklaşım,

²²³ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 28.

Boutroux'u çağdaşlarının büyük bir kısmından ayırmakta ve doğa yasalarının mutlak olduğu yönündeki yaygın inancı sorgulayarak, felsefede determinizm ve özgür irade gibi temel sorunlara yeni bir bakış açısı getirmektedir.²²⁴

Lalande, Boutroux'un özgün zorunsuzluk anlayışını epistemolojiye uygulayarak, bilginin doğası ve sınırları üzerine yeni sorular ortaya atar. Boutroux'un felsefesi, bilginin doğasının ve sınırlarının göreceli olduğu yönünde daha esnek bir epistemolojik çerçeve sunduğundan, bu alanda önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Lalande'a göre özellikle Boutroux'un doğa yasalarının mutlak olmadığı ve insanın bilgi edinme sürecinde aktif bir rol oynadığı yönündeki görüşü, epistemik görecelilik ilkesine dair yeni tartışmaların başlamasına zemin hazırlar.²²⁵

Jean Wahl (1888-1974), Boutroux'un zorunsuzluk tezinden yola çıkarak, bilimsel çalışmaların karşılaştığı üç temel sınırlamayı ortaya koyar. Bu sınırlamalar; bilimsel bilginin doğası, üretim süreçleri ve genel geçerliği hakkında önemli ipuçları sunar. Her bilim dalının kendine özgü ontolojik varsayımları, metodolojik yaklaşımları ve kavramsal çerçevesi bulunması, bilimsel bilginin parçalı ve çok boyutlu olduğunu gösterir. Bu durum, bilimsel realizm ve indirgemecilik gibi yaklaşımların sınırlılıklarını ortaya koyarak bilimsel bilginin göreceli ve bağlamsal olduğunu vurgular. Biyoloji, fizik, sosyoloji gibi farklı bilim dallarının birbirine indirgenemez özgün bir karaktere sahip olması, bilim insanlarının kendi alanlarına özgü soruları sormalarını, farklı perspektiflerden dünyayı incelemelerini ve disiplinler arası çalışmalara açık olmalarını gerektirir.²²⁶

Wahl'a göre bilimsel çalışmalar, genellikle belirli bir olgu veya olay hakkında ortaya atılan hipotezlerle başlar. Bu hipotezler, daha sonra deneyler ve gözlemlerle test edilir. Ya doğrulanır ya da reddedilirler. Hipotezlerin bilimsel süreçteki merkezi rolü, bilimsel bilginin kesin değil sürekli gelişen ve revize edilebilir bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Aynı zamanda bilim insanlarının yaratıcılıklarını kullanarak yeni hipotezler üretmelerine ve bilimsel bilginin sınırlarını zorlamalarına olanak tanır. Bilimsel kanunlar, belirli koşullar altında her zaman geçerli olduğu düşünülen genel

²²⁴ Lalande, *Vocabulaire Technique Et Critique De La Philosophie*, s. 182.

²²⁵ Lalande, s. 182.

²²⁶ Wahl, Jean, *Tableau de la Philosophie Française*, Gallimard, Paris 1962, ss. 111-115.

ifadelerdir. Bu kanunlar, bireysel olaylardan ziyade genel eğilimleri ve düzenlilikleri açıklar. Bilimsel bilginin evrensel geçerliliğe sahip olma çabası, bilim insanlarının farklı kültürler ve coğrafyalarda yapılan çalışmalarla elde edilen bulguları karşılaştırma ve birleştirmelerine olanak tanır.²²⁷

Dolayısıyla, Wahl, Boutroux'da üç tür zorunsuzluk tespit etmektedir. Bunlardan birincisi; bilimsel yöntemin belirli metodolojik sınırlamalar getirdiği ve aynı zamanda araştırmacılara epistemik özgürlük tanıdığı yönündeki çelişkidir. İkincisi ise bilim insanlarının kendi disiplinlerinin belirlediği kavramsal çerçeve ve yöntemlerle çalışmak zorunda olmalarıdır. Bu durum, bir yandan bu çerçeveye bağlı kalmalarını gerektirirken diğer yandan yeni hipotezler üretme, deney tasarlama ve beklenmedik sonuçlarla karşılaşma gibi bilimsel özgürlükleri de beraberinde getirir. Üçüncü olarak; bilimsel bilginin sürekli gelişimi sürecinde özgürlük ile kısıtlama arasındaki dengeyi koruma gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Bilim insanları, hem mevcut bilgiyi aşmak için yeni keşiflere yönelmekte hem de bu bilgilerin doğruluğunu sürekli sorgulayarak bilimsel yöntemin gerektirdiği titizliği gösterme sorumluluğuna sahiptirler.²²⁸

Dominique Parodi (1870-1955) göre Boutroux'un zorunsuzluk kavramı, gerçeğin yalnızca olumsuz bir yönü olarak değerlendirilmekte ve bu durum; özgürlük kavramının olumsuzluğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, üç farklı zorunluluk türüne karşılık üç ayrı zorunsuzluk ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, bilimsel kanunlar ve teoriler, madde ve zihin doğası gereği dayatılmadıkları için zorunsuz kabul edilmektedir. Bu süreç, olayların kavranmasına olanak tanıyan bir ustalıkla gerçekleşir. İkincisi, zihin tarafından oluşturulan doğa yasalarının deneysel olarak kesin bir şekilde doğrulanamaması nedeniyle zorunsuzdur. Üçüncü olarak da mantığın temel kavramlarının ve zihnin kategorilerinin karşılaştırılmaz veya çıkarımsal olarak belirlenemez ve özdeşliğe indirgenemez olduğunu; bu nedenle de zorunlu olamayacaklarını belirtir.²²⁹

Parodi'ye göre Boutroux'un perspektifinden bakıldığında zorunsuzluk kavramı, gerçeğin farklı yönleriyle birlikte düşünüldüğünde önemli bir anlam taşır ve bu konu üzerinde derinlemesine düşünmeyi gerektirir. Bu bağlamda Boutroux'un felsefi

²²⁷ Wahl, *Tableau de la Philosophie Française*, ss. 111-115.

²²⁸ Wahl, ss. 111-115.

²²⁹ Parodi, *En Route D'une Philosophie*, ss. 193-194.

yaklaşımı, zorunsuzluk kavramının farklı boyutlarını anlamak ve değerlendirmek için önemli bir kaynak teşkil eder.²³⁰

Boutroux'un "zorunsuzluk doktrini", Lachelier ve Cousin gibi çağdaşlarının felsefi arayışlarıyla yakından ilişkilidir. Lachelier'nin Cousin'in düalistik ve indirgemeci metafizik anlayışına getirdiği eleştiriler, Boutroux'un daha nüanslı bir epistemolojik çerçeve geliştirme çabalarına zemin hazırlar. Boutroux, Brunschvicg'in de vurguladığı gibi akıl ile deneyim arasındaki diyalektik ilişki üzerinden gerçekliğe ulaşmaya çalışan bir rasyonalizm modelini savunmaktadır. Bu modelde, akıl, nesnel bir şekilde deneyime uygulanarak gerçekliğin sürekli olarak yeniden yorumlanmasına olanak tanıyan esnek bir araç olarak görülür. Boutroux'un bu epistemolojik yaklaşımı, modern bilimlerin sunduğu yeni verilerle uyumlu bir şekilde gelişen ve metafizik sorgulamalara yeni bir boyut kazandıran bir perspektif sunmaktadır. Zorunsuzluk doktrini, doğa yasalarının mutlak ve değişmez olmadığını aksine insan aklının deneyimle olan etkileşimi içinde sürekli olarak yeniden şekillendiğini savunarak, bilimsel bilginin doğasını ve sınırlarını yeniden düşünmeye davet eder.²³¹

Boutroux, Leibniz'in felsefesini, rasyonalizm ile empirizm arasındaki geleneksel ikilemi aşma arayışında bir dönüm noktası olarak değerlendirir. Leibniz'in "*matematiksel metafizik*" olarak adlandırdığı sistem, Descartes'ın rasyonalist ve Aristoteles'in empirik felsefelerini sentezleme iddiasındadır. Monadlar teorisi başta olmak üzere, Leibniz'in özgün kavramları, hem rasyonel bir evren anlayışını benimserken hem de deneyimin epistemolojik önemini vurgulayarak, bilim ve metafizik arasında yeni bir bağ kurmaya çalışır. Bu bağlamda Leibniz'in felsefesi, Boutroux'un "zorunsuzluk doktrini" ile önemli ölçüde örtüşmektedir. Leibniz'in monadları, önceden belirlenmiş bir kozmos içinde hareket eden pasif varlıklar olarak değil kendi içlerinde aktif ve özgür güç merkezleri olarak kavramsallaştırılarak, evrende özgürlüğe yer veren bir ontolojiye işaret eder. Bu durum, Boutroux'un evrenin temelde belirsiz ve sürekli bir

²³⁰ Parodi, *En Qeute D'une Philosophie*, s. 197.

²³¹ Boutroux, Emile, *De l'idée de Loi Naturelle dans la Science et la Philosophie Contemporaine*, (cours de 1892-1893), J. Vrin, Paris 1950, s. 134.

değişim içinde olduğu yönündeki görüşüyle uyumlu bir şekilde deterministik bir evren anlayışına karşı çıkar.²³²

Boutroux, Leibniz'i 17. yüzyıl rasyonalist geleneğinin doğal bir devamı olarak görerek, onun felsefesini Descartes'ın mekanik dünya görüşüne daha kapsamlı bir yorum olarak değerlendirir. Ancak, Leibniz'in felsefesindeki dinamizm ve finalizm gibi kavramların Alman idealist felsefe ile olan iç içe geçmesi, onun sistemini daha spekülatif bir hale getirdiğini savunur. Boutroux'a göre Leibniz'in felsefesi, eğer Fransız entelektüel ortamında gelişmiş olsaydı, Descartes'ın daha katı rasyonalist çerçevesi içinde kalır ve mekanik bir determinizm anlayışına daha yakın bir konuma gelebilirdi. Bununla birlikte Boutroux'un zorunsuzluk doktrini ışığında, Leibniz'in felsefesindeki bu dinamik ve finalistik unsurlar, evrendeki özgürlük ve belirsizlik ilkesiyle bağdaştırılabilir. Leibniz'in monadları gibi kavramlar, evrenin mekanik bir saat gibi işlediği deterministik bir görüşe karşı çıkarak, evrende sürekli bir değişim ve gelişim olduğunu gösterir.²³³

Boutroux, Leibniz'in felsefesini, varlıkların olası tüm hallerinden mevcut durumlarının mantıksal olarak çıkarılabileceği veya mümkün olan ile var olan arasındaki ilişkinin deneysel olarak kanıtlanabileceği bir deterministik çerçeveye indirgeme eğilimindedir. Bu yaklaşım, Leibniz'in olasılık kavramını Aristoteles'in potansiyel kavramıyla, kuvvet fikrini ise Aristoteles'in eylem ve biçim kavramlarıyla eşleştirerek felsefesini daha geleneksel bir metafizik anlayışa entegre etmeye çalışır. Ona göre Leibniz'in monadlar teorisi, her bir monadın kendi içinde aktif ve özgür bir güç merkezi olduğu düşüncesiyle, deterministik bir evren anlayışına meydan okuma olarak kabul edilebilir.²³⁴

²³² Boutroux, Emile, *La Philosophie Allemande au XVIIe Siecle*, (Il s'agit du texte de leçons professées par Boutroux en 1887-1888), Vrin, Paris 1948, ss. 36-45.

²³³ Boutroux, ss. 36-45.

²³⁴ Boutroux, ss. 36-45.

3.BÖLÜM: BOUTROUX' NUN ZORUNSUZLUK DOKTRİNİ ÜZERİNDEN KİŞİ VE TOPLUM ÖZGÜRLÜĞÜNE GEÇİŞ

3.1. Özgürlük Teması

Boutroux'un doğa kanunlarının zorunlu olmadığına dair savunusu, aslında özgürlük anlayışına farklı bir perspektif sunduğu şeklinde yorumlanabilir. Özellikle 1910'da Harvard Üniversitesi'nde verdiği konferansları "*Zorunsuzluk ve Hürlük*" (*Necessity And Liberty*) adıyla kitaplaştırma niyeti ve aynı yıl "*Revue de Metaphysique et de Morale*"de yayımlanan "*Tesadüf ve Hürlük*" (*Coincidence and Freedom*) başlıklı makalesi, bu görüşü destekler niteliktedir. Bu çalışmalarında Boutroux, doğanın kesinlikle belirlenmiş kurallara tabi olmadığı aksine bir ölçüde belirsizliğe ve dolayısıyla özgürlüğe yer veren bir yapıya sahip olduğunu öne sürmektedir.²³⁵

Boutroux, evrendeki deterministik bir zorunluluğun olmadığını aksine belirsizliğin ve dolayısıyla olasılığın varlığını savunarak, özgürlük kavramına yeni bir boyut kazandırır. "Gerginliğin azalan dereceleri" olarak ifade ettiği bu durum, aslında "olumsallığın artan derecelerine" tekabül eder. Bu bağlamda, Boutroux'ya göre doğal dünyada zaten mevcut olan belirsizlik, insan eylemlerinin de kesin bir zorunlulukla belirlenmediğini gösterir. Böylelikle insan özgürlüğünün gerçekleşmesi için evrensel bir zorunluluğu aşma zorunluluğu ortadan kalkar.²³⁶

İnsan özgürlüğü, bireyin kendi iradesiyle hareket edebilme, seçim yapabilme ve yaşamının yönünü belirleyebilme yeteneğini ifade eder. Bu yetenek düşünce, inanç ve eylem özgürlüğünü kapsar ve insanın kendini ifade etmesi, potansiyelini geliştirmesi ve hayata anlam katması için temel bir gereksinimdir. İnsan akıl ve irade gücü sayesinde hem içsel bir özgürlüğe (düşünce ve duygularını yönetme) hem de dışsal bir özgürlüğe (çevreyle etkileşim ve seçim yapma) sahiptir. Özgürlük, sadece bireyin bir hakkı değil aynı zamanda insan olmanın temel bir özelliğidir. Bu nedenle düşünce, inanç ve yaşam

²³⁵ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. XXX.

²³⁶ Sinclair, Mark, *Boutroux ve Bergson Özgürlük ve Olasılık Üzerine*, Oxford Modern Fransız Felsefesi El Kitabı, 2021, s. 2. Bkz. "Bergson delivered his Collège de France lectures without notes, and the transcript of the lectures was made by Professional stenographers for Charles Péguy; on this, see Arnaud François' Introduction to the lectures" (Bergson, 2017, s. 340).

tarzı üzerindeki özgürlük, insanın varoluşsal bir ihtiyacı olarak kabul edilir ve insanlık değerlerinin temelini oluşturur.²³⁷

Gerçekler arasındaki sabit düzene gelince, bunda hiçbir şüphe yoktur; duyular bu türden hiçbir şeyi göstermez. Evreni yöneten şansır, kaderdir ya da bir dizi kaprisli iradedir.²³⁸

Boutroux'a göre Antik Yunan döneminde insanlar, kendi bilinçlerine varıp içinde buldukları koşulları derinlemesine incelediklerinde, kendilerini dışarıdan müdahale edilemez, karşı konulamaz ve "kader" adını verdikleri bir güç tarafından yönlendirilen oyuncaklardan farksız görüyorlardı. Bu inanışa göre mistik buyrukları sorgusuz sualsiz kabul etmek insanın göreviydi ve kaçınılmaz suçların cezasını çekmeye mahkûm oldukları düşüncesi hâkimdi. Ancak zamanla bu inanç ağı altında ezilen insanlar, bu dış güce karşı düşünmeye cesaret etmeye başladılar. Başlangıçta vahşi ve zalimce buldukları bu düşüncüyü sorgulamaya başlayan insanlar, kendi varlıklarının bu dış güçten daha üstün ve daha değerli olduğunu fark ettiler. Önce utanç verici buldukları bu düşünceye şaşırıp daha sonra bu düşünce duvarını yıkmak ve özgürleşmek için çaba gösterdiler. Zamanla bu duvarı yıkmayı başaranlar da artık kanunları koyanın doğa yasaları olmadığını, bunun tam aksine kanunları belirleyen ve yazan varlığın aslında düşünen insan yani kendileri olduğunu anladılar.²³⁹

Bu süreç, insanların kendi özgürlüklerini ve düşüncelerini keşfetmeleri açısından önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir. İnsanların kaderlerini ellerine alıp, özgür iradeleriyle hareket etmeye başlamaları, Antik Yunan düşüncesinde önemli bir dönüm noktası olur. Boutroux, insanın özgürlük bilincine varmasının ardından yeni bir endişenin ortaya çıktığını savunur. İnsan deneyiminin öznel ve nesnel yönleri arasındaki ilişki ve bu ilişkinin bireyin özgür iradesi üzerindeki etkileri, felsefi düşüncenin merkezinde yer alan "İnsan dış dünyadan bağımsız mıdır?" sorusuyla yakından ilişkilidir. İnsan, sadece içsel istek ve tutkularının kölesi midir yoksa kaderin oyuncağı mıdır? sorusu, zihinlerde derin bir karmaşa yaratır. Dışsal baskılardan kurtulmak, içsel özgürlüğe ulaşmak için yeterli midir? Kendi varoluşunun yarattığı sancılar karşısında insan gerçekten özgür olabilir mi? Bu sorular, insanın özgürlük kavramını daha

²³⁷ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 171.

²³⁸ Boutroux, s. 2.

²³⁹ Boutroux, s. 138.

derinlemesine incelemesine ve kendi varlığını daha iyi anlamasına yönelik bir arayışa dönüşür.²⁴⁰

Boutroux'a göre insanın gerçek özgürlüğe ulaşabilmesi için içsel ve dışsal özgürlük arasında bir denge kurması gerekmektedir. Dışsal baskılardan kurtulmak kadar, içsel istek ve tutkuların da kontrol altına alınması önemlidir. Bu denge, insanın hem kendi iç dünyasıyla hem de dış dünya ile uyumlu bir yaşam sürmesini sağlayacak ve böylece gerçek anlamda özgür olmasına olanak tanıyacaktır.²⁴¹

19. yüzyıldan itibaren psikoloji alanında yaşanan hızlı gelişim, insan zihni ve davranışlarının anlaşılması konusunda önemli bir dönüm noktası olur. Boutroux'un da belirttiği gibi, insan davranışlarının belirli bir düzenlilik ve öngörülebilirlik göstermesi, bu davranışların altında yatan psikolojik süreçlerin de evrensel geçerliliği olan yasalara tabi olduğunu düşündürmektedir.²⁴² Geleneksel felsefi tartışmalarda özgür irade ile determinizm arasında var olduğu düşünülen gerilim, psikoloji alanındaki ampirik çalışmaların ışığında yeniden değerlendirilmektedir. Fiziksel dünyada olduğu gibi psikolojik süreçlerin de belirli nedensellik ilişkileri içinde işlediği ve bu ilişkilerin bilimsel yöntemlerle incelenebileceği kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, psikolojiyi diğer bilim dallarıyla benzer bir metodolojik zemine oturtarak, insan davranışlarının daha derinlemesine ve objektif bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.²⁴³

Enerjinin korunumu yasasının evrensel geçerliliği, psikoloji alanındaki çalışmalara da yeni bir perspektif kazandırır. Boutroux, zihinsel süreçlerin incelenmesinde de fiziksel dünyadaki gibi belirli yasalara bağlı olunan bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini savunur.²⁴⁴ Bu görüş, psikolojinin bilimsel bir disiplin olarak kabul edilmesinde önemli bir dönüm noktası olur. Ancak Boutroux'un Kantçı felsefeye olan yaklaşımı, onun bu görüşünü daha karmaşık bir hale getirmektedir. Kant'ın aşkın

²⁴⁰ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 139.

²⁴¹ Boutroux, s. 139.

²⁴² Boutroux, Emile, *De La Contingence Des Lois De La Nature*, (Thèse de doctorat), Edité Par Librairie Germer Baillière, Paris 1874, s. 112.

²⁴³ Boutroux, s. 112.

²⁴⁴ Boutroux, s. 120.

özgürlük kavramıyla bağdaşmayan bir şekilde Boutroux, özgürlüğün ampirik bir olgu olmadığını ancak yine de belirli yasalara tabi olduğunu öne sürer.²⁴⁵

Bu çelişkili görünen yaklaşım, Boutroux'un felsefi düşüncesinin merkezinde yer alan özgürlük ve zorunluluk arasındaki ilişki problemini daha da derinleştirir. 1874'te yayımlanan “*De La Contingence Des Lois De La Nature*” adlı eserinde ortaya attığı bu fikirler, Boutroux'un sonraki çalışmalarında ve derslerinde de sürekli olarak tartışılır. Özellikle “*mutlak özgürlük ile mutlak zorunluluğun nasıl bağdaştırılabileceği*” sorusu, Kantçılık üzerinde önemli etkileri olan bir tartışma konusu olmaktadır.²⁴⁶

İnsan doğasının baskın özelliği hareketsizlik değil, değişim, ilerleme ya da çöküştür ve bu bakış açısından tarih, statik psikolojinin gerekli düzelticisidir. Gerçek insanlık durumu her zaman bir durumdan diğerine geçiştir; en genel psikolojik yasalar insanlığın bir evresine göredir.²⁴⁷

Tarih, insan varoluşunun temelde sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olduğunu göstererek deterministik bir dünya görüşüne meydan okur. Boutroux da bu perspektiften hareketle, bireysel düzeyde ruhun sürekli bir niteliksel değişim süreci içinde olduğunu savunur.²⁴⁸ Bu yaklaşım, zihinsel süreçlerin karmaşıklığı ve öngörülemezliğini vurgulayarak, psikolojideki deterministik açıklamalara karşı bir alternatif sunar. Boutroux'a göre, mutluluk gibi öznel deneyimler bile niceliksel değişimlerle değil niteliksel dönüşümlerle açıklanmalıdır.²⁴⁹

Bu görüş, psikolojideki nedensellik ilkesinin sınırlılıklarını ortaya koyarak, insan zihninin özgünlüğünü ve karmaşıklığını vurgular. Bu bağlamda, Boutroux'un düşünceleri hem tarih felsefesi hem de psikoloji alanında determinizm tartışmalarına önemli bir katkı sunar. Boutroux'un tespit ettiği gibi psikolojik süreçlerde her bir aşama, kendinden önceki aşamadan farklı bir nitelik taşır. Bu durum, fiziksel olaylardaki neden-sonuç ilişkisinin aksine, psikolojik süreçlerin daha karmaşık bir yapıya sahip

²⁴⁵ Boutroux, *De La Contingence Des Lois De La Nature*, ss. 146-150.

²⁴⁶ Sinclair, M. ve D. Whistler, *The Oxford Handbook Of Modern French Philosophy*, Oxford Handbooks, Bölüm 8. (*Boutroux ve Bergson Özgürlük ve Olasılık Üzerine*), Mark Sinclair, 2024, ss. 124-137.

²⁴⁷ Boutroux, s. 123.

²⁴⁸ Boutroux, s. 25.

²⁴⁹ Boutroux, s. 123.

olduğunu gösterir. Bir fikrin ya da duygunun zihinde ortaya çıkışı, tamamen önceden var olan psikolojik durumlarla açıklanamaz. Yeni bir niteliğin ortaya çıkışı, nedensellik ilkesinin ötesinde daha çok bir yaratıcılık ve özgünlük içermektedir. Bu durum, psikolojik süreçlerin deterministik bir yaklaşımla tam olarak anlaşılamayacağını ve zihinsel yaşamın sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olduğunu gösterir.²⁵⁰

Boutroux, “*yaratıcılık*” deneyimini, deterministik bir dünya görüşüne karşı önemli bir delil olarak sunar. Örneğin, bir romanın sonunu hayal ettiğimizde, bu sonucun sadece önceden var olan fikirler veya deneyimlerle açıklanamayacağını belirtir. Boutroux'a göre zihinsel süreçler, belirli bir sonuca zorunlu olarak varan mekanik bir sistemden ziyade, belirsizlik ve rastlantısallık içeren bir alandır. Bu durum, psikolojik fenomenlerin altında yatan radikal bir belirsizliğe işaret eder. Diğer bir ifadeyle gözlemlediğimiz düzenlilik ve sürekliliklerin altında; aslında beklenmedik ve öngörülemeyen durumların ortaya çıkabileceği gerçeği yatar.²⁵¹

Boutroux, özgür irade ile determinizm arasındaki gerilimi; varlık ve olayların ontolojik doğası üzerine yaptığı derinlemesine incelemeyle ele almaktadır. Filozof, özgürlüğe yer açmak için deterministik tabiat kanunlarını askıya almak gerektiğini savunurken aynı zamanda varlık ile olayların birbirinden bağımsız olmadığını, hatta iç içe geçtiğini ileri sürer. Bu çelişkili görünen yaklaşım, Boutroux'un felsefesinin en dikkat çekici yönlerinden biridir. Tabiat kanunları, evrenin düzenli işleyişini sağlayan temel ilkeler olarak kabul edilir. Bu kanunların zorunluluğu, evrende bir düzenin varlığını ve bu düzenin öngörülebilir olmasını garanti eder. Ancak insanın özgür iradesi ve kendi hayatını şekillendirme isteği, bu deterministik bakış açısına meydan okur. Boutroux, bu ikilemde bir denge kurmaya çalışırken, varlığın mutlak bir özgürlüğe sahip olduğunu, olayların ise bu özgürlüğün zorunlu sonuçları olduğunu öne sürer. Bu bakış açısıyla, varlığın sonsuz özgürlüğü ile olayların belirlenmişliği arasında bir çelişki olmadığını aksine bu ikisinin birbirini tamamladığını savunur.²⁵²

Boutroux'a göre varlık mutlak özgürdür ve varlığının görüngeleri zorunlu olarak algılansa da derinlikli bir bakış açısı aslında doğa yasalarının ve varlığın zorunsuz

²⁵⁰ Boutroux, *De La Contingence Des Lois De La Nature*, s. 125.

²⁵¹ Boutroux, s. 129.

²⁵² Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 155.

olduğunu bize gösterir. Bu sayede, olayların mutlak zorunluluğu ile varlığın sonsuz özgürlüğü aynı düzlemde ancak zorunsuzluk ilkesi üzerinden bir arada var olabilir.²⁵³

Boutroux, özgürlük kavramını yalnızca bireyin eylemleriyle sınırlı tutmayarak, insanın karakteri ve yaşam deneyimleriyle olan derinlemesine ilişkisini vurgular. Filozof, her insanın karakterinin ve ruhsal gereksinimlerinin benzersiz bir sistem oluşturduğunu ve bu sistemde her parçanın bütünü tarafından çağrıldığını savunur. Bu bakış açısıyla, özgürlük yalnızca fiillerimizde değil aynı zamanda karakterimizin oluşumunda ve eylemlerimizin potansiyelinde de yatar. Özgürlük, bazen tek bir eylemle kendini gösterirken, bazen de hayat boyu süren bir mücadele ve gelişim süreci içinde ortaya çıkar. Bu bağlamda, özgürlük kavramı sadece bireyin hareketlerinde değil aynı zamanda karakterinde ve yaşamındaki deneyimlerinde de belirleyici olabilir. İnsan, özgürlüğü sayesinde kendini gerçekleştirir, seçim yapar ve bu seçimlerin sonuçları için sorumluluk alır. Özgürlük, yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki düzeyde de önemlidir. İnsanın özgürlüğü, diğer insanlarla ilişkilerinde, toplumda ve dünyada nasıl bir varlık olduğunu belirler.²⁵⁴

Boutroux, felsefi düşüncesinde bireysel özgürlüğün ötesine geçerek toplumun da kolektif bir özgürlüğe sahip olduğunu savunur. Ona göre bireylerin oluşturduğu toplum, bireyin sahip olduğu özgürlükten daha kapsamlı ve derin bir özgürlüğe sahiptir. Bu perspektif, bireysel özgürlüğün önemini vurgularken aynı zamanda toplumsal özgürlüğün de bireysel özgürlük kadar değerli olduğunu ve hatta bireysel özgürlüğün bir tamamlayıcısı olduğunu gösterir. Toplumun özgürlüğü, bireylerin kolektif iradesinin bir yansıması olarak ortaya çıkar ve bu nedenle bireysel özgürlükler ile toplumsal özgürlükler arasında dengeli bir ilişki kurulması gerekmektedir.²⁵⁵

İnsanı sadece maddi bir varlık olarak görmek, onun evrenle olan ilişkisini eksik bir şekilde anlamaya yol açar. Boutroux'a göre insan maddeden etkilenen pasif bir varlık olmaktan öte; maddeyi etkileyen, değiştiren ve hatta şekillendiren aktif bir güce sahiptir. İnsanda eşsiz bir özellik olarak bulunan özgür irade, doğanın yasalarını dahi

²⁵³ Boutroux, s. *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 156.

²⁵⁴ Boutroux, s. 157.

²⁵⁵ Boutroux, s. 158.

değiştirebilecek bir potansiyel içermektedir.²⁵⁶ Bu anlamda insan, maddeye hükmeden, maddi zorunlulukları aşabilen, üstün bir varlık olarak konumlandırılır. İnsanın madde üzerindeki hakimiyeti, insanın potansiyelini ve yaratıcılığını ortaya koyan önemli bir boyuttur. İnsan, doğa ile uyum içinde yaşayarak onu şekillendirme ve dönüştürme gücüne sahiptir. Bu güç, insanın özgür iradesinin ve yaratıcılığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak insanın doğayı kontrol etme yeteneği aynı zamanda büyük bir sorumluluk gerektirmektedir. Bu nedenle insan bu olağanüstü gücünü, doğa ile olan ilişkisinde dengeyi koruyacak şekilde kullanılmalıdır.²⁵⁷

Boutroux ahlak felsefesini, metafizik bir temel üzerine inşa ederek, bu kavramı Tanrı'nın varlığı ve iradesi ile doğrudan ilişkilendirir. Ona göre, mutlak hürriyet ve ahlaki değerlerin kaynağı yalnızca Tanrı'dır. Tanrı, her şeyi yaratan ve yöneten mutlak güç sahibi bir varlık olarak ahlaki normların da belirleyicisidir. Bu bakış açısına göre ahlak, Tanrı'nın iradesine uygun olarak belirlenir ve yaratılanlar arasındaki ilişkileri düzenlemektedir.²⁵⁸

Boutroux ayrıca insan zihnini, alem ile Tanrı arasında bir köprü olarak görür. Zihin, kendi zorunluluk kategorileri içerisinde var olsa da Tanrı'nın soyut fikrine ulaşabilmek için akıl ve iyilik pratiği gibi araçlara ihtiyaç duyar. Bu sayede insan, öznel varlığının farkına vararak Tanrı'ya daha yakın bir ilişki kurabilir. Boutroux'a göre, ahlakın hayatımızı yönlendirmesi için özgür bir varlık olmamız gerekmektedir. Tanrı'ya yaklaşmaya çalışırken, kendi öznel varlığımızın farkına varmamız gerekmektedir. Çünkü Tanrı, yetkin ve zorunlu bir varlıktır.²⁵⁹

Boutroux, Tanrı'ya güç ve sonsuz özgürlük atfeder. Tanrı, kaderin baskısına boyun eğmeyen ve hiçbir etkene bağlı olarak değişmeye maruz kalmayan en üst varlıktır. O, varoluşun kaynağı ve ezeli gücün sahibidir. Pratik bir zorunlulukla değil, mutlak gerçekleştirilmeye layık bir varlıktır. Boutroux'a göre Tanrı, varlıkların özünü ve varoluşunu yaratan bir güçtür. Yüksek varlıkların gücüne sahip olarak alt tabaka varlıkları etkileyip şekillendirme yetisini verir. Bu tanım, Tanrı'nın evreni yaratan,

²⁵⁶ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 160.

²⁵⁷ Boutroux, s. 160.

²⁵⁸ Boutroux, s. 160.

²⁵⁹ Boutroux, s. 160.

şekillendiren ve kontrol eden bir güç olduğunu vurgular. Boutroux'un felsefesi, Tanrı'nın her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen bir varlık olduğunu öne sürer. Tanrı'nın varlığı, evrenin düzenini ve uyumunu sağlayan bir ilke olarak kabul edilir.²⁶⁰

Boutroux, oldukça ilginç bir şekilde, insanın da Tanrı'ya bazı yönleriyle benzeyebileceğini iddia eder. İnsanın duygu, düşünce ve irade gibi yönleri sembolik olarak Tanrısallığın birer yansımasıdır. Boutroux'a göre, tüm evren Tanrı'nın varlığının bir taslağıdır ve bu nedenle insanın sınırları ölçüsünde Tanrı'ya benzeyebileceği düşünülmektedir.²⁶¹ Bu görüş, Tanrı'nın iyilik ve güzelliğin mutlak kaynağı olduğu varsayımından hareketle, evrendeki tüm olumlu niteliklerin Tanrı'nın bir yansıması olduğunu öne sürmekten oluşmaktadır. Ancak bu iddia, teolojik ve felsefi açıdan derin tartışmalara yol açmaktadır. İnsan doğasının Tanrı'ya benzetilebilirliği, yüzyıllardır süregelen ve farklı disiplinlerde çeşitli yorumlara konu olan bir meseledir. Özellikle, Tanrı'nın sınırlı bir varlık olan insanın zihninde ve deneyiminde nasıl temsil edilebileceği sorusu, bu tartışmaların merkezinde yer almaktadır.

Boutroux'un ahlak felsefesinin, “zorunsuzluk doktrini” bağlamında insan özgürlüğüne daha geniş bir alan açmayı hedeflediğini ve metafizik bir sistem üzerine kurulu olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü bu sistemde özgür irade kavramı, Tanrı'nın iradesi ile olan ilişki bağlamında yeniden değerlendirilmekte ve insan varoluşunun anlamı, tamamıyla bu ilahi ilişki üzerinden sorgulanmaktadır. Boutroux mutlak güç ve hürriyete sahip olan Tanrı'yı, evrenin yaratıcısı ve düzenleyicisi olarak görmektedir. Ona göre insan ise sadece Tanrı'nın imgesi olarak yaratılıp Tanrı'ya benzemeye çalışan bir varlıktır.²⁶² Boutroux bu iddiasını şöyle bir örnekle açıklamaya çalışmaktadır.

Eşyanın akışı bir gemiye benzetildiğinde, kaptanın ilk olarak dikkat etmesi gereken noktanın karşısına çıkabilecek kayalardan sakınmak ve olası fırtınalara karşı koyabilmek olduğu açıktır. Ancak geminin ve kaptanın asıl amacının ilerlemek ve hedefine ulaşmak olduğu unutulmamalıdır. Gemi ve gemide bulunan tüm işçilerin, belirlenen hedefe ulaşma konusunda özgür iradeleri vardır. Bu özgürlük, onların hedefe ulaşma konusunda kararlılıkla hareket

²⁶⁰ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 166.

²⁶¹ Boutroux, s. 168.

²⁶² Boutroux, s. 169.

etmelerini sağlar. Ancak, okyanusun gücü karşısında insanın zayıf olduğu bir gerçektir. Bu durumda insanın akli ve organizasyon yeteneği, bu dezavantajı lehine çevirebilir.²⁶³

İnsanın irade özgürlüğü, tıpkı fırtınalı denizlerde seyreden bir gemi gibi karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmek için güçlü bir rüzgâr gibidir. Bu özgürlük, insanın hayat yolculuğunda kendi rotasını çizmesine ve hedeflerine ulaşmasına olanak tanır. Boutroux'ya göre, varlıkların tek amacı sadece çevresel koşullara uyum sağlamak değildir. Her varlığın, kendine özgü bir ideal ve Tanrı'ya yaklaşma çabası vardır. Bu ideal, her varlık için farklılık göstermekle beraber her birinin kendine has bir doğası bulunmaktadır. Tıpkı farklı çiçeklerin aynı güneşe doğru açması gibi her varlık kendi doğası doğrultusunda Tanrı'yı taklit eder. Bu durum, her varlığın benzersiz ve özgün olduğunu gösterir. Ona göre insan da bu özgünlüğünü keşfederek ve potansiyelini en üst düzeye çıkararak hem kendi mutluluğunu bulabilir hem de Tanrı'ya daha da yaklaşabilir.²⁶⁴

Boutroux ayrıca insanın psikolojik yapısını merkeze alıp, çarpıcı tespitlerde bulunur. Ona göre, insanın temel dürtülerinden biri olan kendi çıkarını gözetme eğilimi, bireyi belirli bir ölçüde kendi doğasının bir esiri haline getirmektedir. Bu durum, insan iradesinin dışsal etkenler ve maddi koşullar tarafından şekillendirildiğini gösterir. Ancak Boutroux, insanın bu durumu aşarak özgürlüğün kaynağına doğru yükslebileceğini ve içsel bir dönüşüm gerçekleştirebileceğini ileri sürer. Bu yükseliş, kanunlara, yasalara ve toplumsal vicdanın erdemlerine değer vermekle başlar. Toplum içinde yaşamak, insanın özgürlüğünü geliştirmesi için önemli bir fırsattır. Toplumsal normlar, değerler ve beklentiler, bireyin özgürlük alanını şekillendirirken, aynı zamanda bu alanı genişletmek için de bir zemin sunar. Bu bağlamda, toplum, insan özgürlüğünün hem bir sınır hem de bir destek noktasıdır. İnsanın toplumsal rolleri, ilişkileri ve etkileşimleri, özgürlük anlayışını derinlemesine etkileyen unsurlardır.²⁶⁵

Boutroux özgürlüğü, hem bireyin iç dünyası (ruh) hem de dış dünyası (tabiat) üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Bu özgürlük, insanı doğal bir şekilde topluma bağlarken aynı zamanda bireyin bencil dürtülerini kontrol altına almasına yardımcı olur.

²⁶³ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 169.

²⁶⁴ Boutroux, s. 170.

²⁶⁵ Boutroux, s. 174.

Başkalarının iyiliği için çaba göstermek, bireyin içsel çatışmalarını azaltır ve ona daha derin bir tatmin duygusu verir. Bu durum, bireye sadece kendi benliğine değil aynı zamanda doğa üzerinde de bir hakimiyet duygusu kazandırır. İnsan, doğayı şekillendirerek ve kontrol altına alarak bu hakimiyet duygusunu pekiştirir. Tüneller açmak, setler inşa etmek gibi büyük projeler, insanın doğa üzerindeki gücünü gösterir. Ancak bu hakimiyet duygusunun kökeninde sadece doğayı kontrol etme arzusu değil aynı zamanda başkalarının iyiliği için duyulan bir sorumluluk da yatar. Bu iki çelişkili görünen dürtü, insanın özgürlük anlayışında bir arada var olur.²⁶⁶

Boutroux, bilimsel determinizmin evrene ilişkin tek açıklama olmadığını savunarak, insan özgürlüğüne ve ahlaki değerlere yer açan bir felsefi çerçeve sunar. Bilimsel bilginin evrensel geçerliliğini reddetmese de insanın yalnızca doğal yasalar tarafından belirlenen bir varlık olmadığını aynı zamanda kendi eylemlerinin sorumluluğunu taşıyan özgür bir varlık olduğunu vurgular. Bu perspektifte, Boutroux, insan davranışlarının temelde biyolojik veya çevresel determinasyonlarla değil, insanın özgür iradesiyle şekillendiğini savunur. Böylece, dini ve ahlaki değerlerin kökenini, dışsal zorunluluklarda değil insanın içsel özgürlüğünde bulur.²⁶⁷

Ayrıca Boutroux varlıkları bir hiyerarşi içinde ele alarak, özgürlüğün bu hiyerarşideki yerini ve önemini vurgular. Ona göre, varlıklar aleminde yukarı doğru çıktıkça, maddi determinizmin etkisi azalırken özgürlüğün alanı genişler. Bu hiyerarşinin zirvesinde yer alan insan, şuurlu bir varlık olarak en yüksek düzeyde özgürlüğe sahiptir. Boutroux, "*kendiliğindenlik*" kavramını kullanarak bu hiyerarşiyi açıklar.²⁶⁸ Alt seviyedeki varlıklar, belirli bir amaçsızlık içinde hareket ederken insan kendi eylemlerinin sorumluluğunu alır ve geleceğini şekillendirme gücüne sahiptir. Bu durum, insanın özgür iradesinin bir göstergesidir. İnsan, şuurlu bir varlık olarak, diğer varlıklardan farklı bir özgürlük düzeyine sahiptir. Bu özgürlük, insanın kendini geliştirme ve daha yüksek bir amaca ulaşma potansiyelini ifade eder. Boutroux'a göre insanın özgürlüğü, dini ve ahlaki yaşantının temelini oluşturur. Zira, ahlaki değerlere

²⁶⁶ Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, s. 176.

²⁶⁷ Boutroux, *De La Contingence Des Lois De La Nature*, ss. 138-139.

²⁶⁸ Boutroux, s. 167.

bağlılık ve dini inançlar, ancak özgür bir iradeye sahip bir varlık tarafından tam anlamıyla kavranabilir ve benimsenebilir.²⁶⁹

Boutroux, özgürlüğü soyut bir kavram olarak değil insan hayatının merkezinde yer alan hem bireysel hem de toplumsal bir deneyim olarak görür. Ona göre, özgürlük sadece düşüncelerde değil aynı zamanda eylemlerde de somutlaşmalıdır. Bu bağlamda, özgürlük, insan varoluşuna anlam kazandıran temel bir değerdir. Boutroux'un özgürlük anlayışı, Tanrı ve ölümsüzlük gibi metafizik kavramlarla da yakından ilişkilidir. Bu kavramlar, insana özgürlüğünü kullanma konusunda bir amaç ve yön verir. Tanrı inancı, insana evrensel bir ahlak düzeni ve sonsuz bir varoluş vaadi sunarak, özgürlüğün sınırlarını belirlerken aynı zamanda onu sonsuzluğa açar. Ölümsüzlük inancı ise insanın dünya hayatındaki eylemlerinin ebedi sonuçları olacağı düşüncesini ortaya koyarak, özgürlüğün sorumluluğunu vurgular. Boutroux, özgürlüğün sadece bireysel bir hak değil aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk olduğunu belirtmektedir. Bireyler, kendi özgürlüklerini kullanırken diğerlerinin haklarına saygı göstermeli ve toplumun genel iyiliğini gözetmelidir. Bu anlamda, özgürlük, bireysellik ile toplumsal sorumluluk arasında bir denge kurmayı gerektirir.²⁷⁰

Boutroux, "*Çağdaş Felsefede İlim ve Din*" (Science And Religion In Contemporary Philosophy) adlı eserinde, insan ilişkilerinde hoşgörünün önemini vurgulayarak bu kavramı başkalarına duyulan saygı ve hürriyetle ilişkilendirir. Ancak bu önerme daha derinlemesine incelendiğinde bazı sorular karşımıza çıkar. Örneğin, Boutroux'un herkesin hürriyetinin eşit değerinde olduğu iddiası, ilk bakışta çekici gelse de gerçekliğin karmaşık yapısı karşısında yetersiz kalmaktadır. Zira hürriyet, bireyin sahip olduğu bilgi, deneyim, değerler ve inançlar gibi içsel faktörlerle yakından ilişkilidir. Bu durumda, her bireyin hürriyeti aynı ölçüde kısıtlanabilir veya genişletilebilir mi sorusu akla gelmektedir.²⁷¹

Bazı hürriyetler, diğerlerinden daha temel veya daha önemli görülebilir. Örneğin, düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü gibi temel haklar, diğer hürriyetlere göre daha üstün bir konumda değerlendirilebilir. Benzer şekilde, doğru ve yanlış, iyi ve kötü gibi

²⁶⁹ Boutroux, *De La Contingence Des Lois De La Nature*, s. 167.

²⁷⁰ Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, s. 27.

²⁷¹ Boutroux, s. 451.

kavramların göreceliliği de göz ardı edilemez. Günümüzde bilgi birikimimiz artmasına rağmen, hala kesin bir bilgiye ulaşamadığımız birçok alan bulunmaktadır. Bu durumda, farklı görüş ve inançlara hoşgörülü olmak önemlidir. Ancak bu hoşgörü, her türlü görüşe eşit değerde yer verme anlamına gelmemelidir. Yanlış ve zararlı fikirlerin yayılmasına izin vermek, toplumun zararına olabilir.²⁷²

Boutroux'un hoşgörüünü yalnızca bir “istemek” veya “istememek” eylemine indirgemesi, bu karmaşık etik ilkenin nüanslarını göz ardı etme eğilimindedir.²⁷³ Hoşgörü, bireysel bir tercih olmaktan öte, toplumsal bir zorunluluk ve etik bir imperatiftir. İnsanlar arasındaki hoşgörü, sadece barışçıl bir birlikte yaşamayı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumların gelişimi ve ilerlemesi için de temel bir zemin oluşturur. Bu bağlamda, hoşgörü zayıflık veya pasiflikle eş anlamlı olarak değerlendirilmemelidir. Aksine, yanlışlara karşı durma ve haksızlıklara müdahale etme eylemi de hoşgörünün ayrılmaz bir parçasıdır.²⁷⁴

Boutroux'un hoşgörü ve hürriyet kavramlarına dair görüşlerinin daha kapsamlı bir analizi, bu iki temel değer arasındaki karmaşık ilişkiyi aydınlatmaya katkı sağlayabilir. Hoşgörü ve hürriyetin birbirini tamamlayan ve sınırlayan yönlerini anlamak için bireyin psikolojik yapısı, toplumsal normlar, tarihsel süreçler ve siyasi iktidar gibi çok boyutlu bir inceleme gerekmektedir. Bu çerçevede yapılan çalışmaların, sadece teorik tartışmalarla sınırlı kalmayıp, pratik uygulamalara da yön vermesi büyük önem taşımaktadır. Çeşitliliğin ve farklılıkların hâkim olduğu günümüz dünyasında, hoşgörü ve saygı temelli bir birlikte yaşama kültürü inşa etmek hem bireysel hem de toplumsal refahın vazgeçilmez bir koşuludur.²⁷⁵

3.1.1. Tesadüf ve Özgürlük

Boutroux, bilimsel determinizm ile insanın özgür iradesi arasındaki gerilimi, şans ve özgürlük kavramları üzerinden ele alır. Bilimsel yöntem, doğanın karmaşıklığını basitleştirerek genel geçer yasalar ortaya koymayı amaçlar. Ancak Boutroux'a göre bu

²⁷² Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, s. 451.

²⁷³ Boutroux, s. 451.

²⁷⁴ Boutroux, s. 451.

²⁷⁵ Boutroux, s. 451.

indirgemeci yaklaşım, doğanın tüm zenginliğini ve belirsizliğini yansıtmakta yetersiz kalır. Bilimsel yasaların, genellikle zorunluluk karakterinde ve belirli koşullar altında her zaman aynı sonuçları üreteceği varsayılır. Örneğin, enerjinin korunumu yasası gibi fiziksel yasalar, yüksek bir kesinlikle ifade edilir. Ancak biyolojik ve sosyal sistemlerde gözlemlenen olaylar, bu kadar kesin ve öngörülebilir değildir. Örneğin, evrim süreci veya insan davranışları, çok sayıda değişkenin etkileşimine bağlı olarak ortaya çıkan karmaşık ve belirsiz süreçlerdir. Bu durum, bilimsel determinizmin sınırlarını ortaya koyar ve şansın ya da diğer bir deyişle öngörülemeyen olayların, doğada önemli bir rol oynadığını gösterir.²⁷⁶

Boutroux, bilimsel bilginin olasılıklara dayalı olduğunu kabul etmekle birlikte, bu durumun insan zihni için tatmin edici olmadığını savunur. İnsan zihni, sadece olasılıkları değil aynı zamanda bu olasılıkların altında yatan nedenleri ve anlamları da araştırma eğilimindedir. Bu nedenle, bilimsel bilgi insanın varoluşsal sorularına cevap verebilmek için metafizikle bir araya getirilmelidir.²⁷⁷

Boutroux, bilimsel yöntemin doğa olaylarını belirli yasalar çerçevesinde açıklamaya odaklandığı ve rastlantısallığı dışladığı yönündeki görüşüyle bilim felsefesinde önemli bir tartışma başlatmıştır. Bu yaklaşım, bilimsel bilginin doğası ve sınırları üzerine derinlemesine düşünmemizi sağlar. Bilim, gözlem, deney ve mantıksal çıkarım gibi yöntemlerle elde edilen ampirik verilere dayanır. Bu süreçte doğadaki düzenlilikler ortaya çıkarılarak olaylar tahmin edilmeye ve hatta kontrol edilmeye çalışılır. Ancak Boutroux'a göre; bilimsel yöntemin bu indirgeyici yaklaşımı, belirli sınırlamalar da beraberinde getirir. Gözlemlenebilir ve tekrarlanabilir olaylara odaklanan bilim, rastlantısal görünen olayları açıklamada yetersiz kalır. Bu durum, bilimsel bilginin kapsamını sınırlar ve doğanın tüm karmaşıklığını kavramamızı engeller. Öte yandan rastlantısallığın dışlanması, bilimsel bilgilere daha yüksek bir güvenilirlik kazandırır. Belirli yasalar çerçevesinde yapılan açıklamalar, daha tutarlı ve genel geçer sonuçlara ulaşılmasını sağlar.²⁷⁸

²⁷⁶ Boutroux, *Hasard Ou Liberté?*, ss. 137-146.

²⁷⁷ Boutroux, ss. 137-146.

²⁷⁸ Boutroux, ss. 137-146.

Boutroux, biyolojik evrim sürecinde gözlemlenen ani mutasyonların mevcut bilimsel teorilerle tam olarak açıklanamadığına dikkat çekerek bilimsel yöntemin sınırlarını sorgular. Ona göre bu tür olaylar, biyolojik sistemlerin evriminde rastlantısallığın önemli bir rol oynadığını gösteren güçlü bir kanıttır. Boutroux, deterministik yasaların yanı sıra rastlantısallığın da biyolojik süreçlerin ayrılmaz bir parçası olduğunu savunur. Doğanın karmaşıklığı ve çeşitliliği göz önüne alındığında, tüm olayların belirli yasalarla açıklanabileceği iddiası oldukça iddialıdır. Bazı olaylar, mevcut bilimsel bilgi çerçevesinde rastlantısal gibi görünse de ileride keşfedilecek yeni teorilerle farklı bir perspektifte değerlendirilebilir. Bu nedenle, Boutroux bilim insanlarının, rastlantısallığı reddetmek yerine, bu olguyu daha iyi anlamak için yeni yöntemler ve kuramlar geliştirmeleri gerektiğini vurgular.²⁷⁹

Boutroux'un "*Tesadüf ve Özgürlük*" makalesinde ifade ettiği gibi evren, insan zihninin tasavvur edebileceğinden çok daha zengin ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Ona göre bu durum, felsefe disiplininde de kendini göstermektedir. Düşünürler, evrenin derinliklerinde henüz keşfedilmemiş sayısız gizem olduğunu kabul ederler. Bilge bir düşünür, mucize olarak nitelendirilen olağanüstü olayların gerçekleşme olasılığını göz ardı etmez. Ancak bilim, bu tür olayları doğal süreçlerin bir sonucu olarak açıklamaya çalışır. Örneğin, tıbbi bir mucize olarak değerlendirilen bir durum bile henüz tam olarak anlaşılmamış bilimsel mekanizmaların bir ürünü olabilir. Ona göre bilim, tesadüfi olaylara yer vermeksizin evrendeki her olayın bir nedeni olduğunu varsayar. Bilimin amacının gözlemlenebilir olguları sistematik bir şekilde açıklayarak doğa yasalarını ortaya çıkarmak olduğunu vurgular.²⁸⁰

Boutroux'a göre tesadüf, önceden tahmin edilemeyen ve belirli bir neden-sonuç ilişkisine bağlanamayan olaylardır. Bilimsel yöntem, genellikle belirli hipotezleri test etmeye ve nedensel ilişkileri ortaya çıkarmaya odaklanırken tesadüf, bu yöntemin ötesinde yeni sorular ve perspektifler sunarak bilimsel keşifleri besler. Tesadüf, hayal gücünü harekete geçirir ve disiplinler arası bir yaklaşımı teşvik eder. Farklı disiplinlerden gelen araştırmacılar, farklı bakış açıları ve yöntemlerle tesadüfi olayları değerlendirerek daha bütüncül bir anlayışa ulaşabilirler. Tarihteki birçok önemli keşif,

²⁷⁹ Boutroux, *Hasard Ou Liberté?*, ss. 137-146.

²⁸⁰ Boutroux, ss. 137-146.

beklenmedik tesadüfler sayesinde gerçekleşmiştir; örneğin, penisilin keşfi gibi... Boutroux'un görüşleri, tesadüfün sadece beklenmedik sonuçlar doğurmakla kalmayıp aynı zamanda bilimsel merakı canlı tutarak insanlığın bilgi sınırlarını genişlettiğini göstermektedir.²⁸¹

Boutroux, insanın özgür iradesinin, hayatındaki rastlantısal olaylardan daha belirleyici bir rol oynadığını savunarak bu konuda önemli tespitlerde bulunur. İnsana özgü yaratıcılık yeteneğinin, bireyin dehasını tam anlamıyla ortaya koyduğunu ve bu yaratıcı sürecin, dışsal koşulların belirlediği sınırlamalarla tam olarak açıklanamayacağını belirtir. Ancak, eserlerinde dehasının ortaya koyduğu yaratıcılığın, başlangıçta mevcut olan çeşitli unsurlar ve yöntemler arasından seçim yaparak şekillendiğini de vurgular.²⁸²

Aslında Boutroux şans ve özgürlük kavramlarını birbirine bağlar. Ona göre şans, insanın özgür iradesinin bir ön koşuludur. Eğer her şey önceden belirlenmiş olsaydı insanın özgürce seçim yapma imkânı olmazdı. Ancak şansın varlığı, insanın eylemlerinin sonuçlarını tam olarak tahmin edilemeyeceği anlamına gelir ki; bu durum insanın özgür iradesini kullanırken belirli bir risk alması gerektiğini de bizlere göstermektedir.²⁸³

Boutroux, insanın yaratıcı etkinliğini özgür iradeyle doğrudan ilişkilendirir ve bu etkinliğin, toplumun maddi koşulları kadar idealist, dini, siyasi, estetik, ahlaki ve sosyal hedefler gibi soyut ve değer odaklı amaçlar tarafından da şekillendiğini vurgular. Ona göre özgürlük, bu yaratıcı sürecin bir yansıması olmakla birlikte, yalnızca güç gösterisi amacıyla değil, aynı zamanda toplumsal düzenin kurulması ve iyileştirilmesi gibi daha üstün amaçlara hizmet eder. Bu bağlamda, insanın yaratıcılığı statik bir sonuç değil, dinamik bir süreç olarak ele alınmalı; bu süreçte bireyin bilinçli benliği hem yaratıcı etkinliğin ürünü hem de itici gücü olarak önemli bir role sahiptir. Bu durum, insanın

²⁸¹ Boutroux, *Hasard Ou Liberté?*, ss. 137-146.

²⁸² Boutroux, ss. 137-146.

²⁸³ Boutroux, ss. 137-146.

derinliklerindeki içsellik ve zeka gibi niteliklerin, özgürlük zemini üzerinde yaratıcı sürecin hem kaynağı hem de sonucu olduğunu ortaya koyar.²⁸⁴

Boutroux "*Tesadüf Mü Özgürlük Mü?*" makalesinde, insan varoluşunun düzen ve yaratıcılık arasında sürekli bir gerilim içerisinde olduğunu öne sürer. Ona göre yaratıcı etkinlik, soyut felsefi bir perspektiften ele alındığında olasılıklı bir evrende insan deneyiminin duygu, düşünce ve eylemin sürekli bir akış içerisinde olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Özellikle objektif ve maddi gerçekliğin belirlenmiş sınırları, öznel ve içsel özgürlüğün önemini daha da belirgin kılar. Bu bağlamda, bilimsel keşiflerin kaynağı yalnızca maddi dünyadaki potansiyel yasalar değil aynı zamanda insan bilincinin tesadüfi unsurlara dayalı yaratıcı potansiyeli olarak da değerlendirilmesi gerektiğini vurgular.²⁸⁵

Boutroux, bilimin doğayı evrensel yasalar çerçevesinde açıklama çabasına rağmen, bu yasaların doğanın tüm yönlerini kapsamlı bir şekilde açıklayıp açıklayamadığı sorusunun hala felsefi tartışmaların merkezinde yer aldığını belirtmektedir. Bu durum, aslında doğanın yalnızca mekanik bir sistem olarak değil aynı zamanda tesadüfün de önemli bir rol oynadığı bir yaratıcı süreç olarak ele alınması gerektiğini gösterir. Boutroux'a göre insan özgürlüğü, rastlantısallıktan ziyade daha belirleyici bir faktördür ve bu özgürlük, bireyin içsel dünyasındaki duygu ve düşüncelerle doğrudan ilişkilidir.²⁸⁶

3.1.2. Olasılık ve Hareket

Boutroux, olasılığın statik bir kavram olmadığını aksine hareket ve eylemle iç içe olduğunu savunarak felsefeye yeni bir soluk getirir. Ona göre, olasılık sadece sözel bir ifade değil aynı zamanda mümkün olan bir eylemin potansiyelini barındıran dinamik bir kavramdır. Bu bakış açısıyla, olasılık ile gerçekleşme arasındaki bağ, modern felsefenin temel sorularından biri haline gelir. Boutroux, olasılık kavramını incelerken modern bilimin soyutlamacı yaklaşımına karşı çıkar. Aristoteles'in olasılık anlayışından farklı

²⁸⁴ Boutroux, *Hasard Ou Liberté?*, ss. 137-146.

²⁸⁵ Boutroux, ss. 137-146.

²⁸⁶ Boutroux, ss. 137-146.

olarak, Boutroux için olasılık, soyut bir idealden ziyade gerçek dünyadaki eylemlerin bir sonucudur.²⁸⁷

Olasılıklar, eylemlerimiz aracılığıyla şekillenen ve değişen dinamik bir alandır. Bu nedenle Boutroux'a göre, olasılık kavramını anlamak için eylemin ve hareketin felsefi boyutlarını derinlemesine incelemek gerekir. Hegel'in mümkün olandan gerçek olana doğru ilerleme fikrine karşı çıkan Boutroux, olasılığın eylemin önkoşulu olmayıp tam aksine sonucu olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre; bir eylem gerçekleşmeden önce o eylemin olasılığı hakkında konuşmak anlamsızdır. Bu görüş, olasılık kavramına daha fazla belirsizlik ve açık uçluluk kazandırırken aynı zamanda insanın özgür iradesine ve eylemlerinin sonuçlarına olan sorumluluğuna da dikkat çeker.²⁸⁸

Boutroux, olasılık kavramını soyut düşüncelerden ziyade somut eylemlerle ilişkilendiren bir bakış açısına sahiptir. Bu düşünce, felsefesinin temelini oluşturan önemli bir prensiptir. Boutroux'a göre mümkün olan her şey, tamamen ideal bir nitelikte kalır ve bu haliyle gerçekliğe tam anlamıyla karşılık gelmez. Gerçek varlığı kavramak için mümkün olanın ötesinde yeni bir unsurun devreye girmesi gerekmektedir. Tüm olasılıklar eşit bir varlık iddiasında bulunur ve bu nedenle; bir olasılığın diğerlerine tercih edilerek gerçekleşmesi için nesnel bir neden yoktur. Her gerçeklik, zıddı ile eşit derecede mümkün olduğundan, mümkün olan kendi haline bırakılırsa, her şey varlık ve yokluk arasında sonsuza dek belirsiz bir halde kalır ve hiçbir şey potansiyelden fiiliyata dönüşemez. Bu nedenle Boutroux, sadece mümkün olanı içeren bir varlık anlayışının yetersiz olduğunu savunur. Onun görüşüne göre, varlık hem mümkün olanı hem de bu mümkün olanın gerçekleşmesini sağlayan bir ilkeyi içermelidir. Bir olasılığın diğerine tercih edilerek gerçekleşmesi, ya da karşıtlığın aşılması fiilin ortaya çıkması, eylem olarak adlandırılan bu ilkenin bir sonucudur.²⁸⁹

Kant'ın transandantal idealizmi, tüm olasılıkların eşit bir şekilde var olduğu soyut bir "*düşünce alanına*" işaret eder. Bu yaklaşım, varlığın kökenini olasılıktan değil olasılıkların varlığını mümkün kılan bir temel ilkedeki kaynaklandığını öne sürer. Kant'a

²⁸⁷ Boutroux, Emile, *The Contingency of the Laws of Nature*, (Chicago: Open Court), 2012, s. 18'den aktaran, Tyler Tritten, Edinburgh University Press, 2017, ss. 44-74.

²⁸⁸ Meillassoux, Quentin, *After Finitude An Essay On The Necessity Of Contingency*, London 2012, s. 22.

²⁸⁹ Tritten, Tyler, *The Contingency of Necessity: Reason and God as Matters of Fact*, Edinburgh University Press, 2017, ss. 44-74.

göre varlık, ideal bir yapıya sahiptir ve bu ideal, gerçekliğin ön koşuludur. Bu durum, geleneksel felsefede sıkça görülen "*varlık olasılıktan doğar*" anlayışının tam tersine bir bakış açısı sunar. Boutroux da benzer şekilde, olasılığın varlıktan önce gelmesinin bir belirsizlik durumu yaratacağını savunur. Ona göre varlık, olasılıkların sonsuz bir denizde yüzdüğü belirsiz bir alan değil olasılıkların gerçekleşebileceği somut bir zemindir.²⁹⁰

Bu görüş, Aquinas'ın Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için kullandığı nedensellik argümanlarından farklılaşır. Zira Aquinas, varlığın bir ilk nedeni olan Tanrı'ya dayandığını öne sürerken, Kant ve Boutroux, varlığın kendisinin bir ilk ilke olduğunu vurgularlar. Böylelikle bu filozoflar, Aristotelesçi güç-eylem ilişkisine yönelik geleneksel anlayışı tersine çevirerek varlığın önceliğini ve olasılıkların bu varlık içindeki yerini yeniden değerlendirirler.²⁹¹

Boutroux olasılığın, varlığın ön koşulu olduğu iddiasını reddeder. Olasılığın varlıktan öncelikli olduğu görüşü, mümkün olanın ontolojik bir temelde önceden var olduğunu kabul etmek anlamına gelir ki bu; Orta Çağ felsefesindeki ilk neden olarak Tanrı'yı kabul etme yaklaşımına benzer. Boutroux'a göre mümkün olan, eylemden bağımsız ve değişmez bir güç olarak değil eylemin kendisiyle birlikte ortaya çıkan ve şekillenen bir potansiyeldir. Eylem, var olan bir gücün tezahüründen ziyade belirsiz bir olasılığın gerçekleşmesiyle ortaya çıkar. Bu perspektifte güç, kudretten önce gelir ve mümkün olanın gerçekliği, eylem gerçekleşmeden önce kesin olarak bilinemez. Bir şeyin mümkün olup olmadığı ancak o şey gerçekleştiğinde ortaya çıkar.²⁹²

Mümkün olanın hiçbir zaman fiile geçmemesi gerektiğini veya fiili olanın ezelden beri var olması gerektiğini kabul etmek akla aykırı değildir. Dolayısıyla, gerçeklik olarak varlığın bilgisi yalnızca deneyimden türetilemez, aynı zamanda başka bir kökene de sahip olamaz; sentetik bir apriori yargıya atfedilemez. Tecrübe bu geçişe gerçeğin gerekliliğini atfetmeye neden olamaz.²⁹³

²⁹⁰ Tritten, *The Contingency of Necessity: Reason and God as Matters of Fact*, ss. 44-74.

²⁹¹ Tritten, ss. 44-74.

²⁹² Tritten, ss. 44-74.

²⁹³ Tritten, ss. 44-74.

Varlığın anlamı, Boutroux'a göre yalnızca onun oluşum sürecinde ve ortaya çıkış biçiminde gizlidir. Her türlü önceden belirlenmiş koşul veya aşkın bir ilke, varlığın doğasını tam olarak kavramamızı engeller. Başka bir ifadeyle gerçeklik, deneyimlediğimiz ve gözlemleyebildiğimiz olgulardan ibarettir. Varlığın neden var olduğu sorusu gibi akıl yoluyla kesin bir cevap bulmanın mümkün olmadığı sorular da, yalnızca deneyimle yanıtlanabilir. Bu perspektifte, varlık ve var olma olasılığı da dahil olmak üzere tüm varlıklar, öncelikle birer olgudur. Gerçeklerin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı gibi sorular ise deneyim yoluyla öğrenilebilir ancak önceden kesin olarak bilinemez. Boutroux, hatta aklın ulaştığı en temel hakikatlerin bile aslında deneyime dayalı olgusal iddialar olduğunu belirtir. Spinoza'nın aksından, varlığın var olduğu gibi basit bir önermenin bile deneyime dayalı bir bilgi olduğunu savunur. Bu nedenle, varoluşun koşullarını önceden belirlemeye çalışan her türlü a priori yaklaşımı reddetmektedir.²⁹⁴

Boutroux'un olasılık ve eylem üzerine kurduğu düşünce sistemi, özgürlük kavramına yeni bir perspektif sunar. Olasılığın, soyut bir kavram olmaktan öte bireyin eylemleriyle somutlaşan bir potansiyel olduğunu öne sürerek, özgürlüğün gerçekleşmesi için gerekli bir koşul olduğunu vurgular. Boutroux'a göre mümkün olan, yalnızca teorik bir ihtimal değil bireyin aktif katılımıyla gerçekliğe dönüştürülecek bir durumdur.²⁹⁵

3.1.3. Kanun ve Alışkanlık

Boutroux, özgür irade ya da kendiliğindenlik gibi felsefi sorulardan ziyade evrendeki düzen ve sürekliliğin kökenini sorgulayarak, alışkanlık kavramına odaklanır. Onun için asıl soru, hareketin kendisi veya nesnelerin nitelikleri değil bu hareketlerin ve niteliklerin neden belirli kalıplarda tekrarlandığıdır. Bu bağlamda, Boutroux, Pierce, James ve Ravaisson gibi düşünürlerle birlikte, evrendeki düzenin temelinde alışkanlığın yattığını öne sürer. Alışkanlık onlara göre; sadece bireysel davranışları değil, hukuk, dil ve hatta düşünce gibi daha geniş sosyal ve kültürel yapıları da şekillendiren bir güçtür.

²⁹⁴ Tritten, *The Contingency of Necessity: Reason and God as Matters of Fact*, ss. 44-74.

²⁹⁵ Tritten, ss. 44-74.

Bu paradigma, alışkanlığın psikolojik bir eğilimden ziyade varoluşun temel bir özelliği olduğunu da göstermektedir.²⁹⁶

Boutroux, bu iddiasını tam olarak temellendirmede bazı zorluklar yaşasa da alışkanlık kavramını ontolojik bir boyuta taşıyarak felsefeye önemli bir katkı yapar. Bu sayede, hem hukuk ve rasyonellik gibi kavramların kökenleri hem de evrenin temel yapısı hakkında yeni sorular sormamızı ve daha derinlemesine düşünmemizi sağlamaktadır. Aslında Boutroux'un çalışmaları, alışkanlık kavramının derinlemesine anlaşılmasına ve düşünce dünyasına yeni bir bakış açısı kazandırmaya yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Hatta, Samuel Alexander ve Alfred North Whitehead gibi süreç felsefecileri de benzer şekilde alışkanlığı doğanın temel yasalarını açıklamak için kullandıklarından, Boutroux'un bu konudaki düşünceleri daha geniş bir felsefi geleneğin parçası olarak görülebilir.²⁹⁷

Alışkanlık bir olgu değil, belirli olguları gerçekleştirme eğilimidir ve dolayısıyla pozitif yasa formülünde yer bulamaz... Gerçek Pozitif yasalar, son tahlilde, sabit kabul edilen şeylerin doğasından kaynaklanan ilişkilerdir. Varlıklardan önce gelmezler, sadece karşılıklı eylemlerinin sonuçlarını ifade ederler. Kuşkusuz, bilimsel kanıtlamada, varlıkların doğasıyla, yani genel gerçeklerle bağlantılı oldukları sürece, ayrıntılı olarak hâkim gerçekler olarak kabul edilebilirler; ancak aslında temelleri olan genel gerçeklere bağlı kalırlar.²⁹⁸

Bu görüş, pozitif hukukun, soyut ve değişmez kurallardan çok somut ve gözlemlenebilir olgulara dayalı olduğu şeklindeki yaygın anlayışa meydan okur. Ancak, "pozitif" teriminin hem ampirik doğrulamaya açık olanı hem de genel geçer olanı ifade ettiği düşünüldüğünde, alışkanlığın her zaman pozitif hukukun dışında tutulamayacağı söylenebilir. Zira alışkanlıklar, toplumların uzun süredir tekrarladığı davranış kalıpları olarak gözlemlenebilir ve ölçülebilir bir nitelik taşırlar. Ancak alışkanlığın sadece bir sonuç değil aynı zamanda bir neden olduğu da göz ardı edilmemelidir. Boutroux'a göre alışkanlıklar, geçmişteki eylemlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmakla birlikte, gelecekteki davranışları da şekillendiren bir güçtür. Bu bakış açısıyla, alışkanlık sadece

²⁹⁶ Griffin, David Ray, *Whitehead's Radically Different Postmodern Philosophy, An Argument for Its Contemporary Relevance*, Albany State University, New York Press 2007, s. 108.

²⁹⁷ Griffin, s. 108.

²⁹⁸ Tritten, *The Contingency of Necessity: Reason and God as Matters of Fact*, ss. 44-74.

hukukun değil aynı zamanda varoluşun genel bir yarasını da yansıtır. Zira eylem olmadan alışkanlık, alışkanlık olmadan da düzenli bir sosyal yaşam mümkün olmaz.²⁹⁹

Boutroux, "*düşük varlıkların kendiliğindenliği*" olarak tanımladığı doğal süreçlerde alışkanlığın temel bir rol oynadığını açıkça belirtir. Ona göre hayvan içgüdülerinden fiziksel kuvvetlere kadar tüm bu süreçler, varlığın derinliklerine işleyen alışkanlıklardan başka bir şey değildir. O, alışkanlığı hem bireysel davranışları hem de evrenin genel işleyişini şekillendiren temel bir ilke olarak konumlandırır. Onun alışkanlık kavramına getirdiği yaklaşım, aynı zamanda pozitif hukukun oluşumunda ve uygulanmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰⁰

Boutroux'un alışkanlığı yalnızca psikolojik bir olgu olarak değerlendirme eğilimi, felsefi düşüncesinde bir tutarsızlık yaratmaktadır. Daha tutarlı bir yaklaşım, alışkanlığı ontolojik bir kategori olarak ele alarak, hem bireysel davranışları şekillendiren hem de varlığın temel yapısını etkileyen bir güç olarak değerlendirmektir. Bu perspektifte, alışkanlık sadece bir sonuç değildir aynı zamanda bir nedendir ve dolayısıyla hukuk ve sosyal kurumların oluşumunda etkin bir rol oynamaktadır.³⁰¹

Boutroux, özgürlük ve zorunluluk gibi birbirine zıt gibi görünen kavramları, alışkanlık kavramı üzerinden uzlaştırmaya çalışır. Ona göre, varlık mutlak bir özgürlüğe sahip olsa da bu özgürlüğün tezahürleri belirli düzenler içinde gerçekleşir. Bu düzenleri sağlayan mekanizma ise alışkanlıktır. Alışkanlık, böylece özgürlük ile zorunluluk arasında bir denge kurar. Boutroux, alışkanlığı sadece psikolojik bir olgu olarak ele almaz, aynı zamanda varoluşun temel bir özelliği olarak görerek, ontolojik bir bakış açısı da sunar.³⁰²

Bu açıdan alışkanlık, insanın varoluşunu evrensel bir paradigma olarak değerlendirmemizi sağlar. Kant'ın fenomenal ve noumenal ayrımı gibi Boutroux da özgürlüğü farklı boyutlarda ele almıştır. Ancak Boutroux, özgürlüğü sadece öznel bir deneyim olarak değil aynı zamanda evrensel bir ilke olarak da görmektedir. Ona göre,

²⁹⁹ Tritten, *The Contingency of Necessity: Reason and God as Matters of Fact*, ss. 44-74.

³⁰⁰ Tritten, ss. 44-74.

³⁰¹ Tritten, ss. 44-74.

³⁰² Tritten, ss. 44-74.

doğa yasaları gibi görünen düzenler aslında alışkanlıkların bir sonucudur ve bu alışkanlıklar özgürlüğün içsel bir düzenlenmesidir. Boutroux, özgürlüğün tek bir eylemle sınırlı olmadığını, sürekli bir süreç olduğunu vurgular. Bu süreklilik, özgürlüğün tükenmeyen ve kendini yenileyen bir güç olduğunu gösterir.³⁰³

Alışkanlığı evrensel bir ilke olarak gören Boutroux, bu kavramla hukuktan kozmolojiye kadar geniş bir yelpazedeki olguları açıklama amacı taşımaktadır. Ona göre alışkanlık, sadece bireysel davranışları değil aynı zamanda toplumsal ve evrensel düzenin de temelini oluşturur. Dolayısıyla Boutroux'un kanun ve alışkanlık üzerine söyledikleri, felsefeye hem ontolojik hem de epistemolojik açıdan önemli katkılar sunmakla birlikte bireyin ve evrenin daha iyi anlaşılması için farklı bir yaklaşım iddiasındadır.³⁰⁴

3.2. Boutroux'da Ahlaki Özgürlükten Toplumsal Özgürlüğe: Demokrasi Tartışması

3.2.1. Vicdan Özgürlüğü

Boutroux, vicdan özgürlüğünü insan doğasının temel bir boyutuyla özdeşleştirerek, bu hakkın evrensel ve vazgeçilmez olduğunu savunur. Ona göre bireyler, herhangi bir dış baskı veya zorlama olmaksızın, kendi inanç ve değerlerini belirleme ve bunlara uygun bir yaşam sürme özgürlüğüne sahiptirler. Bu özgürlüğün temeli, bireyin vicdanının özerkliği üzerine kuruludur. Boutroux, toplumların huzur ve barış içinde birlikte yaşayabilmeleri için dinsel hoşgörünün şart olduğunu vurgulayarak farklı inançlara sahip bireylerin karşılıklı saygı ve anlayış içinde bir arada var olmasının önemini belirtir. Ayrıca dinsel hoşgörüsüzlüğün şiddet, ayrımcılık ve toplumsal çatışmaların temel nedenlerinden biri olduğuna dikkat çekerek, bu olgunun vicdan özgürlüğü ilkesine yönelik ciddi bir tehdit oluşturduğunu ifade eder.³⁰⁵

Boutroux, vicdan özgürlüğünü yalnızca bireysel bir hak olarak değil aynı zamanda toplumun refahı ve ilerlemesi için de temel bir unsur olarak görmektedir. Farklı inançlara sahip bireylerin ortak bir amaç etrafında birleşebileceği bir ortamın,

³⁰³ Tritten, *The Contingency of Necessity: Reason and God as Matters of Fact*, ss. 44-74.

³⁰⁴ Tritten, ss. 44-74.

³⁰⁵ Boutroux, Emile, *The North American Review*, University Of Northern Iowa, 1921/214 (789), ss. 166-176.

daha adil ve müreffeh toplumların inşası için gerekli olduğuna inanır. Fransız Devrimi sonrası Fransa'daki dini ve siyasi tartışmalardan örnekler sunarak, farklı inançlara sahip bireylerin bile ortak bir hedefe ulaşmak için bir araya gelebileceğini gösterir ve böylece vicdan özgürlüğünün toplumları birleştirici gücünü vurgular.³⁰⁶

Boutroux, vicdan özgürlüğünü hem sivil vatandaşlar hem de askeri otoriteye tabi olan bireyler için de önemli olduğunu savunur. Bir askerin, komutanına duyduğu saygı ve bağlılık, vicdanına aykırı emirleri yerine getirmesi anlamına gelmemelidir. Filozof, bu düşüncesini desteklemek için çarpıcı bir örnek sunar: “Bir askerin, komutanına duyduğu sevgiyi, yardımına muhtaç olan bir silah arkadaşına duyduğu sevgiyle kıyaslamak mümkün müdür? Bu durumda, asker hangi emri yerine getirecektir?”³⁰⁷ Boutroux, bu soruyla askerlerin de vicdan özgürlüğüne sahip olmasının ne kadar önemli olduğunu vurgular ve vicdanın, aslında askeri emirlerin üzerinde bir yer tutması gerektiğini savunur. Dolayısıyla vicdan özgürlüğünü savunmak için irade ve aklın birlikte kullanılması gerektiğine inanan Boutroux, bu özgürlüğün yalnızca bir arzu değil aynı zamanda bu arzuyu gerçekleştirmek için gerekli adımları atmayı gerektiren bir mücadele olduğunu belirtir.³⁰⁸

Boutroux, vicdan özgürlüğünü savunurken Fransız Devrimi'ni, irade ve aklın birleşimiyle özgürlüğe ulaşma mücadelesinin somut bir örneği olarak gösterir. Hayalperestlikten uzak, gerçekçi çözümler üreterek özgürlük bilincini hayata geçirme çabası içerisinde olan Fransızların, özgürlük mücadelesinde bir model teşkil ettiğini savunur. Özgürlük, insanlık tarihindeki en temel ve karmaşık kavramlardan biri olarak, bireyleri toplumsal normlar ile kişisel vicdan arasında bir çatışma içine sürükler. Boutroux da bu çelişkiyi derinlemesine inceleyerek, özgürlüğün kaçınılmaz bir karşılığı olan sorumluluk ile arasındaki dengeyi irdeler.³⁰⁹

Boutroux, özgürlük bilincini gerçekleştirmenin, soylu idealler ile ahlaki çelişkiler arasında bir denge kurmak anlamına geldiğini vurgular. Tarih boyunca bireyler ve

³⁰⁶ Boutroux, Emile, *Liberty of Conscience*, International Journal Of Ethics, The University Of Chicago Press, 1917/28 (1), ss. 59-69.

³⁰⁷ Boutroux, ss. 59-69.

³⁰⁸ Boutroux, ss. 59-69.

³⁰⁹ Boutroux, ss. 59-69.

toplumlar bu dengeyi sağlama çabası içerisinde olmuşlardır. Sokrates'ten günümüze uzanan bu mücadele, vicdanın bireyin ahlaki pusulası olarak işlev gördüğünü ve toplumsal normlardan bağımsız karar verme mekanizması olduğunu gösterir. Ancak, uyanmış bir vicdan, bireyi toplumsal normlarla çatışma durumuna sokabilir. Düşüncelerini özgürce ifade etme arzusu duyan birey, bu düşünceleri toplumsal kabul gören değerlerle uyuşmadığında gerginlik ve çatışmaların ortaya çıkmasına neden olabilir.³¹⁰

Vicdan özgürlüğünü talep eden birey, toplumsal normlara uymamayı tercih ettiğinde, toplumsal uyumu bozabilecek eylemlerde bulunma riski taşır. Öte yandan, dışsal olarak uyum sağlarken içsel özgürlüğünü koruyan birey ise samimiysiz bir bağlılık sergileyerek toplumsal dokuya yabancılaşabilir. Boutroux, vicdan özgürlüğünün bireysel davranışlar üzerindeki doğrudan etkisi nedeniyle, toplumsal düzenin korunması bağlamında ele alınması gerektiğini savunur. Bireyin kişisel inançlarını toplumsal normlara uydurma çabası, bireyin özgünlüğünü ve vicdanının sesini bastırarak içsel çatışmalara yol açabilir. Bilincin doğruluğu üzerine kurulu bu karmaşıklık, bireyin sahip olduğu hakikatin, toplumsal olarak kabul görmüş gerçeklik algısı ile çelişebileceği gerçeğini ortaya koyar. Bu durumda, bireyin toplumsal normlara aykırı düşüncelerini savunma hakkı, toplumsal düzen ile bireysel özgürlük arasındaki denge açısından tartışmaya açıktır.³¹¹

Boutroux, Sokrates'in yargılanmasını vicdan özgürlüğü ile dış güçler arasındaki çatışmanın bir örneği olarak ele alır. Bu çatışmada zulüm, güce dayalı yöntemler ve uzlaşma gibi farklı yaklaşımların ortaya çıktığını vurgular. Sokrates'in yargılanma gerekçeleri arasında devletin güvenliğini tehdit ettiği ve resmi öğretilere karşı gizli inançları olduğu iddiaları yer almaktadır. Günümüzde ise bilim, birçok kişi için inanç özgürlüğü ile çelişen bir alan olarak görülmektedir. Matematik, fizik ve kimyada vicdan özgürlüğüne yer olup olmadığı sorusu, bilimsel gerçekliğin evrenselliği ve bireysel inançların özgürlüğü arasındaki gerilimi ortaya koyar.³¹²

³¹⁰ Boutroux, *Liberty of Conscience*, ss. 59-69.

³¹¹ Boutroux, ss. 59-69.

³¹² Boutroux, ss. 59-69.

Boutroux'a göre, vicdan özgürlüğü ile dışsal otorite arasındaki çatışma, insanlık tarihinin evrensel ve çözümü zor bir problemidir. Zulüm, bu çatışmayı bastırmak için kullanılan en basit ancak en etkili olmayan bir yöntemdir. İnsan vicdanının ortaya çıkışı, zorlamaya indirgenemez bir içsel gücün tezahürü olarak değerlendirilir ve adalet, görev gibi evrensel değerlerle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, en güçlü dış güç bile vicdanın karşısında çaresiz kalabilir. Tarihsel deneyimler, insanlığın zorlama, baskı ve maddi güç kullanarak vicdani inançları değiştirme çabalarına rağmen bu çabaların sonuçsuz kaldığını göstermektedir. Bazı psikolojik öğretiler, zorlamanın belirli yöntemlerle uygulanması durumunda inanç değişikliğine yol açabileceğini iddia etmektedir. Bu doktrinlere göre, inançlar, bireyin eylem ve alışkanlıklarının bir sonucu olarak oluşur ve vicdan bu durumu kendi diline göre ifade eder³¹³

Boutroux'a göre, herhangi bir gücün inançlar üzerindeki etkisi ne denli güçlü olursa olsun, ahlaki üstünlük ve insan haysiyetini temel değerler olarak benimseyen her birey, vicdan özgürlüğüne yönelik her türlü müdahaleyi şiddetle reddetmelidir. Gücün, vicdanın derinliklerindeki inançları doğrudan etkileyemeyeceği aşikardır. Bu nedenle, uzlaşma gibi daha yapıcı yöntemlere başvurulması gerekmektedir. Vicdan özgürlüğü, soyut bir kavram ya da ideal bir nesne olarak değil, insanın temel haklarından biri olarak değerlendirildiğinde, bu özgürlüğü savunanlar yalnızca felsefi ve ahlaki bir mücadele yürütmekle kalmaz, aynı zamanda siyasi ve sosyal alanlarda da mücadele etmek durumunda kalabilirler.³¹⁴

Boutroux'a göre, zihin özgürlüğünü güvence altına almak amacıyla geliştirilen formüller ve uzlaşmalar, ne kadar yapay görünseler de, insanın alışkanlıklarına daha uyumlu olduğu için pratik bir değere sahiptir. Adalet duygusu temel alınarak, her iki tarafça samimiyetle kabul edilen ve sadakatle uygulanan bir anlaşma, devlet ile dini topluluklar arasındaki gibi hassas ilişkilerde barışçıl çözümler üretme potansiyeline sahiptir. Ancak tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan rejimler, ne kadar özenle

³¹³ Boutroux, *Liberty of Conscience*, ss. 59-69.

³¹⁴ Boutroux, ss. 59-69.

tasarlanmış olurlarsa olsunlar, genellikle geçici ve dönemin koşullarına özgü çözümler olmaktan öteye geçemezler.³¹⁵

Boutroux, devlet ile vicdan arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceleyerek, İncil'den de alıntılarla desteklediği bir yaklaşım sunar. Ona göre, devlet ile vicdan arasında net bir ayırım çizilmelidir. Devlet, maddi güç, yasama ve kamu düzeni gibi somut alanlarda yetkilendirilirken, vicdan ise düşünce özgürlüğü, idealler ve bireyin iç dünyası gibi soyut alanlarda etkindir. Bu ayırım, her iki kurumun kendi alanında faaliyet göstermesi ve birbirine müdahale etmemesi gerektiği prensibine dayanır. Ancak, Boutroux insanın beden ve ruhunun ayrılmaz bir bütün olduğunu ve her fikrin potansiyel olarak eyleme dönüşebileceğini vurgulayarak bu basit ayırımın yetersiz olduğunu belirtir. Bu nedenle, devlet ile vicdan arasındaki ilişkiyi yalnızca dış dünya ile iç dünya olarak görmek yanıltıcıdır. Devlet, gücünü en yüce ideallerin gerçekleşmesi için kullanırken, vicdan da bireyin bu ideallere uygun olarak dünyayı şekillendirme çabasını temsil eder. Bu bağlamda, devlet gücü ile bireysel özgürlük arasında dengeli bir ilişki kurulması, sosyal ve siyasi düzenin sağlıklı işleyişi için kritik öneme sahiptir.³¹⁶

Boutroux'un da tespit ettiği gibi dinlere yönelik eleştirilerin kökeninde yatan en temel neden, din ve bilim arasında epistemolojik ve ontolojik düzeyde önemli farklılıkların varlığıdır. Bilim, maddi evreni temel alarak objektif ve deneysel yöntemlerle bilgi üretirken, din ise varoluşun anlamını ve amacını sorgulayarak metafizik bir boyuta işaret eder. Bilim, varlıklara herhangi bir içsel değer atfetmezken, din tüm varlıkların temelinde bir anlam ve amaç olduğunu savunur. Ona göre bu farklılıklar, ilk bakışta uzlaşmaz bir çelişki gibi görünse de Pascal'ın da işaret ettiği gibi "Tanrı'nın yaratıklara bir özgürlük payı tanıdığı" düşüncesi, bu iki perspektif arasında bir bağ kurabilecek potansiyele sahiptir.³¹⁷

Boutroux'un tespitlerine göre, bilimsel yöntemlerin sınırlılıkları ve dinin metafizik boyutları, bu iki disiplinin birbirini tamamlayabileceği potansiyelini ortaya koymaktadır. Ancak din ve bilim, birbirlerini yüzeysel olarak ele aldıklarında, çatışmacı bir ilişki içerisine girebilirler. Daha derinlemesine bir inceleme, bu iki alanın insan

³¹⁵ Boutroux, *Liberty of Conscience*, ss. 59-69.

³¹⁶ Boutroux, ss. 59-69.

³¹⁷ Boutroux, ss. 59-69.

deneyiminin farklı ancak birbirini tamamlayan boyutlarını ele aldığını göstermektedir. İnsanlık arasındaki temel karşılıklı sorumluluk, vicdanın her türlü tezahüründe kendini gösterir. Vicdan, düşünme yeteneği sayesinde kendi değerini ve gerçekliğini belirler ve bu nedenle dışsal baskılara karşı en dirençli güçtür. Vicdanı baskılamak, insanın ontolojik değerini zedelemek ve idealden uzaklaştırmak anlamına gelir. Mirabeau'nun da belirttiği gibi "*tolerans*" kavramı bile, tolerans gösteren bir otoritenin varlığı nedeniyle düşünce özgürlüğüne potansiyel bir tehdit olarak değerlendirilebilir. İnsan vicdanı, yalnızca gerçek ve iyiliği hedefleyen pasif bir varlık değil aynı zamanda aktif bir arayış içerisinde olmalıdır.³¹⁸

Boutroux, vicdanın ontolojik ve epistemolojik boyutlarını derinlemesine inceleyerek, Pascal'ın vicdanın gerçek ve iyiliği arzulama özelliğine dair tespitlerini daha da genişletir. Vicdanın, hem bilimsel bilginin temeli olan rasyonalitenin hem de adaletin temelini oluşturan ahlaki değerlerin kaynağı olduğu vurgulanarak, insanlığın vicdana karşı bir saygı ve hoşgörü borcu olduğu belirtilir. Vicdanı, ideal ile birey arasında dinamik ve sürekli bir ilişki kurucu bir faktör olarak nitelendiren filozof, vicdanın maddi güce karşı ahlaki bir direnç gösterme kapasitesine sahip olduğunu ifade eder. Bu özelliği sayesinde vicdan, tüm rasyonel varlıklar için evrensel bir değer olarak kabul edilebilir.³¹⁹

Boutroux, Tanrı kavramını incelerken, insanın Tanrı'ya atfetmek zorunda olduğu tek niteliğin mutlak ve sınırsız mükemmellik olduğunu belirtir. Ancak insanın sınırlı doğası nedeniyle, bu sonsuz mükemmelliği tam olarak kavraması mümkün değildir. İnsanlık çeşitliliği, bu sonsuz mükemmelliğin farklı yönlerini farklı perspektiflerden değerlendirmeye olanak tanır. Bu sayede insanlık, kendi içindeki ilahi potansiyeli daha tam olarak gerçekleştirmeye doğru evrimleşebilir. Bu noktada Boutroux, insanlık içindeki birlik ve dayanışmanın önemini vurgulayarak, her bireyin, farklılıklarına rağmen diğer insanlara karşı hoşgörü, saygı, empati ve dostluk gibi evrensel değerleri

³¹⁸ Boutroux, *Liberty of Conscience*, ss. 59-69.

³¹⁹ Boutroux, ss. 59-69.

benimsemesi gerektiğini ifade eder. "Birbirinizi sevin" emri, tüm ahlaki sistemlerin temelini oluşturan evrensel bir ilke olarak kabul edilebilir.³²⁰

Boutroux, iktidar ile vicdan özgürlüğü arasındaki gerilimin, insanın inanç çeşitliliği bağlamında daha iyi anlaşılabilirliğini savunur. İnançların ifade biçimleri ve içerikleri farklılık gösterse de, tüm insanların ortak bir paydada bulunduğu, insan olmanın getirdiği temel bir vicdani arzu olduğu belirtir. Bu ortak zemin, karşılıklı saygı, hoşgörü ve esnek yasal düzenlemelerle desteklendiğinde, düşünce özgürlüğü ilkesi daha etkin bir şekilde uygulanabilir. Düşünce özgürlüğünü sadece düşünme hakkı olarak değil aynı zamanda bu düşünceleri eyleme dönüştürme hakkı olarak da gören Boutroux, bu hakkın tanınmamasının insanın ontolojik birliğini ve düşüncenin epistemolojik değerini küçümsemek anlamına geleceğini ifade eder. Filozof, düşüncelerin somutlaşmasının hem bireysel hem de toplumsal bir gereklilik olduğunu savunarak, modern toplumların karmaşık sorunlarına çözüm bulunabilmesi için bireysel çabaların sistematik bir şekilde koordine edilmesinin önemini vurgular.³²¹

Boutroux, devletin, özellikle kriz dönemlerinde dahi toplumsal sorunların tamamına tek başına çözüm üretemeyeceği ve üretmemesi gerektiği tezini öne sürer. Filozof, bu bağlamda bireysel inisiyatiflerin önemini vurgulayarak, toplumun dinamik ve çok boyutlu yapısı içerisinde bireylerin aktif rol almalarının gerekliliğine işaret eder.³²²

Boutroux'un da belirttiği gibi, yardımseverlik ve eğitim gibi toplumsal faaliyetler, tekelleşmenin önüne geçilerek demokratik bir yapı içerisinde yürütülmelidir. Kardeşlik bilincinden kaynaklanan yardımseverlik, hem duygusal bir bağlılık hem de etkili bir organizasyon becerisi gerektiren kompleks bir sosyal olgudur. Bu nedenle, toplumun tüm kesimlerinde yardımseverlik bilincinin geliştirilmesi ve desteklenmesi, sosyal dayanışmanın güçlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Benzer şekilde, eğitim süreci de sadece kognitif bir gelişim değil aynı zamanda duygusal bir dönüşüm sürecidir. Sokrates'in öğrencisi Xenophon'un da vurguladığı gibi, etkili bir eğitim için bilgi aktarımı kadar sevgi ve bağlılık temelli bir pedagojik yaklaşım da gereklidir. Bu

³²⁰ Boutroux, *Liberty of Conscience*, ss. 59-69.

³²¹ Boutroux, ss. 59-69.

³²² Boutroux, ss. 59-69.

bağlamda, eğitimciler, öğrencilere bilgi aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda evrensel değerleri benimseyen bireyler olarak yetişmelerine katkıda bulunmalıdırlar.³²³

Boutroux, bilim, edebiyat, sanat ve ahlak gibi alanların tüm insanlığın ortak kültürel mirası olduğunu ve bu mirasa erişimin evrensel bir hak olarak görülmesi gerektiğini savunur. Din konusunda ise insanın içsel gelişimine ve toplumsal bilinç oluşumuna katkı sağlayan bir olgu olarak ele alınması gerektiğini belirtir. Din, bireyleri bencil dürtülerden arındırarak toplumsal bir aidiyet duygusu oluşturmalıdır. Devletin, din özgürlüğünü güvence altına alarak farklı inançlara sahip bireylerin bir arada yaşamasını kolaylaştıracak yasal ve sosyal koşulları sağlaması gerekmektedir. İnanç çeşitliliğine gösterilen saygı, toplumsal barış ve birliğin temel taşlarından biridir.³²⁴

3.2.2. Ahlak ve Yurttaşlık Eğitimi

19. yüzyıl Fransa'sı, siyasi, sosyal ve entelektüel değişimlerin yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönemdir. Fransız Devrimi'nin ardından şekillenen yeni düzen, birey ve toplum arasındaki ilişkilere dair derin tartışmaları beraberinde getirir. Bu dönemde yurttaşlık eğitimi, demokrasi ve ahlak kavramları, yalnızca eğitim sisteminin değil aynı zamanda toplumun temel yapısının da merkezinde yer almaktadır. Bu bağlamda, dönemin önde gelen düşünürlerinden Boutroux'un görüşleri, modern yurttaşlık eğitimi ve demokratik değerlerin inşası açısından oldukça önem taşımaktadır.³²⁵

Boutroux, insan aklının, ahlakın temelini oluşturduğu, ahlak eğitiminin önemi, demokrasi ve özgürlük ile ahlak arasındaki ilişki gibi konularda çığır açıcı görüşler ortaya atar. Boutroux'a göre, ahlakın kökeni dışsal bir dayatma değil, insanın kendi içsel yapısında yatan akıldır. Bu bakış açısı, ahlakı insanın kendi özgür iradesiyle ulaşabileceği bir olgu olarak görür ve ahlak eğitiminin amacını, bu potansiyeli ortaya çıkarmak olarak belirler. Boutroux, ahlak eğitiminin bireyin ve toplumun gelişimi için vazgeçilmez olduğunu vurgular. Ona göre, insan doğası gereği iyiye yönelme eğilimindedir ancak bu eğilimin geliştirilmesi ve yönlendirilmesi için eğitim gereklidir.

³²³ Boutroux, *Liberty of Conscience*, ss. 59-69.

³²⁴ Boutroux, ss. 59-69.

³²⁵ Boutroux, Emile, *Les Récents Manuels De Morale Et D'instruction Civique*, La Revue Pédagogique, 1883, 2(1), ss. 289-342.

Ahlak eğitimi, bireylere doğru kararlar verme, sorumluluk almaları ve toplumsal hayata aktif olarak katılmaları için gerekli olan bilgi ve becerileri kazandırır. Bu sayede, bireyler hem kendi yaşamlarını daha anlamlı hale getirirler hem de toplumun daha iyi bir geleceğe ulaşmasına katkıda bulunurlar.³²⁶

On dokuzuncu yüzyılda yurttaşlık eğitimi, bireylerin toplumsal hayatta aktif birer katılımcı olmalarını sağlama amacıyla ele alınmaktadır. Fransız Devrimi'nin "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" ilkeleri, yurttaşlık eğitiminin temel değerleri olarak benimsenir. Ancak bu değerlerin nasıl öğretileceği ve uygulanacağı konusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkar. Dini temelli bir yurttaşlık anlayışını savunanlar, ahlaki değerlerin kaynağının din olduğunu ve iyi bir yurttaşın aynı zamanda dindar bir birey olması gerektiğini ileri sürerler. Buna karşılık laik bir yaklaşımı benimseyenler, yurttaşlık eğitiminin bireyin akıl yürütme kapasitesini geliştirmesi gerektiğini savunur ve dini etkilerden bağımsız bir eğitim modelini önermektedirler.³²⁷

Boutroux, bu tartışmalarda laik bir yurttaşlık eğitimi anlayışını destekler ve bireyin akıl kapasitesine vurgu yapar. Ona göre, yurttaşlık eğitimi yalnızca bireylerin haklarını öğrenmelerini değil aynı zamanda toplumsal sorumluluk bilinci kazanmalarını da sağlamalıdır. Bu yaklaşım, bireyin toplumdaki rolünü anlaması ve demokratik bir düzende aktif bir katılımcı olması için gerekli bir altyapı sunar.³²⁸

Boutroux'un demokrasi anlayışı, ahlaki değerler ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Ona göre gerçek bir demokrasi, yalnızca hukuki düzenlemelerle değil, aynı zamanda ahlaki temellerle de desteklenmelidir. Demokratik bir toplumda bireyler, hem kendi haklarını hem de başkalarının haklarını koruma sorumluluğunu üstlenmelidir. Bu nedenle, yurttaşlık eğitimi yalnızca bilgi aktarımından ibaret olmamalı; aynı zamanda bireylerin ahlaki değerleri içselleştirmelerine yardımcı olmalıdır.³²⁹

Boutroux'un bu görüşü, özgürlük kavramına getirdiği açıklamalarla daha da anlam kazanır. Ona göre özgürlük, bireyin kendi vicdanına göre hareket etme hakkıdır;

³²⁶ Boutroux, *Les Récents Manuels De Morale Et D'Instruction Civique*, ss. 289-342.

³²⁷ Boutroux, ss. 289-342.

³²⁸ Boutroux, ss. 289-342.

³²⁹ Boutroux, ss. 289-342.

ancak bu özgürlük başkalarının haklarına saygı gösterme sorumluluğu ile dengelenmelidir. Demokratik bir toplumda özgürlük ve sorumluluk arasındaki bu denge, hem bireylerin hem de toplumun refahı için vazgeçilmezdir.³³⁰

Boutroux'un din ve ahlak konusundaki görüşleri, dönemin entelektüel tartışmalarında önemli bir yer tutar. Din ile ahlak arasında bir bağ olduğunu kabul etmekle birlikte, ahlakın yalnızca dini temellere dayanmadığını savunmaktadır. Ona göre ahlak, insan aklının ürünü olup rasyonel bir temele dayandırılabilir. Bu yaklaşım, ahlak eğitiminin laik bir çerçevede ele alınması gerektiğini öne süren düşünürlerle paralellik göstermektedir.³³¹

Boutroux, yurttaşlık eğitiminin temel amacını, bireyleri toplumsal hayatta aktif ve sorumlu birer vatandaş olarak yetiştirmek olarak belirtir. Bu bağlamda, eğitim sisteminin bireylere bilgi aktarmakla kalmayıp aynı zamanda onlara etik değerler konusunda bilinçli ve duyarlı bireyler olma becerisi kazandırması gerekmektedir. Boutroux'un bu yaklaşımı, Sokrates'in "Erdem bir bilimdir; erdem öğretilir" görüşüne dayanmaktadır. Ona göre erdemli bireyler yetiştirmek, toplumsal düzenin sürdürülebilirliği açısından hayati öneme sahiptir.³³²

Boutroux ayrıca yurttaşlık eğitiminin demokrasi ile olan ilişkisini de vurgular. Demokratik bir toplumda bireyler yalnızca kendi haklarının farkında olmakla kalmamalı; aynı zamanda başkalarının haklarına saygı göstermeyi de öğrenmelidirler. Bu nedenle Boutroux, yurttaşlık eğitiminin yalnızca bireysel gelişime değil, toplumsal dayanışmaya da katkıda bulunması gerektiğini savunmaktadır.³³³

Boutroux'ya göre vatanseverlik de diğer milletlere saygı ve hoşgörüyle birlikte ele alınması gereken bir kavramdır. Ona göre aşırı milliyetçilik, toplumsal barışı tehlikeye atabilir ve demokratik değerlerle çelişebilir. Bu nedenle Boutroux, vatanseverlik

³³⁰ Boutroux, *Les Récents Manuels De Morale Et D'Instruction Civique*, ss. 289-342.

³³¹ Boutroux, ss. 289-342.

³³² Boutroux, ss. 289-342.

³³³ Boutroux, ss. 289-342.

anlayışının evrensel insan hakları ile uyumlu bir şekilde geliştirilmesi gerektiğini iddia etmektedir.³³⁴

3.2.3. Ahlak ve Demokrasi

19. yüzyıl Avrupa felsefesinde, rasyonalizmin evrensel geçerlilik iddialarının zayıflamasıyla birlikte ulusal felsefi kimlikler belirginleşme eğilimi gösterir. Bu dönemde Almanya, spekülâtif felsefenin merkezi olarak yükselirken Fransa'da daha farklı bir felsefi gelenek kendisini dışa vurur. Tarihsel olarak belirsizlik ve şüphecilik üzerine inşa edilmiş olan Fransız düşüncesi, Comte gibi sistematik felsefe girişimlerine rağmen, bu temel karakterini korur ve derinlemesine sorgulama, şüphecilik eğilimlerini sürdürmeye devam eder. Dolayısıyla, demokrasinin modernleşme sürecinde, ahlak, siyaset ve özgürlük gibi temel konulardaki tartışmalar, bu farklı ulusal felsefi geleneklerin etkisi altında çok boyutlu bir karakter kazanır.³³⁵

Fransız Aydınlanması'nın entelektüel mirası, Fransız kültürünün yapı taşlarından biri olarak kabul edilmekle birlikte epistemolojik açıdan iç tutarlılığı ve gerçeklik iddiaları üzerine yoğun tartışmalara konu olur. Aydınlanma düşünürlerinin bilgiye ve gerçeğe yönelik tutumu, çelişkili bir karakter sergiler. Bir yandan, bilgiye ulaşma ve gerçeği ortaya çıkarma çabası Aydınlanma felsefesinin temel bir ilkesi olarak vurgulanırken, diğer yandan bu çabaların nihai bir sonuca ulaşamayacağı ve bilginin mutlak bir kesinliğe sahip olamayacağı yönünde bir şüphecilik de gözlemlenmektedir. Fransız kültürü içinde Aydınlanma düşüncesinin etik ve özgürlük anlayışı, yeni ve çelişkili yorumlara açık hale gelerek bu kavramların pratik uygulamaları konusunda geniş kapsamlı tartışmalara yol açar.³³⁶

On dokuzuncu yüzyılda yükselen burjuvazinin özellikle Fransa'da, bilimsel determinizme olan güçlü inancı dikkat çekicidir. Pozitivist felsefenin etkisiyle, doğa yasalarının insan davranışlarını da belirlediği yönündeki bir inanç yaygınlaşır ve bu durum Flaubert gibi yazarların, örneğin 'Madame Bovary' romanındaki 'Eczacı Homais'

³³⁴ Boutroux, *Les Récents Manuels De Morale Et D'Instruction Civique*, ss. 289-342.

³³⁵ Shaw, Charles Gray, *Culture And Dilettantism With The French*, International Journal of Ethics, 1915/26 (1), ss. 41-53.

³³⁶ Shaw, ss. 41-53.

karakteri üzerinden eleştirmelerine rağmen toplumun geniş kesimleri tarafından içtenlikle benimsenir. Bilimsel gelişmelerin insanlığın tüm sorunlarına çözüm getireceği yönündeki umutlar, sosyal Darwinizm ve ilerlemeci tarih anlayışı gibi ideolojilerin yaygınlaşmasına zemin hazırlar ancak bu baş döndürücü bilimsel ve teknolojik ilerlemenin gölgesinde, insanın özgür iradesi ve ahlaki boyutları göz ardı edilme eğilimi gösterir.³³⁷

Fransız düşünürlerin etkili isimlerinden biri olan Ernest Renan'ın bilim anlayışı, yaşamı boyunca önemli bir evrim süreci geçirir. İlk dönem çalışmalarında, bilimsel bilginin insanlığın ilerlemesindeki merkezi rolüne dair güçlü bir inanç sergileyen Renan, daha sonraki dönemlerde bu görüşünü önemli ölçüde revize eder. Bilimsel bilginin mutlak ve objektif bir gerçekliği yansıttığı iddiasına karşı çıkarak, bu bilginin insanın sınırlı algı ve kavrayış yetenekleriyle şekillenen göreceli bir yapı olduğunu savunur. Bu dönüşüm, yalnızca Renan'ın felsefi düşüncesinde değil aynı zamanda dönemin entelektüel atmosferinde de derin yankılar uyandırır ve bilimsel determinizme karşı çıkan, bilginin göreceli olduğunu öne süren bir akımın doğuşuna zemin hazırlar. Emile Boutroux, Henri Bergson ve Pierre Duhem gibi düşünürler, bilimin sınırlarını ve insan bilgisinin doğasını sorgulayarak, bilimsel bilginin mutlak bir gerçekliği yansıtmadığı yönündeki görüşü daha sistematik bir şekilde geliştirip, bu akıma önemli katkı sağlarlar. Bu düşünürlerin etkisiyle, Fransa'da bilimsel rasyonalizme karşı ciddi bir tepki oluşmaya başlar. Mistisizm ve idealizm gibi alternatif dünya görüşleri daha fazla ilgi görmeye ve mekanik bir yapıya indirgenen insanın ahlaki ve duyuşsal boyutları artık yeniden gündeme gelir.³³⁸

Renan'ın da belirttiği gibi Fransız düşünürleri metafizik sorulara kesin ve nihai çözümler sunmaktan ziyade bu soruların sürekli olarak sorgulanması ve yeniden yorumlanması üzerine yoğunlaşırlar. Bu durum, Fransız felsefesinde sıklıkla '*amatörlük*' olarak nitelendirilen bir eğilimden, kapsamlı bir sistematiklik arayışından çok fikirler arasındaki karmaşık ilişkileri derinlemesine incelemeye yönelik bir merakın varlığını gösterir. Bergson gibi düşünürler, Fransız düşüncesindeki bu belirsizliği daha da

³³⁷Metraux, Eva, *Trends in French Thought during the Third Republic*, Science and Society, 1941/5 (3), ss. 207-221.

³³⁸Metraux, ss. 207-221.

derinleştirerek sezgiye verdiği öncelikle bilimsel rasyonalizme karşı bir karşı-akım oluşturur. Ancak Bergson'un sezgi kavramı oldukça soyut ve yorumlara açık bir yapıya sahip olması, Fransız felsefesindeki belirsizlik ve çok sesliliği daha da artırarak farklı yorum ve yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlar.³³⁹

Bergson'un sezgi kavramının popüler kültürdeki yaygınlığı, ne yazık ki bu kavramın yüzeysel ve yanıltıcı bir şekilde yorumlanmasına zemin hazırlar. Bergson sezgiyi, aklın analitik ve statik yaklaşımına alternatif olarak sürekli bir akış ve değişim içinde olan dinamik bir süreç olarak tanımlar. Ancak Bergson'un sezgi anlayışının, insan deneyiminin ötesine geçen transandantal bir sezgi olarak yorumlanması, felsefesinin temelini oluşturmayan irrasyonel ve mistik unsurlara haksız bir vurgu yaparak düşüncesini önemli ölçüde çarpıtır. Bu tür bir yorum, Bergson'un sezgiyi, deneyimin akışkan ve bütünsel yapısını kavramaya yönelik bir yöntem olarak sunduğu gerçeğini göz ardı eder. Julien Benda gibi düşünürler, Bergson'un sezgi kavramının, rasyonel düşünceyi reddederek otoriter rejimlere meşruiyet kazandırabilecek tehlikeli bir ideolojik araca dönüştürülme riskini taşıdığı konusunda haklı olarak endişe duyarlar. Bergson'un sezgi anlayışı, bazı okurlar tarafından, hislerin ve duyguların akla mutlak üstünlüğünü savunan bir görüş olarak yanlış anlaşılakta ve bu durum, felsefesinin totaliter rejimlerin ideolojileriyle ilişkilendirilmesine zemin hazırlamaktadır.³⁴⁰

Boutroux ise “Zorunsuzluk Doktrini” tezi ile determinist bir dünya görüşünün insan özgürlüğüne dayattığı kısıtlamaları aşarak insan özgürlüğünün doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan devlet, hak, özgürlük, demokrasi ve siyaset gibi kavramları yeniden yorumlama çabasındadır. Özellikle '*Ahlak ve Demokrasi*' (*Morality and Democracy*) adlı makalesinde, döneminin determinist anlayışına karşı bir duruş sergileyerek, ahlak, erdem, özgürlük ve toplumsal demokrasi gibi temel kavramları yeniden değerlendirmiş ve bu kavramlar arasındaki karmaşık ilişkileri derinlemesine incelemektedir.

Boutroux, '*Ahlak nedir?*' sorusuna Sokrates'in “öz-sahip olma ve öz-yönetim sanatı” tanımını referans göstererek başlar ve bu tanımla demokrasi arasındaki ilişkiyi

³³⁹ Shaw, *Culture And Dilettantism With The French*, ss. 41-53.

³⁴⁰ Metraux, *Trends in French Thought during the Third Republic*, ss. 207-221.

derinlemesine inceler.³⁴¹ Demokrasi, siyasi sistemlerin temel bir modeli olarak, egemenliğin kaynağının halk olduğu ve tüm siyasi iktidarın nihai olarak halkın rızasına dayandığı bir yönetim biçimi olarak tanımlanabilir.³⁴²

Boutroux'a göre, demokrasinin “*halkın kendi kendini yönetmesi*” anlamına gelmesi, bu yönetim biçimini ahlaki bir ilkenin siyasi alandaki yansıması haline getirir. Ancak filozof, bu basit eşitliğin tarihsel süreçteki karmaşıklıkları göz ardı edilemeyeceğini vurgular. Antik Yunan'daki doğrudan demokrasi deneyiminden modern temsili demokrasi anlayışına kadar uzanan geniş bir yelpazede, demokrasinin teorik ve pratik uygulamaları önemli ölçüde farklılaşmaktadır.³⁴³

Demokrasi, tarihsel süreç içerisinde farklı biçimlerde ortaya çıkan ve 'hükümet' kavramının en eski örneklerinden biri olarak kabul edilen bir yönetim sistemi olarak karşımıza çıkar. Federalist Papers yazarlarının da vurguladığı gibi, demokrasinin tarihi iniş çıkışlarla dolu olmakla birlikte, özellikle küçük topluluklarda daha sık gözlemlenmektedir. Büyük imparatorluklar genellikle merkeziyetçi yönetim sistemlerini benimsemiş olsa da, son dönem araştırmaları, demokratik uygulamaların kökenlerinin Mezopotamya'nın neolitik köylerine kadar uzandığını göstermektedir. Bu toplumlarda gelişen demokratik mekanizmalar, merkezi devletlerin yükselişiyle birlikte de varlığını sürdürerek, dini, askeri ve bürokratik elitlerin etkisi altında kalır ve toplumsal yaşamın önemli bir parçası olmaya devam eder.³⁴⁴

Boutroux, demokrasiyi yalnızca siyasi bir rejim olarak değil aynı zamanda ahlaki bir ilkenin somutlaşmış hali olarak görür. Bu bakış açısıyla, bireylerin kendi yaşamlarını yönlendirme ve kaderlerini belirleme hakları, evrensel bir ahlaki ilkenin bir gereği olarak kabul edilir. Demokrasi, bu bağlamda, bireylerin özgür iradesini ve ahlaki sorumluluğunu en üst düzeyde gerçekleştirebilecekleri bir siyasi düzen olarak öne çıkar.³⁴⁵

³⁴¹ Boutroux, Emile, *Morality and Democracy*, The North American Review, University Of Northern Iowa, 1921/214 (789), ss. 166-176.

³⁴² Dahl, Robert A., *Demokrasi ve Eleştirileri*, (çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları), Ankara 1996, s. 16.

³⁴³ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁴⁴ Mumford, *The Moral Challenge To Democracy*, ss. 560-576.

³⁴⁵ Boutroux, ss. 166-176.

Demokrasi, haklar, özgürlükler ve siyasal eşitlik gibi temel siyasal kavramlar arasında karmaşık ve çok boyutlu bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle siyasal eşitlik, demokrasi ile sıklıkla eşleştirilen ve özdeşleştirilen bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Siyasal eşitlik, genellikle "bir kişi, bir oy" ilkesiyle ifade edilen ve tüm bireylere siyasi karar alma süreçlerinde eşit katılım hakkı tanıyan bir ilkedir. Bu nedenle, demokrasi ile siyasal eşitlik arasında güçlü ve neredeyse ayrılmaz bir bağ olduğu söylenebilir. Alexis de Tocqueville, demokrasiyi özgürlük ve eşitlik kavramlarıyla birlikte ele alarak bu ilişki üzerine önemli tespitlerde bulunan öncü düşünürlerden biridir. Tocqueville'e göre, demokrasinin sağlıklı işleyişi için özgürlük ve eşitlik arasında dengeli bir ilişki kurulması gerekmektedir. Zira, eşitlik ilkesinin aşırı vurgulanması, bireysel özgürlüklerin sınırlandırılması riskini beraberinde getirerek hem demokrasinin hem de özgürlüğün zayıflamasına neden olabilir.³⁴⁶

Boutroux, demokrasi kavramının tarihsel süreç içindeki evrimi ve bu evrimin ahlakla olan ilişkisini mercek altına alarak, oldukça çarpıcı bir tespitte bulunur. Ona göre demokrasi ile ahlak arasındaki bağ, basit bir eşitlikten çok daha karmaşık ve nüanslıdır. Demokrasinin, farklı tarihsel, kültürel ve siyasi bağlamlarda farklı anlamlara gelmesi, bu kavramın statik değil dinamik ve bağlamsal bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Siyasal, ekonomik ve sosyal koşulların sürekli değişimi, demokrasi kavramının da bu değişime ayak uydurarak farklı biçimlerde tezahür etmesine neden olur. Bu durum, demokrasiyi çok boyutlu ve sürekli yeniden tanımlanan bir kavram olarak ortaya koyar. Bu bağlamda, ahlak ve demokrasinin ilişkisini incelerken sadece tarihsel ve kültürel bağlamları değil, aynı zamanda güç ilişkilerini, ideolojileri ve toplumsal normları da dikkate almak gerekmektedir.³⁴⁷

Demokrasi, yalnızca bir yönetim sistemi olmakla kalmayıp, aynı zamanda belirli bir etik çerçeveye dayalı bir siyasi ideolojidir. Popüler egemenlik, vesayet, kamu yararı ve hukukun üstünlüğü gibi temel ilkeler, demokratik rejimlerin etik boyutunu ortaya koyar. Bu ilkeler, soyut kavramlar olmaktan öte somut kurumsal düzenlemeler ve pratiklerle anlam kazanır. Adalet, özgürlük ve eşitlik gibi evrensel değerler, demokratik

³⁴⁶ Schmidt, Manfred, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, (çev. M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara 2002, s. 80.

³⁴⁷ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

siyasi süreçlerin hem temelini oluşturur hem de sınırlarını belirler. Demokrasinin temel amacı, mutlak doğruyu belirlemek değil farklı çıkar ve görüşlere sahip bireylerin ve grupların uzlaşma zemini oluşturmaktır. Bu nedenle, demokratik siyaset, ideallerin tartışıldığı kadar, çıkarların da çatıştığı bir arenadır. Siyasi tartışmalar, genellikle soyut ideallerden ziyade, somut çıkarlara dayalı olarak şekillenir. "Adalet" gibi soyut bir kavram, siyasi mücadelede bir araç olarak kullanılsa da, siyasi kararların alınmasında belirleyici olan genellikle tarafların çıkarlarıdır. Bu durum, demokrasinin kaçınılmaz bir gerçeği olarak kabul edilmelidir.³⁴⁸

Demokrasi ile özdeşleşen en temel kavramlardan biri şüphesiz özgürlüktür. Felsefe ve siyaset teorilerinde sıklıkla tartışılan özgürlük kavramı, karmaşıklığı ve çok boyutluluğu ile dikkat çeker. Genellikle bir dış zorlayıcılıktan veya kısıtlamadan bağımsız olma durumu olarak tanımlanan özgürlük, felsefi literatürde ağırlıklı olarak "negatif özgürlük" ve "pozitif özgürlük" olmak üzere iki temel başlık altında incelenir. Negatif özgürlük, bireyin dışsal engellerden, özellikle de devlet otoritesinden ve keyfi uygulamalardan arınmış bir alanda hareket etme hakkı olarak tanımlanır. Liberal düşünce geleneğinde, bireylerin toplumsal yaşamda özgürce hareket edebilmeleri için öncelikle negatif özgürlüğün güvence altına alınması gerektiği vurgulanır. Bu bağlamda, siyasal özgürlük, bireyin devlet tarafından keyfi müdahalelere uğramadan yaşama ve hareket etme hakkı olarak ifade edilebilir.³⁴⁹

Boutroux'un özgürlük üzerine olan düşünceleri, özgür irade ve bireysel sorumluluk gibi temel felsefi kavramları merkeze alarak ahlak ve demokrasi arasındaki ilişkiye dair daha derinlemesine bir anlayış sunar. Demokrasinin temeli olan özgür irade ve bireysel sorumluluk, ahlaki değerlerle birlikte toplumun dokusunu oluşturan önemli unsurlardır. Bireylerin kendi hayatlarını şekillendirme hakkı, bir yandan ahlaki bir zorunluluk olarak görülürken diğer yandan bu hakkın kullanımı, bireylerin eylemlerinin sonuçlarına karşı sorumlu oldukları bilinciyle gerçekleşmelidir. Bu bağlamda, Boutroux'un düşünceleri, özgürlüğün sadece bir hak değil, aynı zamanda bir

³⁴⁸ Perry, Charner, *Ethics and Democracy*, University of Chicago, 1973/83 (2), ss. 87-107.

³⁴⁹ Sartori, Giovanni, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan), Yetkin Yayınları, Ankara 1996, ss. 327-328.

sorumluluk olduğunu vurgulayarak ahlaki değerlerin demokratik yaşamın vazgeçilmez bir parçası olduğunu ortaya koyar.³⁵⁰

Boutroux, demokrasi kavramının merkezinde yer alan "*halk*" ve "*hükümet*" kavramlarının statik ve tek boyutlu olmadığını aksine tarihsel ve kuramsal bağlamlarda farklı anlamlara gelebileceğini vurgular. Özellikle "*hükümet*" kavramı, Boutroux'a göre üç temel perspektifte incelenebilir: Mutlak Otorite: Bu perspektifte hükümet, sınırsız yetkilere sahip ve yönetilenlere karşı sorumlu olmayan bir varlık olarak görülür. Bu anlayış, tarihsel olarak birçok siyasi rejimde gözlemlense de bireysel özgürlükleri kısıtlaması ve adaleti tehdit etmesi nedeniyle sıklıkla eleştirilmiştir. Sosyal Sözleşme: Bu yaklaşımda hükümet, yönetici ve yönetilenler arasında yapılan bir sözleşmeye dayanır. Bu sözleşme, açık veya örtük olabilir ve genellikle bir anayasa ile ifade edilir. Sosyal sözleşme, hükümetin meşruiyetini halkın rızasına bağlar ve modern siyasi felsefenin temelini oluşturan sosyal sözleşme teorilerine yakın durur. Doğal Haklar: Bu durumda ise hükümet, insanın doğuştan gelen haklarına saygı göstermek zorunda olan bir kurum olarak tanımlanır. Bu yaklaşım, liberalizm ve insan hakları felsefesiyle yakından ilişkilidir.³⁵¹

Boutroux, bu farklı hükümet anlayışlarının, demokrasinin tarihsel süreç içindeki çeşitliliğini açıklamada anahtar rol oynadığını savunur. Ona göre, demokrasi tek bir kalıp içerisinde değerlendirilemeyecek kadar zengin ve karmaşık bir kavramdır. Tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamlar, demokrasinin farklı şekillerde ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olur. Mutlakiyetçilik, anayasacılık ve liberalizm gibi yönetim biçimleri, hükümetin gücünün kaynağı, sınırları ve halkla olan ilişkisi konusunda farklı görüşler sunarak, demokrasi kavramının çok boyutlu yapısını ortaya koyar. Bu bağlamda, hükümet kavramının farklı yorumlanış biçimlerini incelemek, demokrasi anlayışını derinleştirmek için elzemdir.³⁵²

Benzer şekilde, "*halk*" kavramı da çeşitli yorumlara açıktır. Halk, bölünmez bir bütün olarak görüldüğünde, bireylerin veya grupların devletten ayrı hakları olamaz. Tüm haklar, halkın egemenliğinden kaynaklanır. Ancak, halkı bireylerin toplamı olarak

³⁵⁰ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁵¹ Boutroux, ss. 166-176.

³⁵² Boutroux, ss. 166-176.

ele aldığımızda, halkın soyut bir kavram olduğu, bireylerin gerçek ve somut haklarının ise bu soyut kavrama devredilmesi gerektiği görüşü ortaya çıkar. Bu durumda, devlet, bireylerden ödünç aldığı bir güce sahip olur. Boutroux, bu iki uç nokta arasında bir denge kurmayı önerir. Ona göre, bireyler birbirinden bağımsız olmasa da belirli gruplara (siyasi, mesleki vb.) aittirler. Bu gruplar, ortak bir ulusal yaşam içerisinde birleşirler. Bu bağlamda, halk, bu farklı grupların bir araya gelmesiyle oluşur.³⁵³

Boutroux, siyasi felsefenin temel kavramlarından biri olan halk kavramını hem organik bir bütün olarak hem de bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan bir topluluk olarak iki farklı perspektifte ele alarak kapsamlı bir analiz sunar. Bu ikili yaklaşım, halk kavramına dair tarihsel tartışmalara özgün bir bakış açısı getirir. Boutroux, ilk olarak halkı, Rousseau'nun genel irade kavramıyla paralel olarak, bireylerin toplamından daha büyük, organik ve bölünmez bir varlık olarak tanımlar.³⁵⁴

Bu yaklaşımda, bireylerin topluluktan bağımsız hakları olduğu iddiası reddedilir ve bireysel çıkarlar, toplumsal bütünüün çıkarları karşısında ikinci plana atılır. İkinci yaklaşımda ise Boutroux, halkı, bireylerin belirli doğal hak ve özgürlüklere sahip olduğu, dayanışma içinde bir araya gelmiş bir topluluk olarak görür. Bu yaklaşım, bireysel hakların korunmasının toplumsal bütünlüğün devamı için vazgeçilmez olduğu vurgusunda bulunarak, bireysel özgürlükler ile toplumsal çıkarlar arasında bir denge kurulması gerektiği ilkesini benimseyen daha liberal bir siyasi anlayışa işaret eder.³⁵⁵

Boutroux, ulusal temsilde her bir grubun önemine göre farklı ağırlıklar verilmesi gerektiği vurgusunu yaparak, demokrasinin içsel çelişkilerine ve karmaşıklıklarına da dikkat çeker. Özellikle, "halk" kavramının içerdiği sınıf ayrımını ve bu ayrımın demokratik ideal üzerindeki etkilerini vurgular. Boutroux'a göre, halkı oluşturan bireyler arasında üretken ve aktif olanlarla, asalak ve sömürenler arasında net bir ayrım yapmak gerekmektedir. Siyasi bir bakış açısıyla, halkı oluşturanların yalnızca üretken ve aktif olanlar olması gerektiğini savunur.³⁵⁶

³⁵³ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁵⁴ Boutroux, ss. 166-176.

³⁵⁵ Boutroux, ss. 166-176.

³⁵⁶ Boutroux, ss. 166-176.

Bu yaklaşım ise tarihsel materyalizme yakın bir duruş sergiler ve toplumun gelişiminde üretken sınıfların belirleyici rolünü vurgular. Uluslararası düzeyde ise Boutroux, ulusların bağımsızlığı ve uluslararası dayanışma arasındaki gerilimi ele alır. Bazı düşünürler, ulusların mutlak bağımsızlığa sahip olduğunu savunurken, diğerleri uluslararası birliklerin gerekliliğini vurgular. Boutroux, bu tartışmada, uluslararası demokrasiyi ideal bir hedef olarak görür. Ancak uluslararası demokrasinin nasıl inşa edileceği konusunda farklı görüşler olduğunu belirtir. Boutroux'a göre uluslararası demokrasinin temelini oluşturan vatandaşlık hakkı, yalnızca üretken sınıflara verilmelidir. Asalak sınıfların ise bu haktan mahrum bırakılması gerekmektedir. Bu görüş, radikal bir eşitlikçi anlayışı yansıtır ve tarihsel olarak birçok tartışmaya yol açar.³⁵⁷

Boutroux, demokrasinin çeşitli yorumlanmış biçimlerinin altında yatan temel soruyu şu şekilde ifade eder: Demokratik rejimin ahlaki idealine ulaşma çabası, bu çeşitliliğin temel nedeni midir? Siyasetçilerin demokrasiyi tanımlamada sıklıkla başvurduğu ortak nokta "hak" İnsanların haklarından ziyade görevlerinden bahsetmeye daha az meyilli olmalarının nedeni, hak kavramının daha somut ve bilimsel bir zemine sahip olduğu düşüncesidir. Hak, matematiksel bir kesinliğe sahip, tanımlanabilir ve mantıksal çıkarımlara uygun bir kavram olarak görülür. Bu nedenle, hak bilimi, rasyonel ve objektif bir bilim dalı olarak kabul edilir. Ancak Boutroux, bu görüşün yanıltıcı olabileceğini savunur. Hak kavramının sadece biçimsel ve mantıksal bir yapıya sahip olduğunu düşünmek, onun içsel içeriğini ve gerçek dünyadaki uygulamalarını göz ardı etmek anlamına gelir. Hak kavramı hem soyut bir mantıksal yapıya hem de somut bir içeriğe sahiptir. Bu nedenle, hak kavramını siyasetin temel ilkesi olarak kabul etmek, daha derinlemesine bir inceleme gerektirmektedir.³⁵⁸

Boutroux, hak kavramının subjektif ve öznel bir yapıya sahip olduğunu vurgular. İnsanlar, kendi ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda farklı haklar talep ederler. Bu taleplerin dayanağı genellikle, bireyin kendi varlığı için gerekli gördüğü şeylerin bir hak olarak talep edilmesidir. Boutroux, hak kavramının temelini oluşturan "*eşitlik*" ilkesini sorgular. Eşitlik ilkesinin, pozitif bilimlerin deneysel verileriyle çeliştiğini savunur.

³⁵⁷ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁵⁸ Boutroux, ss. 166-176.

Doğa, eşitlik yerine çeşitlilik ve farklılık üzerine kuruludur. Tüm insanların aynı haklara sahip olduğu iddiası, bu nedenle mantıksal bir çelişki içerir. Boutroux, hak kavramının değerlendirilmesinde nesnel ölçütlerin önemini vurgular. Haklar, mutlak ve evrensel değil, değerlendirilmesi gereken kavramlardır. Bu değerlendirmede, bireylerin yetenekleri, çabaları ve ahlaki değerleri göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, eğitilmiş, çalışkan ve erdemli bir birey ile cahil, aylak ve kötü bir bireyin aynı haklara sahip olması mantıksızdır.³⁵⁹

Boutroux, eşitlik ve dayanışma kavramlarının ahlaki bir temele sahip olduğunu savunur. Hakların eşitliği gibi görünen bir kavramın, aslında pozitif bilimsel bir temeli olmadığını, daha ziyade ahlaki bir ideali temsil ettiğini belirtir. Eşitlik ilkesi, doğanın sunduğu çeşitliliğe aykırıdır ve bu nedenle ahlaki bir tercihtir. Benzer şekilde, dayanışma kavramı da doğal bir durum değil, ahlaki bir zorunluluktur. İnsanlar, doğası gereği hem bireyseldir hem de sosyaldir. Ancak, tüm insanları kapsayan bir dayanışma zorunluluğu, ahlaki bir ilkedir ve doğal bir durum olarak kabul edilemez.³⁶⁰

Boutroux, ahlakı, bireylerin yalnızca kişisel çıkarlarını değil, aynı zamanda toplumsal bir varlık olarak hareket etmelerini gerektiren bir düzen olarak tanımlar. Bu bağlamda, hak ve dayanışma gibi kavramlar, ahlaki bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Filozof, insanın kişisel gelişimini, tüm insanlığın gelişimine hizmet eden bir toplumsal sorumluluk olarak görür. Bu perspektif, bireysel ve toplumsal gelişimi birbirini tamamlayan ve karşılıklı olarak etkileyen süreçler olarak ele alır.³⁶¹

Demokratik bir toplumun işleyişi için belirli bir fikir birliği, özellikle de hoşgörü ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerlerin benimsenmesi kaçınılmazdır. Hukukun üstünlüğü, bireysel hak ve özgürlükleri korurken toplumsal düzeni sağlayan ve farklı inanç ve değerlere sahip bireylerin bir arada yaşamasını mümkün kılan temel bir ilkedir. Bu bağlamda, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi kavramlar, hukuk sisteminin temelini oluşturan ve yargı kararlarını yönlendiren evrensel ilkeler olarak kabul edilmektedir. Ancak, hukukun üstünlüğü gibi ideallerin demokratik bir toplum için mutlak bir gereklilik olup olmadığı ve eşitlik, özgürlük ve adalet gibi değerlerin yasa koyucular ve

³⁵⁹ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁶⁰ Boutroux, ss. 166-176.

³⁶¹ Boutroux, ss. 166-176.

yargıçlar için mutlak ve bağlayıcı normlar olup olmadığı soruları, hukuk felsefesi ve siyasi teorinin uzun süredir tartışma konusu olmaya devam etmektedir.³⁶²

Hukuk kavramına bilimsel bir temel kazandırma çabası, sosyoloji aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Sosyoloji, hukukun tarihsel ve toplumsal evrimiyle ilgilenerek, hukukun statik bir olgu değil, sürekli değişen ve gelişen bir yapı olduğunu göstermeye çalışır. Ancak Boutroux, sosyolojinin hukuk kavramını tam olarak açıklayamadığını savunur. Evrim teorisi, toplumsal olayları açıklamak için kullanılsa da insanın özgür iradesi ve ahlaki değerleri gibi faktörleri göz ardı eder. Bu nedenle, hukuk gibi ahlaki bir kavramı tamamen evrimsel bir süreçle açıklamak mümkün değildir.³⁶³

Boutroux, hak kavramının evrimden bağımsız olarak bir değere sahip olduğunu öne sürer. Hak, insanın doğasında var olan ve evrimsel süreçlerden bağımsız olarak saygı görmesi gereken bir kavramdır. Evrim, hak kavramını açıklamaya yardımcı olsa da hak kavramının temelini oluşturmaz. Boutroux, hak kavramının temeli olarak ahlaki öne sürer. Akıl, sosyolojik verileri değerlendirirken bile, ahlaki bir çerçeveye ihtiyaç duyar. Demokrasinin temelini oluşturan hak kavramı, pozitivist bir yaklaşımla değil ahlaki bir perspektifle ele alınmalıdır.³⁶⁴

Yunan felsefesi, hak ve adalet kavramlarını ahlaki bir temel üzerine inşa etmiştir. Antik Yunan'da hukuk, yalnızca yazılı kurallar değil aynı zamanda ahlaki değerlere dayalı bir sistem olarak görülmüştür. Çağdaş düşüncede, ahlakın bireysel bir mesele olduğu ve toplumsal hayattan ayrı düşünülebileceği iddiası ortaya çıkmıştır. Ancak Boutroux, bu görüşün eksik olduğunu savunur. Ahlak, sadece bireysel vicdanı değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi yaşamı da kapsayan bir olgudur. Boutroux'a göre, ahlak, bireysel ve toplumsal düzeyde bir denge kurmayı amaçlamalıdır. Bireyin özgürlüğü ve toplumsal sorumluluk arasındaki ilişki, ahlakın temel konularından biridir. Boutroux, bireycilik anlayışındaki eksiklikleri vurgular. Bireyleri soyut ve izole varlıklar olarak gören bir bireycilik anlayışı, ahlakın toplumsal boyutunu göz ardı eder.

³⁶² Perry, *Ethics and Democracy*, ss. 87-107.

³⁶³ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁶⁴ Boutroux, ss. 166-176.

Ancak, bireysel ahlak ile toplumsal ahlak arasında bir ayırım yapmak, bireyi toplumsal bağlardan tamamen koparma anlamına gelmez.³⁶⁵

Boutroux, ahlakın sınırlarının bireysel vicdanla sınırlı olmadığını savunur. Ahlak, bireyin kendi gelişimini gerçekleştirdiği kadar, toplumun da gelişmesine katkıda bulunan bir olgudur. Toplumlar, uluslar ve devletler gibi kolektif varlıkların da kendine özgü ahlaki değerleri vardır. Ulusal onur, siyasi ahlakın temel ilkesidir. Ulus, bir ailenin genişletilmiş bir hali olarak düşünülebilir. Aile içinde olduğu gibi, ulus içinde de ortak değerler, kültür ve tarih paylaşılarak bir aidiyet duygusu oluşturulur. Boutroux, bireycilik ve toplumsalcı yaklaşım arasında bir denge kurulması gerektiğini savunur. İnsan hem bireysel bir varlık hem de toplumsal bir varlıktır. Bu nedenle, ahlak da hem bireysel değerleri hem de toplumsal değerleri içeren bir yapıya sahip olmalıdır.³⁶⁶

Boutroux, ideal bir toplum modelini tasavvur eder. Bu modelde, farklılıklar birlik içinde var olur ve bireyler arasında hem bir ailenin üyeleri arasındaki gibi yakınlık hem de çeşitliliklerin zenginliği bulunur. Bu ideal toplum, doğanın ve insanın birleşimi, duygu ve aklın uyumu, bireysellik ve toplumsallığın dengeli bir sentezi olarak sunulur. Boutroux'a göre aile, doğal bir birliktir. Ancak, dünya genelindeki insanlık ise yapay kurumlarla bir arada tutulur. İdeal toplum ise, doğal ve yapay bağların en iyi şekilde birleştirildiği bir yapıdır. Bu sayede hem bireylerin özgünlükleri korunur hem de toplumsal birlik sağlanır. Boutroux, ulusal onur ilkesi bağlamında demokrasinin temel unsurları olan birey ve devlet ilişkisini yeniden değerlendirir. Bireylerin basit bir toplama veya pasif araçlar olarak görülmesi ne ulusun organik bütünlüğünü ne de bireylerin özgürlüğünü tam olarak ifade eder. Benzer şekilde, mutlak bir hükümet de ulusal onurla bağdaşmaz.³⁶⁷

Hegel'e göre, siyasal evrimin en yüksek noktası, devlet kurumunun ortaya çıkışıyla birlikte gerçekleşmiştir. Devlet, sivil toplumun üzerinde konumlanan, daha üstün bir siyasal düzen olarak görülmekte ve bireylerin manevi gelişimini tamamlayabileceği, kişisel özgürlüğünü daha yüksek bir seviyeye taşıyabileceği ve hem

³⁶⁵ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁶⁶ Boutroux, ss. 166-176.

³⁶⁷ Boutroux, ss. 166-176.

bireysel hem de toplumsal çıkarlarını sentezleyebileceği ideal bir toplum biçimi olarak nitelendirilmektedir.³⁶⁸

Boutroux'a göre ise devlette gerçek egemenlik yasadır. Yönetici ve yönetilen ayrımı, bir hiyerarşi değil işlevsel bir farklılıktır. Her vatandaş, yasaların yapımında ve uygulanmasında rol alarak bir nevi yönetici konumundadır. Bu anlayış, bireylerin hem inisiyatif kullanmalarını hem de ortak bir amaç için itaat etmelerini gerektirir. Hem devlet hem de birey, kendilerini kişisel arzularına göre değil, adalet ve gerçeğin gerektirdiği şekilde yönetmelidir. Bu idealin gerçekleşmesi için, bireysel özgürlük ile toplumsal düzen arasında bir denge kurulmalıdır. Bu denge, örgütlenme, özgürlük, sanat ve doğa gibi farklı unsurların bir araya gelmesiyle mümkün olabilir. Uluslararası düzeyde de benzer bir yaklaşım benimsenebilir.³⁶⁹

Demokrasinin en iyi yönetim biçimi olup olmadığı sorusu, siyasi felsefenin temel tartışma konularından biridir. Bireylerin kendi kaderini tayin etme arzusu, insan doğasının temel bir yönü olsa da, demokrasinin uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği, tarihsel ve kuramsal açıdan birçok tartışmaya konu olur. Demokrasinin başarısızlık örnekleri, insan doğasının sınırlılıkları ve siyasi sistemlerin karmaşıklığı nedeniyle, bu yönetim biçiminin etkinliği hakkında şüpheleri beraberinde getirir. Ancak, modern dünyada demokrasinin yaygın kabul görmesi, bu yönetim biçimine olan inancın devam ettiğini göstermektedir. Büyük ölçekli toplumlarda demokrasinin nasıl etkili bir şekilde uygulanacağı, temsili demokrasilerin sorunları, demokratik kültürün inşa edilmesi ve demokrasi ile etik, ahlak, din arasındaki ilişki gibi konular, günümüz siyasi düşüncesinin merkezinde yer almaktadır. Tarihsel olarak, demokrasinin başarısızlıkları sıklıkla ahlaki ve dini değerlerin yetersizliğine bağlanır. Ancak, bu ilişkinin karmaşıklığı ve çok boyutluluğu nedeniyle, farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda demokrasinin nasıl işlediği ve hangi değerlerle ilişkilendirildiği üzerine daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.³⁷⁰

³⁶⁸ Sabine, George, *Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi*, (çev. Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s. 48.

³⁶⁹ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁷⁰ Perry, *Ethics and Democracy*, ss. 87-107.

Demokrasi anlayışımız, uluslararası ilişkilerde de uygulanabilir ve farklı uluslar arasında birlik ve iş birliği sağlanabilir. Boutroux, uluslararası bir birliğe katılan ülkelerin durumunu inceler. Bu ülkeler ne tamamen bağımsız ne de merkezi bir gücün mutlak kontrolündeki birimler olarak görülmelidir. Burada da birey ve toplum arasındaki ilişki gibi, bütün (uluslararası birlik) ve parçalar (bireysel ülkeler) arasında karşılıklı bir etkileşim ve uyum söz konusudur. Ancak, uluslararası bir birliğin sahip olduğu hak ve yetkiler, bir ulus devletin sahip olduğu hak ve yetkilerle kıyaslandığında daha sınırlıdır. Bu durum, uluslararası birliğin kuruluşundaki temel ilkenin, ortak çıkarlar ve adalet olduğu gerçeğiyle açıklanabilir.³⁷¹

Uluslararası demokrasi, ülkeler arasında belirli bir yakınlaşma ve ortak değerler etrafında birleşme olarak düşünülebilir. Bu bağlamda, uluslararası hukuk ve kurumlar, ülkeler arasındaki ilişkileri düzenleyen ve çatışmaları çözmeye yönelik mekanizmalar sunar. Ancak, uluslararası bir demokrasinin tam anlamıyla gerçekleşmesi, ülkeler arasındaki derin farklılıklar ve çıkar çatışmaları nedeniyle oldukça zor bir hedeftir. Boutroux, demokrasinin temelini ahlaki ilkelere dayandırır. Bu yaklaşım, hak, eşitlik ve dayanışma gibi kavramların belirlenmesinde objektif bir ölçüt sunar. Hak kavramı, öznel taleplerden arındırıldığında evrensel bir geçerlilik kazanır. Eşitlik ve dayanışma ise bu hak kavramını destekleyen, akıl tarafından belirlenen ideallerdir. Tarih ve sosyoloji ise bu idealara ulaşmak için gerekli olan ampirik verileri sağlar. Ancak, bu veriler tek başına yeterli değildir. Zihin, bu verileri ahlaki ilkeler ışığında değerlendirerek doğru sonuçlara ulaşmalıdır.³⁷²

Ulusal kültür kavramı, daha nüanslı bir incelemeyi gerektirmektedir. Statik ve homojen bir yapı yerine, ulusal kültürler sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Bu dinamik süreç içerisinde, ulusal kimliği tek bir kalıba sığdırmak ve bu kalıba bağlı kalmayı bir zorunluluk olarak görmek, kültürel çeşitlilik ve değişimi sınırlayan, hatta engelleyen bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.³⁷³

Bir ulusun varlığını sürdürebilmesi için ulusal bir kimliğe sahip olması gerektiği ve bu kimliğin belirli 'barbar' sayılan değerlerden arındırılması gerektiği yönündeki

³⁷¹ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁷² Boutroux, ss. 166-176.

³⁷³ Shaw, Charles Gray, *Culture And Dilettantism With The French*, ss. 41-53.

iddia, sıkça tekrarlanan bir söylemdir. Bu söylem, ulusal kültürün bir tür ahlaki zorunluluk olduğu ve hatta şiddet eylemlerini meşrulaştırabileceği yönünde bir çıkarım içerir. Rusya'nın ikellikle, İngiltere'nin pragmatizmle, Almanya'nın aşkınlıkla ve Fransa'nın estetikle özdeşleştirildiği bu yaklaşım, ulusları hiyerarşik bir şekilde değerlendirmeye ve kültürel bir üstünlük söylemi oluşturmaya hizmet eder. Ancak bu tür bir ulusal kimlik anlayışı, belirsiz ve göreceli olan 'barbarlık' kavramına dayanması ve ulusların kültürel özelliklerini basitleştirmesi nedeniyle ciddi eleştirilere açıktır. Örneğin, Fransa'nın sanatsal ve entelektüel mirası vurgulanırken, bu mirasın oluşumunda etkili olan tarihsel, sosyal ve kültürel faktörler göz ardı edilerek, kültürel bir indirgemecilik yapıldığı görülmektedir.³⁷⁴

Boutroux, insanı rasyonellik, özgür irade ve ahlaki değerler ekseninde ele alan felsefi bir perspektif sunar. Ona göre toplum, ortak değerler etrafında bir araya gelen bireylerin dinamik bir etkileşimle oluşturduğu bir yapıdır. Bu bağlamda, demokratik yönetim sistemi, hem bireylerin özgürlüklerini güvence altına almada hem de ortak değerlerin korunmasında en ideal siyasi düzen olarak öne çıkar. Boutroux'a göre tarih, özgür irade tarafından şekillenen dinamik bir süreçtir. Bireylerin özgür irade kullanımlarıyla ortaya çıkan ahlaki değerler, toplumların örgütlenmesinde ve gelişiminde kazanılmış bir ontolojik statüye sahiptir.³⁷⁵

Wright Morris'in “*The Territory Ahead*” adlı eserinde yer alan, “Gerçek acının ayırt edici özelliği, yok oluşun, kendi kendini sorgulamaktan daha iyi olmasıdır” tespiti, çağımızın karşı karşıya olduğu derin krizleri özetler niteliktedir.³⁷⁶ Özellikle ahlaki, siyasi ve ekolojik çöküşün eşliğinde bulunduğumuz bir dönemde, bu tespit, birey ve toplum olarak derinlemesine bir iç muhasebe yapmamız gerektiğini vurgulamaktadır. Mazzini'nin de ifade ettiği gibi, özgürlük ve demokrasi idealleri için mücadeleye hazır olanların sayısı, yaşamın devamı için gerekli çabayı göstermeye hazır olanların sayısından daha fazla olduğu paradoksal bir durumla karşı karşıyayız. İnsanlığın

³⁷⁴ Shaw, Charles Gray, *Culture And Dilettantism With The French*, ss. 41-53.

³⁷⁵ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁷⁶ Mumford, Lewis, *The Moral Challenge To Democracy*, Virginia Quarterly Review, 1959/35 (4), ss. 560-576.

geleceğini güvence altına alabilmek için, rasyonel bir bakış açısı ve güçlü bir ahlaki duruş sergilemek zorundayız.³⁷⁷

Boutroux'un, ahlak, demokrasi ve özgürlük kavramlarını birbirine sıkı sıkıya bağlayan bir düşünce sistemi geliştirdiğini söyleyebiliriz. Ona göre, bireysel özgürlükler ile toplumun genel refahı arasında bir denge kurmak, demokratik bir toplumun temel amacıdır. Bu denge, ahlaki değerlerin ve demokratik ilkelerin doğru bir şekilde uygulanmasıyla mümkün olabilir. Boutroux'a göre demokratik bir toplum inşa etmek için hem akla hem de deneyime ihtiyaç vardır. Akıl, bize ideal bir toplum düzeninin nasıl olması gerektiği konusunda bir vizyon sunarken, deneyim ise bu vizyonu gerçekleştirmek için gerekli olan pratik bilgileri sağlar. İnsan kurumları, bu iki unsurun bir araya gelmesiyle ortaya çıkar.³⁷⁸

Boutroux, özetle demokrasiyi, sadece biçimsel bir siyasi sistem olarak değil aynı zamanda bireylerin ahlaki gelişimine katkı sağlayan bir yaşam biçimi olarak görür. Ona göre, halkın kendi kendini yönetme hakkı, yalnızca bir yasal düzenleme değil, aynı zamanda bireylerin özgür iradesini ve ahlaki sorumluluğunu gerektiren bir ilkedir. Boutroux'un demokrasi anlayışı hem bir idealin peşinde koşma hem de bu idealin pratik hayatta nasıl gerçekleşeceği sorunsalını içeren, karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir.³⁷⁹

Bir bireyin hastalığını kabul etmesi, iyileşme sürecinin ilk adımı olduğu gibi, bir demokratik toplumun da mevcut sorunlarını tanıması ve kabul etmesi, demokratik sağlığın tesis edilmesi için zorunludur. Günümüz demokratik toplumlarda, bürokratikleşme, eşitsizlik, siyasi kutuplaşma ve ahlaki yozlaşma gibi patolojik belirtiler sıklıkla gözlemlenmektedir. Bu durum, demokratik sistemlerin işleyişini olumsuz etkileyerek, demokratik erozyona yol açmaktadır. Wright Morris'in tespit ettiği gibi, sorunları görmezden gelmek, çözümden kaçınmak anlamına gelir. Bu nedenle, demokratik toplumlar, karşı karşıya oldukları bu zorlukları kabul ederek, demokratik değerleri yeniden canlandırmak ve güçlendirmek için kapsamlı çabalar sarf etmelidir. Bu bağlamda, eğitim sistemleri, siyasi kurumlar ve medya gibi alanlarda yapılacak

³⁷⁷ Mumford, *The Moral Challenge To Democracy*, ss. 560-576.

³⁷⁸ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁷⁹ Boutroux, ss. 166-176.

yapısal reformlarla, bireylerin eleştirel düşünme ve demokratik vatandaşlık becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmelidir.³⁸⁰

Boutroux, Neo-Augustinizm'den etkilenecek inşaa ettiği felsefesinde, insan özgürlüğünü ilahi bir armağan olarak nitelendirmekte ve bu özgürlüğün, toplumun ortak iyiliği için kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Klasik felsefenin doğal hukuk anlayışıyla Hristiyan ahlakının değerlerini sentezleyen filozof, demokrasiyi, hem bireysel hakların güvence altına alındığı hem de toplumsal birliğin korunmasını amaçlayan bir yönetim sistemi olarak görmektedir. Boutroux'un idealist yaklaşımı, bireylerin hem kendi haklarını hem de başkalarının haklarını gözetmelerini gerektiren bir ahlaki sorumluluk bilincini ön plana çıkarmaktadır. Ancak, bu idealist perspektifin, gerçek politik yaşamın karmaşıklığı ve çatışmaları karşısında ne ölçüde sürdürülebilir olduğu sorusu, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Özellikle liberal demokrasilerin bireysel hakları ön planda tutarak toplumsal birliği zayıflattığı yönündeki eleştiriler, Boutroux'un düşüncelerinin güncelliğini ve tartışma potansiyelini kanaatimizce ortaya koymaktadır.³⁸¹

3.2.4. Yakın Gelecekte Özgürlüğü Tehdit Edebilecek Olası Fikirler

Boutroux, insanlığın karşı karşıya olduğu karmaşık ve birbirine bağılı sorunların, özgürlüğe yönelik ciddi tehditler oluşturduğunu vurgular. Özellikle uluslararası ilişkilerde hâkim olan milliyetçilik ilkesinin, bu sorunlara çözüm olmaktan ziyade yeni çatışmalara zemin hazırladığını belirtir. Boutroux'a göre, barışçıl bir gelecek için milliyetçiliğin ötesine geçerek, daha kapsayıcı ve iş birliğine dayalı bir dünya düzeni inşa etmek zorunludur.³⁸²

Filozof, savaşın bazı sorunlara geçici çözümler sunsa da daha büyük ve daha karmaşık sorunlara yol açabileceğini belirterek, savaşın insan uygarlığının varlığını tehdit eden bir olgu olduğunu vurgular. Bu nedenle, geleceğin kendiliğinden iyi olacağını düşünmek yanıltıcıdır. Boutroux, insanlığın kendi değerleriyle yüzleşmesi ve

³⁸⁰ Mumford, *The Moral Challenge To Democracy*, ss. 560-576.

³⁸¹ Boutroux, *Morality and Democracy*, ss. 166-176.

³⁸² Boutroux, Emile, *The Immediate Future*, International Journal Of Ethics, The University Of Chicago Press, 1921/31 (4), ss. 370-380.

iş birliği içinde hareket etmesinin, gelecek için hayati önem taşıdığını savunur. Ulusların ve devletlerin doğasının tarihsel süreçte değişebileceği gerçeği, milliyetçiliğin evrensel bir ilke olmadığını gösterir. Her ulusun kendi kaderini tayin etme hakkı, barış ve uyumun garantisi olarak görülemez. Bu nedenle, uluslararası ilişkilerde yeni ve daha kapsayıcı bir anlayışa ihtiyaç duyulmaktadır. Boutroux'un düşünceleri, günümüzün küreselleşen dünyasında hala geçerliliğini korumaktadır. Artan küresel sorunlar karşısında, milliyetçiliğin ötesine geçerek, iş birliğine dayalı bir dünya düzeni inşa etmek, insanlığın ortak geleceği için bir zorunluluktur.³⁸³

Boutroux'un milliyetçilik ilkesi hakkındaki düşünceleri, temelde insanın özgür ve eşit doğduğu inancı üzerine inşa edilmiştir. Ancak filozof, bu ilkenin pratikteki yansımalarının, teorik temellerinden oldukça uzaklaştığını belirtir. Uluslararası alanda gözlemlenen kapsamlı eşitsizlikler, özgürlük ve hakların evrenselliği ilkesiyle çelişmektedir. Özellikle büyük güçlerin, daha küçük devletlerin haklarına gösterdiği saygı eksikliği, bu durumu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Boutroux'a göre, büyük güçler sadece asil bir ılımlılık göstermekle kalmamalı, aynı zamanda tüm insanlığın eşitliği ve kardeşliği duygusuyla hareket etmelidirler. Kendi çıkarlarını merkeze alan bir politika yerine, tüm ulusların hak, onur ve bağımsızlık eşitliğini gözetmelidirler.³⁸⁴

Öte yandan, Boutroux bireysel özgürlüğün önemini de vurgulamaktadır. Her insanın kendi kendine hâkim bir varlık olduğu ve hiçbir şekilde bir araç olarak kullanılmayacağı düşüncesi, filozofun temel ilkelerinden biridir. Ancak bu, otoritenin tamamen reddedilmesi anlamına gelmez. Aksine, otorite, bireysel özgürlüğün bir tamamlayıcısı olarak görülmeli ve bu doğrultuda şekillendirilmelidir. Otorite, özgürlüğün yaygınlaşmasına hizmet etmeli ve bireylerin gelişimi için gerekli koşulları sağlamalıdır. Boutroux, milliyetçilik ilkesinin teorik güzelliğine rağmen, pratikteki uygulamalarının sıklıkla insanlık ideallerinden uzaklaştığını savunur. O, uluslararası ilişkilerde adalet ve eşitliğin tesis edilmesi için büyük güçlerin sorumluluk alması

³⁸³ Boutroux, *The Immediate Future*, ss. 370-380.

³⁸⁴ Boutroux, ss. 370-380.

gerektiğini belirtir. Aynı zamanda, bireysel özgürlüğün korunması ve otoritenin meşrulaştırılması arasındaki dengeyi kurmanın önemini vurgular.³⁸⁵

Boutroux, devlet kavramını incelerken, devletin temelde vatandaşların ortak iradesi ve egemenliği üzerine kurulu bir yapı olduğunu vurgular. Devlet, ulusun birliği ve bütünlüğünü temsil ederken aynı zamanda ulusal çıkarları korumakla yükümlüdür. Ancak, bu süreçte devletin devamlılığı ve etkin bir yönetimin sağlanması için hassas bir denge kurulması gerektiğini belirtir. Boutroux'a göre, vatanseverlik kavramı, sadece coğrafi bir bağlantıdan öte, bir milletin geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceğiyle özdeşleşen mistik bir bağlıdır.³⁸⁶

Anavatan, bir milletin kolektif hafızası ve kimliğinin temel taşıdır. Bu nedenle vatanseverlik, bireysel hak ve özgürlüklerin yanı sıra ulusal sınırların korunmasını da içerir. Ancak filozof, uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin bu dengeyi bozabileceği konusunda uyarır. Özellikle enternasyonalist yaklaşımların, ulusal sınırları önemsizleştirme ve devletlerin egemenliğini zayıflatma riski taşıdığını belirtir. Bu durum, ulus devletlerin varlığını ve ulusal kimliklerin korunmasını tehdit edebilir. Boutroux, devlet, ulus ve vatanseverlik kavramlarını birbirinden bağımsız olarak değil, birbirini tamamlayan unsurlar olarak ele alır. Devlet, ulusun birliği ve egemenliğini temsil ederken, vatanseverlik bu birliği güçlendiren bir duygusal bağlıdır. Ancak, bu dengeyi korurken uluslararası ilişkilerdeki değişen dinamiklerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgular.³⁸⁷

Boutroux, özgürlüğün giderek azalan bir değer olduğu ve bu durumun gelecek için ciddi tehditler barındırdığına dair çarpıcı tespitlerde bulunur. Özellikle otoritenin yükselişi ve bireysel özgürlüklerin sınırlanması üzerine yoğunlaşan Boutroux, bu durumun hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ciddi sonuçlar doğuracağını öngörür.³⁸⁸

³⁸⁵ Boutroux, *The Immediate Future*, ss. 370-380.

³⁸⁶ Boutroux, ss. 370-380.

³⁸⁷ Boutroux, ss. 370-380.

³⁸⁸ Boutroux, ss. 370-380.

Boutroux'a göre, günümüzde yaşanan en önemli sorunlardan birinin, otoritenin tüm sosyal ilişkileri kuşatması, olduğudur. Yönetenler ile yönetilenler, sermaye ile işçi arasındaki ilişkilerde olduğu gibi her alanda otoritenin baskın hale gelmesi, bireylerin özgürlük alanını daraltmaktadır. Bu durum, kitlelerin otoriteye karşı tepki göstermesine ve toplumsal huzursuzluğun artmasına neden olabilir. Boutroux, yalnızca dışsal otoritelerin değil bireylerin kendi içlerinde de otoriteye karşı bir mücadele verdiğini belirtir. Özel grupların merkezi otoritelere karşı çıkması ve kendi özgürlük alanlarını genişletme çabaları, toplumda parçalanmaya ve verimsizliğe yol açabilir.³⁸⁹

Boutroux, bireysel özgürlük ilkesinin milliyetçilik ilkesini güçlendirdiğini ve çalışmanın öneminin arttığını vurgulasa da bu durumun her zaman geçerli olmadığını belirtir. Özellikle üretim odaklı mesleklerde özgürlüklerin daha sınırlı olabileceğini ifade eder. İş bölümü konusu da Boutroux'un analizinde önemli bir yer tutar. İş bölümü, insanların uzmanlaşmasını gerektirirken, aynı zamanda bireyleri belirli bir işleyle sınırlar. Bu durum, insanların bütüncül bir bakış açısı yerine parçalı bir şekilde düşünmesine neden olabilir ve özgürlüklerin kısıtlanması anlamına gelebilir. Boutroux, özgürlüğün giderek azalan bir değer olduğu ve bu durumun hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ciddi sonuçlar doğuracağı konusunda önemli uyarılarda bulunur. Otoritenin yükselişi, bireylerin kendi içlerindeki mücadeleleri, iş bölümü gibi konular, özgürlüğün geleceği açısından önemli riskler oluşturmaktadır.³⁹⁰

Boutroux, insan doğasının temelini akla dayandırarak, özgürlüğün bireyin akılcı düşünme ve hareket etme yeteneğiyle yakından ilişkili olduğunu savunur. Filozof, insanın içgüdüsel davranışlardan ziyade akılcı kararlar alarak hareket ettiğini belirterek eğitimin bu akılcı yaklaşımı desteklemesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, eğitim sürecinin amacı, bireylere sadece bilgi aktarmak değil, aynı zamanda onları eleştirel düşünmeye, doğru ve uygun kararlar almaya yönlendirmektir. Böylece, eğitim, bireylerin özgürlüklerini tam anlamıyla kullanabilmeleri için gerekli olan zihinsel araçları kazandırır.³⁹¹

³⁸⁹ Boutroux, *The Immediate Future*, ss. 370-380.

³⁹⁰ Boutroux, ss. 370-380.

³⁹¹ Boutroux, ss. 370-380.

Bununla birlikte Boutroux, uluslararası alanda çeşitli ulusların haklarının eşitlik temelinde korunmasının ve özerk gelişmelerinin desteklenmesinin büyük önem taşıdığını vurgular. Bu bağlamda, uluslararası arenadaki kaynak ve güç dengesizliklerine rağmen, tüm ulusların özgürce gelişebilmesi için dikkatli bir şekilde hazırlanmış hukuki anlaşmalar ve ekonomik iş birlikleri kurulması gerektiğini savunur. Boutroux'un bu düşünceleri, uluslararası düzeni ve özgürlüğü bir arada götürmek amacıyla Milletler Cemiyeti gibi uluslararası kuruluşların önemini de ortaya koyar.³⁹²

Boutroux, insan toplumlarının oluşumunu ve devamlılığını, sadece biyolojik veya çevresel faktörlere indirgemeyerek, insanın akıl ve içsel gücünün de bu süreçte belirleyici olduğunu savunur. Filozof, toplumların, ortak amaçlar ve değerler etrafında bir araya gelen bireylerden oluştuğunu ve bu bağın, maddi çıkarların ötesinde, hakikat, adalet, uyum ve mutluluk gibi manevi değerler tarafından güçlendirildiğini belirtir. Boutroux'a göre, özgürlük ve otorite arasındaki denge, sağlıklı bir toplumun temel şartıdır. Bireysel özgürlük, toplumun ortak amaçları doğrultusunda sınırlandırılabilir ancak bu sınırlama, insanın temel hak ve özgürlüklerine saygılı olmalıdır. Toplum, bireylerin kendi başlarına gerçekleştiremeyecekleri hedeflere ulaşmak için gerekli bir araç olmakla birlikte, bireyin insanlık onurunu zedeleyecek şekilde kullanılması son derece yanlış bir tutuma neden olur.³⁹³

Onun bu düşünceleri, toplum felsefesi ve siyasi düşünce alanında önemli bir yere sahiptir. Boutroux, toplumun sadece bir güç birliği değil aynı zamanda ortak değerler ve amaçlar etrafında şekillenen bir ahlaki birlik olduğunu vurgular. Bu bakış açısı, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirerek, daha adil ve insancıl bir toplum idealini ortaya koyar.³⁹⁴

Boutroux, toplum ve birey ilişkisini incelerken, bireyin içsel güdülleri ve toplumun dışsal etkileri arasındaki dengeye dikkat çeker. Boutroux'a göre, bireyde toplumun iyiliği için çaba gösterme eğilimi doğal olarak mevcuttur ancak bu eğilimin gerçekleşmesi için toplumun bireye bir çağrıda bulunması gerekmektedir. Bu çağrı, bireyin özgürlüğünü kısıtlamadan, toplumun genel iyiliği için hareket etmesini

³⁹² Boutroux, *The Immediate Future*, ss. 370-380.

³⁹³ Boutroux, ss. 370-380.

³⁹⁴ Boutroux, ss. 370-380.

sağlamalıdır. Bu düşünce, Platon'un bir ve çokluk üzerine olan öğretisiyle benzerlikler gösterir.³⁹⁵

Platon, bireyin (bir) toplumun (çokluk) içinde var olduğunu ve ikisinin birbirinden bağımsız olarak düşünülemediğini savunur. Bu bağlamda, toplumun bireye çağrısı ve bireyin bu çağrıya uyumu, bir ve çokluğun uyumlu bir şekilde var olması için gerekli bir şarttır. Boutroux ve Platon'un bu ortak görüşü, toplumda otorite ve özgürlük arasındaki ilişkiyi de gündeme getirir. Her iki filozof da otoritenin keyfi olmaması ve özgürlüğün de sınır tanımaz olmaması gerektiğini vurgular. Sağlıklı bir toplumda, otorite ve özgürlük birbirini tamamlayıcı bir şekilde işlev görmelidir. Birey, toplumun genel iyiliği için belirli sınırlamalara uyarken, aynı zamanda kendi özgünlüğünü korumalıdır. Bu perspektifte, bireyin toplum içindeki rolü, toplumun genel amaçlarına hizmet etmektir. Ancak bu hizmet, bireyin kendi isteğiyle ve içten bir inançla yapılmalıdır. Zorlama ve baskı altında yapılan hizmetler ne birey ne de toplum için sürdürülebilir bir çözüm değildir.³⁹⁶

Boutroux'un düşünceleri, günümüzde de geçerliliğini koruyan önemli sorulara cevap aramaktadır. Küreselleşen dünyada, farklı kültür ve değerlere sahip insanlar arasındaki ilişkiler, toplumların birliği ve bireysel özgürlükler arasındaki denge gibi konular, güncel tartışmaların merkezinde yer almaktadır.

³⁹⁵ Boutroux, *The Immediate Future*, ss. 370-380.

³⁹⁶ Boutroux, ss. 370-380.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

On dokuzuncu yüzyılda bilimsel ve felsefi paradigmalarda yaşanan köklü dönüşümler, determinist, mekanik ve pozitivist dünya tasavvurunun epistemolojik egemenlik kurmasına zemin hazırlamıştır. Bu tarihsel kesitte, insan davranışlarının doğa yasaları tarafından kategorik olarak belirlendiği ve bireysel iradenin epistemolojik statüsünün ikincil konuma indirildiği tezinin bilimsel söylemde hegemonik bir karakter kazandığı gözlemlenmektedir. Zorunluluk ilkesinin metafizik temellendirmesi, ontolojik düzlemde her olgunun önceden belirlenmiş nedensel süreçlerin kaçınılmaz sonucu olduğunu iddia ederek insan özgürlüğü meselesini felsefi tartışmaların merkezine taşımıştır. Emile Boutroux ise bu determinist paradigmaya radikal eleştiriler yönelterek, insan iradesinin özerk ontolojik statüsünü vurgulayan alternatif bir perspektif geliştirmiştir. Boutroux'un zorunluluk karşıtı argümantasyonu, insanın yalnızca edilgen bir yasa takipçisi değil aynı zamanda aktif bir fail olduğunu ortaya koyarak hem psikoloji hem de sosyal bilimler metodolojisinde epistemolojik bir kırılmaya yol açmıştır.

Boutroux'un felsefi sistematığı, bireysel özerkliği salt metafizik bir kategori olmaktan çıkarıp toplumsal etkileşimlerin diyalektik yapısı içerisinde yeniden konumlandırarak, insan varoluşunun ontolojik çok katmanlılığını açığa çıkarmaktadır. Pozitivist indirgemeciliğin epistemolojik sınırlılıklarını eleştirel bir perspektifle sorgulayan düşünür, insanın yaratıcı potansiyelini ve özgün varoluşsal dinamiklerini merkeze alan antropolojik bir çerçeve önermektedir. Bu bağlamda Boutroux'un özgürlük-zorunluluk diyalektiğine ilişkin analizleri, yalnızca klasik metafizik tartışmaları aşmakla kalmamakta, aynı zamanda çağdaş insan bilimlerinin metodolojik krizlerine ışık tutacak epistemolojik bir paradigmayı mümkün kılmaktadır. Nitekim söz konusu teorik katkılar, günümüzde dahi insan eyleminin ontolojik statüsüne ilişkin disiplinler arası tartışmalarda referans noktası olma işlevini sürdürmektedir.

Özgürlük olgusu, kökenleri antikiteye uzanan ve multidisipliner perspektiflerle ele alınması gereken diyalektik bir felsefi problematik olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik Antik Çağ'dan modern döneme dek süregelen epistemolojik evrimde, bu kavram çeşitli düşünce ekolleri tarafından sistematik analizlere tabi tutularak ontolojik-epistemolojik dönüşümlere uğramıştır. İnsanlık tarihinin her safhasında, bireyin ontolojik varoluş

mücadeleleriyle sosyal praksis arasındaki diyalektik ilişki bağlamında yeniden tanımlanan özgürlük nosyonu, entelektüel tarihin merkezi bir konum işgal etmektedir. Söz konusu kavram, salt antropolojik bir telos olmanın ötesinde, sosyal adalet paradigmalarının inşasından normatif etik yükümlülüklerin temellenmesine kadar insan varoluşunun aksiyolojik temellerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda özgürlüğün fenomenolojik sınırları ve politik ontolojisi üzerine yürütülen teorik müzakereler, yalnızca spekülatif felsefe geleneğinin değil, aynı zamanda çağdaş toplumsal yaşamın temel epistemolojik problemleri arasında yer almaktadır.

Özgürlük fenomenine dair felsefi diskursta seminal katkılar sunan Boutroux, özellikle “Doğa Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında” (*De La Contingence Des Lois De La Nature*) başlıklı eseriyle 19. yüzyıl epistemolojik tartışmalarında merkezi bir konum elde etmiştir. Söz konusu eserde filozof, doğa yasalarının matematiksel formülasyonları aracılığıyla mutlak zorunluluk atfedilmesine ilişkin hegemonik bilimsel paradigmayı radikal bir epistemolojik sorgulamaya tabi tutmuştur. Boutroux'un argümantasyonuna göre bu zorunluluk iddiası, insan zihninin kategorik formasyonlarının epistemik bir projeksiyonundan ibaret olup, pozitivist indirgemeci bilim paradigmasının öne sürdüğü determinist kozmogoni, insanın özerk ontolojik statüsünü inkâr eden antropolojik bir yanılısamaya tekabül etmektedir.

Boutroux, determinist paradigmadan neşet eden epistemolojik kısıtlamaların insan özgürlüğünün ontolojik statüsü üzerindeki etkilerini fenomenolojik bir perspektifle dekonstrüksiyona tabi tutmuştur. Nitekim mekanistik kozmoloji anlayışının, insanın özerk praksis alanını radikal biçimde sınırlandırarak özgür iradeyi epistemik bir illüzyona indirgediğini iddia etmektedir. Boutroux, özellikle Newton'un mekanik evren modeli ile Descartes'ın nedensellik ilkesinin teleolojik indirgemecilik üzerinden determinist bir dünya görüşünü inşa ettiğini sistematik analizlerle ortaya koyar. Söz konusu modellerin, insan davranışlarını mekanik bir saatin işleyişine benzeterek tamamen önceden belirlenmiş neden-sonuç ilişkileriyle açıklamaya çalışmasının, insanın özgür iradesiyle bağdaşmayan bir çelişki olarak tanımlanmaktadır.

Boutroux, “mekanizm” olarak adlandırılan bu yaklaşımın, evrendeki tüm olayların belirlenmiş nedenlere dayandığını öne süren indirgemeci bir ontoloji sunduğunu ifade eder. Buna ek olarak, bu determinist dünya görüşünün hem deneysel verilere aykırı

olduğunu hem de mantıksal çelişkiler içerdiğini savunur. Pozitivist bilim anlayışı tarafından formüle edilen mekanik evren modelini sert bir şekilde eleştiren Boutroux, fizik yasalarına dayalı determinist dünya görüşünü kesin bir biçimde reddetmektedir.

Boutroux, özgür iradeyi insanı diğer canlılardan ayıran temel bir özellik olarak görür. Canlılar dünyasında biyolojik karmaşıklıktan irade gücüne doğru kademeli bir düzen olduğunu savunan filozof, insanı bu hiyerarşinin en üstüne yerleştirir. İnsanın analitik düşünme yeteneği, bilinçli eylemler üretme kapasitesi ve tarihteki özgürlük mücadeleleri (Fransız Devrimi, kölelik karşıtı hareketler gibi), bu üstün konumun somut göstergeleridir. Boutroux'a göre özgürlük, Tanrı'nın insana verdiği aşkın bir niteliktir ve bu yaklaşım, insanı evrensel düzenin merkezine koyarken ahlaki sorumluluğun da temelini oluşturur. Filozof determinizm eleştirisini üç ana başlıkta toplar: İlk olarak doğa yasalarının insan zekâsını, sanatsal yaratıcılığı ve ahlaki seçimleri açıklamakta yetersiz kalmasını epistemolojik sınır olarak vurgular. İkinci olarak hukuk, eğitim ve siyaset gibi kurumların özgür irade varsayımı olmadan anlamını yitireceğini pratik çelişki bağlamında ortaya koyar. Son olarak ilahi adalet anlayışıyla katı determinizmin bağdaşmazlığına dikkat çeker. Boutroux, çevresel koşulların insan davranışlarını etkileyebileceğini kabul etse de nihai kararların özgür iradeden kaynaklandığını ısrarla vurgular. Ona göre özgürlük, insanı doğal nedensellikten kurtaran ve onu ahlaki bir varlık yapan temel bir gerçekliktir. Bu görüş, insan eylemlerinin salt doğa yasalarıyla açıklanamayacağı tezini destekler.

Boutroux, özgürlüğü insanın yaratıcı potansiyelini ortaya koyduğu dinamik bir süreç olarak ele alırken, bu kavramı salt bireysel tercihlerle sınırlamaz; aksine onu tarihsel deneyimlerin, sosyal ilişkilerin ve bilgi birikiminin ortak ürünü olarak tanımlar. Filozofa göre özgürlük, bireyin bilgiye erişim düzeyi ve bu bilgiyi yorumlama kapasitesiyle doğrudan bağlantılıdır, pasif bir "sahip olma" hâlden ziyade sürekli mücadele gerektiren kolektif bir edimdir. Bilgiyi özgürlüğün hem aracı hem de temel dayanağı olarak konumlandıran Boutroux, bilginin teknik bir enstrüman olmanın ötesinde bireyin ontolojik konumunu belirleyen bir güç kaynağı olduğunu vurgular. Özgürlüğün ancak eleştirel düşünce ve bilinçli eylemle sürdürülebileceğini savunan filozof, endüstri devrimi ve kadın hakları hareketleri gibi toplumsal dönüşümleri özgür bireylerin kolektif etkileşiminin sonucu olarak görür. Bu çerçevede özgürlük, bireysel

yetkinliklerle toplumsal dinamikler arasındaki diyalektik ilişkiden doğan çok katmanlı bir olgu olarak karşımıza çıkar. Boutroux'ya göre bu mücadele, insanın yalnızca dış koşullara değil, aynı zamanda kendi epistemolojik sınırlarına karşı verdiği sürekli bir varoluşsal çabadır.

Boutroux, özgürlüğü soyut bir kavram olmaktan çıkarıp deneysel bir temele oturarak insanın zihinsel faaliyetlerini (düşünme, hayal kurma, karar verme) özgürlüğün somut tezahürleri olarak yorumlar. İnsanı diğer canlılardan ayıran geleceği planlama, alternatifleri değerlendirme ve yaşamına anlam yükleme kapasitesini özgür iradenin doğal uzantıları sayar. Ona göre birey, yalnızca çevresini dönüştürmekle kalmaz; yaratıcı üretkenliği ve toplumsal değişim süreçlerine aktif katılımıyla tarihin hem öznesi hem nesnesi konumuna yükselir. Bu perspektifte insanlık tarihi, özgürlüğün ontolojik bir çaba olarak sanat, bilim ve sosyal mücadelelerde cisimleştiği kolektif bir varoluş sahnesine dönüşür.

Boutroux'un özgürlük paradigması, evrensel özgürleşme arayışına epistemolojik bir meta-teori sunarak, bu alandaki ontolojik tartışmalara metodolojik bir katkı sağlamaktadır. Siyasal arenadan sosyoekonomik düzleme uzanan özgürlük söylemleri, insanın temel varoluşsal antinomisi olan özerk irade ile deterministik zorunluluk arasındaki diyalektik gerilimin fenomenolojik tezahürleri olarak okunabilir. Tarihsel süreçte bireylerin ve kolektif yapıların bu gerilimde özgür iradeyi merkeze alarak özgürlüğü yalnızca bir hak değil, aynı zamanda etik bir vecibe olarak konumlandıkları gözlemlenebilir. Dolayısıyla özgürlük mücadelesi, yapısal determinizmlerin dönüştürülmesi ile öznenin kendi içsel hegemonik pratiklerinden arınma sürecinin diyalektik bir sentezi olarak yorumlanması mümkündür.

Günümüzde özgürlük kavramı, liberal bireysel haklar ile sosyoekonomik adalet ekseninde çatışan perspektiflerle tartışılıyor: Liberal söylem özgürlüğü "seçim özerkliği" olarak kodlarken, sosyalist paradigma bunu üretim ilişkilerindeki eşitsizliklerin kırılması şartına bağlıyor. Bu ideolojik kutuplaşma, kavramın sınıfsal ve kültürel kodlarla nasıl iç içe geçtiğini gösteriyor. Ancak dijital gözetim mekanizmaları, otoriter yönetim pratikleri ve neoliberal piyasa kısıtları, tüm teorik tartışmaları aşan somut bir gerçekliği işaret ediyor: Özgürlük, yalnızca felsefi değil kurumsal direniş alanları gerektiren dinamik bir mücadeledir.

Sonuç olarak çalışmamızda; Boutroux'un özgürlük üzerine inşa ettiği felsefi yapıyı, elde ettiğimiz bulgular çerçevesinde beş ana başlıkta özetlemek mümkündür:

Tanrısal Temelli Özgürlük: Boutroux, özgürlük anlayışını ilahi kaynaklı (Tanrısal) bir temele oturtur ve bu yaklaşımı teleolojik bir perspektifle birleştirir. İnsanın özgür iradesini, Tanrı'nın yaratıcı gücünün bir tezahürü olarak yorumlar. Bu bağlamda özgürlüğü, doğa yasalarıyla sınırlandırılmayan metafizik bir gerçeklik olarak tanımlar. Ona göre evren, belirli bir amaca yönelik ilerleyişi (teleoloji) içinde özgürlüğü mümkün kılan dinamik bir yapıdır.

İnsan ve Seçim Özgürlüğü: Boutroux, insanın eylemlerini belirleme kapasitesini ontolojik bir ilke olarak ele alır. Evrensel değerler hiyerarşisi çerçevesinde şekillenen "etik seçimlerin", katı nedensellik zincirleriyle açıklanamayacağını savunur. Bu durumu, insanı doğal determinizmden ayıran temel özellik olarak vurgular.

Bilimsel Determinizm Eleştirisi: Doğa bilimlerinin mutlak nedensellik iddialarını radikal biçimde sorgular. Evrende hüküm süren "zorunsuzluk" ilkesini, atomik düzeydeki belirsizliklerle ilişkilendirerek insan özgürlüğüne kozmolojik bir zemin inşa eder. Bu yaklaşım, determinist evren modeline alternatif bir epistemolojik çerçeve sunar.

Ahlaki Özgürlük: Özgürlüğü salt epistemolojik bir tartışma konusu olmaktan çıkarıp ontolojik, etik ve politik boyutlarıyla birlikte analiz eder. Vicdan özgürlüğü, demokrasi ve ahlak gibi kavramları, özgürlüğün normatif uzantıları olarak değerlendirir.

Bireysel-Toplumsal Özgürlük Diyalektiği: Bireyin özgürlüğünü toplumsal özgürleşmeyle diyalektik bir ilişki içinde konumlandırır. Özgürlüğün hem bireysel bir hak hem de kolektif sorumluluk gerektiren toplumsal bir ideal olduğunu vurgulayarak, bu ikili yapıyı insan varoluşunun ayrılmaz parçası haline getirir.

Çalışmamız, Boutroux'un özgürlük anlayışının tarihsel ve kültürel bağlamları aşarak evrensel bir etik ilke olarak günümüz özgürlük tartışmalarına önemli bir katkı sunduğunu ortaya koymaktadır: Milliyetçilik, savaş ve totaliter rejimler gibi ideolojik-siyasi baskıların özgürlük alanını tehdit ettiği modern dünyada, Boutroux'un teorisi hem felsefi bir direniş zemini (özgürlük mücadelesini antropolojik temellerle

meşrulaştırarak) hem bireysel özerklik ile toplumsal dönüşüm arasındaki diyalektik bütünlük (holistik bir model sunarak) hem de normatif rehberlik (ahlak, demokrasi ve vicdan özgürlüğünü insanlığın ontolojik uzantıları olarak konumlandırarak) sağlamaktadır. Bu çerçevede, Boutroux'un özgürlük paradigması, onu "yapıbozumcu" bir kavram olmaktan çıkarıp insan varoluşunun kurucu unsuru haline getiren metafizik-etik bir manifesto niteliği taşıırken, modern özgürlük krizlerine karşı alternatif bir direniş epistemolojisi sunmasıyla güncelliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (1. Baskı), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975.
- Aristoteles, *La Physique*, (Traduction Henri Carteron), Les Belles Lettres, Paris 1966; <<http://docteurangelique.free.fr>> (2004).
- Augustinus, *İtirafılar*, (çev. Dominik Pamir), (1.Baskı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- Baykan, Fehmi, *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, (1. Baskı), Bilgesu Yayınları, Ankara 2000.
- Bergson, Henri, *Madde ve Bellek*, (çev. Işık Ergüden), Dost Kitabevi Yayınları, (Birinci Basım), Ankara 2007.
- Berlin, Isaiah, *Two Concepts of Liberty, Four Essays On Liberty*, Oxford University Press, Oxford 1969.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Aristo Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması*, (1. Baskı), Kültür Bakanlığı, Ankara 1976.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (2. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, (12. Baskı), Atlas Yayınları, İstanbul 2018.
- Boutroux, Emile, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, (çev. Hasan Katipoğlu), (1. Baskı), MEB, İstanbul 1997.
- Boutroux, Emile, *De La Contingence Des Lois De La Nature*, (9. Baskı), Félix Alcan Editeur, Paris 1921.
- Boutroux, Emile *De l'Idée de Lois Naturelle Dans La Science Et La Philosophie Contemporaines: (Cours Professé À La Sorbonne En 1892-1893)*, Felix Alcan Editeur, Paris 1895.
- Boutroux, Emile, *De La Contingence Des Lois De La Nature*, (4. Baskı), F. Alcan, Paris 1902.
- Boutroux, Emile, *De La Contingence Des Lois De La Nature*, (Thèse de doctorat), Edité Par Librairie Germer Baillière, Paris 1874.
- Boutroux, Emile, *Des Verietes Eternelles Chez Descartes*, (çev. Canguillem), F. Alcan, Paris 1927.

- Boutroux, Emile, *Hasard Ou Liberté?*, Revue de Métaphysique et de Morale, Presses Universitaires de France, 1910/18(2), <<http://www.jstor.org/stable/40894113>> (23.01.2024).
- Boutroux, Emile, *La Nature et L'Esprit*, (1. Baskı), J. Vrin, Paris 1926.
- Boutroux, Emile, *La Philosophie Allemande au XVII Siecle*, J. Vrin, Paris 1929.
- Boutroux, Emile, *La Philosophie Allemande Au XVIIe Siècle*, (Il s'agit du texte de leçons professées par Boutroux en 1887-1888), Vrin, Paris 1948.
- Boutroux, Emile, *Les Récents Manuels De Morale Et D'instruction Civique*, La Revue Pédagogique, tome 1883/2, (1), <https://www.persee.fr/doc/revpe_2021-4111_1883_num211495> (29/04/2024).
- Boutroux, Emile, *Liberty of Conscience*, *International Journal Of Ethics*, The University Of Chicago Press, 1917/28 (1), <<https://www.jstor.org/stable/2377508>> (27.01.2024).
- Boutroux, Emile, *Morality and Democracy*, The North American Review, University Of Northern Iowa, 1921/214 (789), <<https://www.jstor.org/stable/25120798>> (27.01.2024).
- Boutroux, Emile, *Science and Religion*, (çev. Jonathan Nield), Cornell Üniversitesi Kütüphanesi, London 1909, <<https://archive.org/details/cu31924028967862>> (03.11.2009).
- Boutroux, Emile, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, (çev. Hilmi Ziya Ülken), (1. Baskı), ME Basımevi, İstanbul 1988.
- Boutroux, Emile, *The Contingency of the Laws of Nature*, (Translation Fred Rothwell), The Open Court Publishing Company, Chicago and London 1920.
- Boutroux, Emile, *The Immediate Future*, *International Journal Of Ethics*, The University Of Chicago Press, 1921/31 (4), <<https://www.jstor.org/stable/2377508>> (27.01.2024).
- Britannica, T. Encyclopaedia Editörleri (2007), “*Sağduyu Felsefesi*”, <<https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-common-sense>> (02.02.2025).
- Browder, F. E. (ed.), (19839, “*The Mathematical Heritage of Henri Poincaré*”, Proceedings of Symposia in Pure Mathematics of the American Mathematical Society, <<https://plato.stanford.edu/entries/poincare>> (03.09.2013).
- Brunschvicg, L., *La Philosophie D'Émile Boutroux*, Revue de Métaphysique et de Morale, Paris 1922.

- Brunschvicg, L., *Le Progres de la Conscience*, 6.II, s. 608'den aktaran A. Lalende, *Lectures Sur La Philosophie des Sciences*, 2. bs. S. 83'ten aktaran R. Blanche, s. 232 v.d' aktaran Süleyman Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (1. Baskı), ME. Basımevi, İstanbul 1999.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, (3. Baskı), Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.
- Crawford, Lucy Shepard, *Emile Boutroux*, The Harvard Theological Review, 1923/16, (1), < <https://www.jstor.org/stable/1507806>> (24.12.2024).
- Crocco, Gabriella, *Emile Boutroux's "Scientific" Philosophy And The Value Of Philosophical Systems*, Aix-Marseille University / CNRS French National Scienic Research Center, Symposium on Scientific Philosophy, <<https://www.academia.edu/107795858>> (14.07.2021).
- Çelebi, Emin, *David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ahlâk ve Hürriyet Problemi*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Konya 2008.
- Dahl, Robert A., *Demokrasi ve Eleştirileri*, (çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları), Ankara 1996.
- Daurac, Lionel, *N. Etudes d. Historie Boutroux*, s. 25'ten aktaran Süleyman Hayri Bolay, *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*, (1. Baskı), ME. Basımevi, İstanbul 1999.
- Denkel, Arda, *Anlam ve Nedensellik*, (1. Baskı), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, (çev. Mesut Akın), (15. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2017.
- Descartes, R., *Yöntem Üzerine Konuşma*, (Çev. Çiğdem Dürüşken), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013.
- Esenyel, Adnan, *"Arthur Schopenhauer'in Özgürlük Anlayışı"*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, (T.C.), 2009.
- Fedi, Laurent, Bergson Et Boutroux, *La Critique Du Modèle Physicaliste Et Des Lois De Conservation En Psychologie*, (Article de Revue), Revue De Métaphysique Et De Morale, 2001/2 (2), < <https://philpapers.org/rec/FEDBEB>> (2001)
- Foucault, Micheal, *Hapishanenin Doğuşu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), (8. Baskı), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2019.
- Foulquie, Paul, *Dictionnaire De La Langue Philosophique*, (2. Baskı), Paris 1969.
- Franck, M. Ad, *Dictionnaire Des Sciences Philolosophiques*, (2. Baskı), Libraire Hachette, Paris 1875.

- Glennan S. and I. Phyllis, *The Routledge Handbook of Mechanisim and Mechanical Philosophy*, (1. Baskı), Routledge, New York 2018.
- Goblot, Edmond, *İlimler Sistemi*, (çev. Fethi Yücel), (1.Baskı), MEB, Ankara 1965.
- Goblot, Edmond, *Le Systeme des Sciences*, Librairie Armond Colin, Paris 1922.
<<https://archive.org/details/lesystmedessci00gobl/page/n7/mode/2up>>
(06.04.2011).
- Goblot, Edmont, *Vocabularie Philosophique*, (6. Baskı). A. Colin, Paris 1925.
- Griffin, David Ray, *Whitehead's Radically Different Postmodern Philosophy, An Argument for Its Contemporary Relevance*, Albany State University, New York Press 2007.
- Gunn, J. Alexander, *The Philosophy Of Emile Boutroux, The Monist*, Oxford University Oxford Journals Press, 1922/32 (2), <<https://www.jstor.org/stable/27900900>>
(27.01.2024).
- Gurwitch, Georges, *Sosyal Determinizm Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü*, (çev. N. Şazi Kösemihal), İstanbul 1958.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, (7. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.
- Hume, David, *A Treatise of Human Nature*, (çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2016.
- Hume, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev. Ergün Baylan), (2. Baskı), Bengisu Yayınları, Ankara 2015.
- Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, (çev. Mustafa Tüzel). (1. Basım), Alfa Yayınları, İstanbul 2019.
- Kant, *Ari Usun Eleştirisi*, (çev. Aziz Yardımlı), (5.Baskı), İdea Yayınevi, İstanbul 2017.
- Kenny, Anthony, *A New History of Western Philosophy, The Rise Of Modern Philosophy*, Oxford Üniversty, New York 2006.
- Kierkegaard, S., *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, (çev. M. Mukadder Yakupoğlu), (8.Baskı), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017.
- Lachelier, Jules, *Tüme varım Temeli Hakkında*, (çev. Hamdi Ragıp Atademir), ME. Basımevi, İstanbul 1967.
- Lalande, Andre, *Vocabulaire Technique Et Critique De La Philosophie*, PUF., Paris 1967.

- Lenoir, Raymond, *The Philosophical Review*, Duke University Press On Behalf Of *Philosophical Review*, 1923/32 (5), <<https://www.jstor.org/stable/2179586>> (27.01.2024).
- Magee, Bryan, *Felsefenin Öyküsü*, (çev. Bahadır Sina Şener), (1. Baskı), Dost Kitabevi, Ankara 1998.
- Marx, K. ve Engels, F., *Komünist Manifesto*, (Çev. Tanıl Bora), (1. Baskı), İletişim Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Meillassoux, Quentin, *After Finitude An Essay on the Necessity of Contingency*, London 2012.
- Metraux, Eva, *Trends in French Thought during the Third Republic*, Science and Society, 1941/5 (3), <<http://www.jstor.org/stable/40399393>> (03.01.2025).
- Mumford, Lewis, *The Moral Challenge To Democracy*, Virginia Quarterly Review, 1959/35 (4), <<https://www.jstor.org/stable/26441568>> (03.01.2025).
- Parodi, Dominique, *En Qeute D'une Philosophie*, F. Alcan, Paris 1935.
- Perry, Charner, *Ethics and Democracy*, University of Chicago, 1973/83 (2), <<https://www.jstor.org/stable/2380096>> (03.01.2025).
- Pillon, F., *Les Lois De La Nature Selon M.E..Boutorux*, L'Annee Philoaophique, Paris 1907.
- Pinkard, Terry, *Hegel*, (çev. Mehmet Barış Albayrak), (3. Baskı), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.
- Platon, *Menon*, (çev. Özlem Bayoğlu), (2. Baskı), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Renaud, J, *Ecole Normale: Bir Eğitim Devrimi*, Eğitim Yayınları, Paris 2020.
- Rousseau, Jean J., *Toplum Sözleşmesi*, (çev. Vedat GÜNYOL), (6.Baskı), Adam Yayınları, İstanbul 1994.
- Russell, B., *A History of Western Philosophy*, The American Scholar, 1945, 14 (3), <<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.125616/page/n5/mode/2up>> (01.26.2017).
- Sabine, George, *Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi*, (çev. Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, İstanbul 2000.
- Sartori, Giovanni, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan), Yetkin Yayınları, Ankara 1996.

- Sartre, Jean Paul, *Varoluşçuluk*, (çev. Asım Bezirci), (32. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2024.
- Schmidt, Manfred, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, (çev. M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara 2002.
- Senne, R. Le, *Introduction a la Philosophie*, (5. Baskı), Paris 1970.
- Shaw, Charles Gray, *Culture And Dilettantism With The French*, International Journal of Ethics, 1915/26 (1), <<https://www.jstor.org/stable/2376735>> (03.01.2025).
- Sinclair, M. ve D. Whistler, *The Oxford Handbook Of Modern French Philosophy*, Oxford Handbooks, 2024, <<http://www.Academia.edu>> (21.02.2024).
- Taylan, Necip, *Ana hatlarıyla İslam Felsefesi*, (2. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.
- Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, (6. Baskı), Bulut Yayınları, İstanbul 2019.
- Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, (5. Baskı), Bulut Yayınları, İstanbul 2004.
- Tritten, Tyler, *The Contingency of Necessity: Reason and God as Matters of Fact*, Edinburgh University Press, 2017, <<https://edinburghuniversitypress.com/book-the-contingency-of-necessity-hb.html>> (24.05.2018).
- Türer, Celal, *William James'in Ahlak Anlayışı*, (1. Baskı), Elis Yayınları, Ankara 2005.
- Türkan, Mehmet, “David Hume ve John Rawls 'da Adalet Kuramı: Adalet Kuramına Tarihsel-Şüpheli Yaklaşım ile Sözleşmeci Yaklaşım Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, (Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı, Mersin (T.C.), 2012.
- Türkben, Yaşar, *Spinoza'ya Göre Tanrı ve İrade*, Fırat Üniversitesi İF. Dergisi, 2010, 15 (1), <<https://dergipark.org.tr/tr/pub/firatilahiyat/issue/68489/1071198>> (30.06.2010).
- Valpe, Galvano Della, *Sosyalizm ve Özgürlük*, (çev. Hasan Ataol), (1. Baskı), Belge Yay., İstanbul 1991.
- Wahl, Jean, *Tableau De La Philosophie Française*, Gallimard, Paris 1962.
- Yıldız, Mehmet Ali, *Aristoteles'in Özgürlük Görüşünün Mitolojik Kökenleri*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2024, (37), <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3682948>> (25.03.2024).
- Yıldız, Yakup, *Epiktetos'un Özgürlük ve İrade Felsefesi*, Beytulhikme Int J Phil., 2019/9 (4), < 10.18491/beytulhikme.1547> (30.11.2019).

Yılmaz, Tahsin, *Determinizm ve Hürriyet Problemi*, (1. Baskı), Atatürk Üniv. Yay., Sevinç Matbaası, Ankara 1972.

Yılmaz, Zafer, *Hannah Arendt'in Özgürlük Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2007/9 (1),
<<https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/2819/37995>> (18.02.2010).

